

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў

Н.А.Ляйко, А.І.Фядорына

**КАТАЛАГІЗАЦЫЯ ДАКУМЕНТАЎ.
ІНДЭКСАВАННЕ ДАКУМЕНТАЎ**

*Вучэбны дапаможнік
для студэнтаў спецыяльнасці
“бібліятэказнаўства і бібліяграфія”
вышэйшых навучальных устаноў*

2-е выданне, са змяненнямі

Мінск 2011

УДК 002.53 (075.8)

ББК 78.37я 73

Л 97

Рэцэнзенты: *Л.Г.Кірухіна*, намеснік дырэктара Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі па навуковай рабоце і сувязях з грамадскасцю, заслужаны дзеяч культуры; *В.А.Касан*, кандыдат педагагічных навук, прафесар Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

Ляйко, Н.А.

Л 97 Каталагізацыя дакументаў. Індэксаванне дакументаў: вучэб. дапам. для студэнтаў спецыяльнасці “бібліятэказнаўства і бібліяграфія” ВНУ / Н.А.Ляйко, А.І.Фядорына. – 2-е выд., са змян. – Мінск: Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – 115 с.

ISBN 978-985-522-026-9.

Разглядаюцца тэарэтычныя асновы, гісторыя і метадыка індэксавання дакументаў. Даюцца агульная і прыватная метадыкі сістэматызацыі і прадметызацыі дакументаў у адпаведнасці з ГОСТ 7.59-2003, ГОСТ 7.90-2007, СТБ ГОСТ 7.76-2004.

Прызначаецца студэнтам і выкладчыкам вышэйшых навучальных устаноў культуры і мастацтваў, навучэнцам каледжаў і тэхнікумаў, супрацоўнікам бібліятэк.

УДК 002.53 (075.8)

ББК 78.37я73

ISBN 978-985-522-026-9

© Н.А.Ляйко, А.І.Фядорына, 2010

© Н.А.Ляйко, А.І.Фядорына, 2011,
са змяненнямі

© Афармленне. БДУ культуры
і мастацтваў, 2011

Змест

Спіс умоўных скарачэнняў	5
Уводзіны	7
Раздзел 1. Індэксаванне дакументаў	10
1.1. Тэарэтычныя асновы індэксавання дакументаў	10
1.2. Патрабаванні да інфармацыйна-пошукавых моў	15
1.3. Тэхналагічныя працэсы і агульныя правілы індэксавання	15
Раздзел 2. Сістэматызацыя дакументаў	16
2.1. Класіфікацыйныя ППМ: тэарэтычныя асновы	16
2.1.1. Асноўныя тыпы класіфікацыйных сістэм	17
2.1.2. Састаўныя часткі і элементы класіфікацый- ных ППМ	20
2.2. Асноўныя этапы і напрамкі развіцця айчынных і замежных класіфікацыйных ППМ	22
2.3. Бібліятэчна-бібліяграфічная класіфікацыя (ББК)	25
2.3.1. Стварэнне ББК і яе прынцыповыя асновы.....	25
2.3.2. Структура ББК.....	27
2.3.3. Індэксацыя ББК.....	31
2.3.4. Варыянты табліц ББК.....	32
2.3.5. Удасканаленне і выкарыстанне ББК.....	33
2.3.6. Агульная методика сістэматызацыі дакумен- таў па ББК.....	36
2.3.7. Прыватная методика сістэматызацыі даку- ментаў па ББК.....	44
2.4. Універсальная дзесятковая класіфікацыя (УДК)	54
2.4.1. Стварэнне і развіццё УДК.....	54
2.4.2. Уласцівасці і прынцыпы пабудовы УДК. Сут- насць УДК.....	62
2.4.3. Структура УДК.....	63
2.4.4. Удасканаленне УДК.....	71
2.4.5. Індэксы і сінтаксічныя знакі УДК.....	74
2.4.6. Асноўныя правілы індэксавання па УДК.....	78
2.5. Спецыяльныя класіфікацыйныя сістэмы.....	84

2.5.1. Дзяржаўны рубрыкатар навукова-тэхнічнай інфармацыі.....	84
2.5.2. Міждзяржаўны класіфікатар стандартаў.....	85
2.5.3. Міжнародная патэнтная класіфікацыя.....	87
2.5.4. Класіфікатар прававых актаў.....	87
Раздзел 3. Прадметызацыя дакументаў.....	88
3.1. Прадметызацыйныя ШПМ: тэарэтычныя асновы	88
3.1.1. Характарыстыка мовы прадметных рубрык...	89
3.2. Асноўныя этапы і напрамкі развіцця прадметызацыйных інфармацыйна-пошукавых моў	90
3.3. Агульная методыка прадметызацыі дакументаў	92
3.3.1. Методыка прадметызацыі дакументаў.....	92
3.3.2. Прадметная рубрыка, яе функцыі.....	93
3.3.3. Структура прадметнай рубрыкі.....	94
3.3.4. Лексіка мовы прадметнай рубрыкі.....	96
3.4. Прыватная методыка прадметызацыі.....	98
3.4.1. Прадметызацыя сельскагаспадарчай літаратуры	99
3.4.2. Прадметызацыя медыцынскай літаратуры.....	100
3.4.3. Прадметызацыя літаратуры аб асобах.....	101
3.4.4. Прадметызацыя літаратуры аб асобных установах і арганізацыях	103
3.4.5. Прадметызацыя дакументаў па вылічальнай тэхніцы	104
Літаратура.....	107
Дадатак 1. Структура ББК.....	111
Дадатак 2. Структура УДК.....	112
Дадатак 3. Табліца знакаў УДК.....	113
Дадатак 4. Знакі, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння ўнесеных змяненняў у табліцы УДК.....	114

Спіс умоўных скарачэнняў

- АК** Алфавітны каталог
АПП Алфавітна-прадметны паказальнік
АТД Агульны тыпавы дзяленні
БАН Бібліятэка Расійскай акадэміі навук
ББК Бібліятэчна-бібліяграфічная класіфікацыя
БД База даных
БА Бібліяграфічнае апісанне
БЗ Бібліяграфічны запіс
ВАК Вышэйшая атэстацыйная камісія
ДАСТ Дзяржаўны агульнасаюзны стандарт
ДК Дзесятковая класіфікацыя
ДКД Дзесятковая класіфікацыя М. Дзюі
ДБА Даведчна-бібліяграфічны апарат
ІІМ Інфармацыйна-пошукавая мова
ІІС Інфармацыйна-пошукавая сістэма
ІСКО Міжнароднае таварыства па арганізацыі ведаў
ISO Міжнародная арганізацыя па стандартызацыі
КБК Класіфікацыя Бібліятэкі Кангрэса ЗША
КД Класіфікацыя двукроп'ем
КПА Класіфікатар прававых актаў
ЛА Лексічная адзінка
МБІ Міжнародны бібліяграфічны інстытут
МКС Міждзяржаўны класіфікатар стандартаў
МПК Міжнародная патэнтная класіфікацыя
МС Міжнародны стандарт
МФД Міжнародная федэрацыя па дакументацыі
НББ Нацыянальная бібліятэка Беларусі
НДА Навукова-даследчы аддзел
НДР Навукова-даследчая работа
НТІ Навукова-тэхнічная інфармацыя
ОКС Общесоюзный классификатор стандартов и технических условий
ПВД Пошукавы вобраз дакумента
ПВЗ Пошукавы вобраз запытаў
ПК Прадметны каталог
ПР Прадметная рубрыка
РДБ Расійская дзяржаўная бібліятэка
РНБ Расійская нацыянальная бібліятэка

СІБІД Сістэма стандартаў па інфармацыі, бібліятэчнай і выдавецкай справе

СК Сістэматычны каталог

СКК Сістэматычная кантрольная картатэка

СТБ Стандарты Беларусі

СТД Спецыяльныя тыпавыя дзяленні

ТДС Тыпавыя дзяленні сацыяльных сістэм

ТТД Тэрытарыяльныя тыпавыя дзяленні

УБР Універсальны бібліяграфічны рэпертуар

УДК Універсальная дзесятковая класіфікацыя

УДКК Кансорцыум Універсальнай дзесятковай класіфікацыі

ФІД Міжнародная федэрацыя па дакументацыі

ЦБС Цэнтралізаваная бібліятэчная сістэма

ЭК Электронны каталог

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

УВОДЗІНЫ

Каталагізацыя дакументаў як сукупнасць працэсаў, якія забяспечваюць стварэнне і функцыянаванне бібліятэчных каталогаў, у аднайменным вучэбным курсе выкладаецца як комплексная дысцыпліна.

Тэарэтычныя асновы, гісторыя і методыка бібліяграфічнага апісання дакументаў, агульная і прыватная методыкі фарміравання бібліяграфічнага запісу склалі змест дапаможніка “Каталагізацыя дакументаў. Бібліяграфічны запіс. Бібліяграфічнае апісанне”, падрыхтаванага намі ў 2006 г.

Выданне дадзенага дапаможніка, прысвечанага індэксаванню дакументаў – сістэматызацыі, прадметызацыі, інфармацыйна-пошукавым мовам, з’яўляецца другой часткай вучэбнага дапаможніка па дысцыпліне “Каталагізацыя дакументаў”.

Дапаможнік “Каталагізацыя дакументаў. Індэксаванне дакументаў” напісаны ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай “Каталагізацыя дакументаў” (Мінск, 2006), зацверджанай Вучэбна-метадычным аб’яднаннем вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь па адукацыі ў галіне культуры і мастацтваў. У ім разглядаюцца асновы тэорыі і методыкі індэксавання (сістэматызацыя і прадметызацыя), выкарыстанне інфармацыйна-пошукавых моў.

Вучэбны матэрыял падаецца з улікам сучасных поглядаў як айчынных, так і замежных вучоных на развіццё тэорыі і практыкі індэксавання дакументаў, а таксама перадавога вопыту буйнешых бібліятэк Беларусі.

Якасць і эфектыўнасць задавальнення запытаў карыстальнікаў інфармацыі прама залежаць ад адпаведнай апрацоўкі дакументаў, якая ажыццяўляецца на аснове адзіных прынцыпаў, метадаў і прыёмаў. Гэта дасягаецца шляхам прымянення абавязковай для выкарыстання сістэмы нарматыўна-метадычных дакументаў, якія рэгламентуюць работу ў галіне каталагізацыі: стандартаў, аўтарскіх табліц, табліц класіфікацыі, інструктыўна-метадычных матэрыялаў.

Пры напісанні тэарэтычных раздзелаў дапаможніка выкарыстана тэрміналогія ў адпаведнасці са стандартамі: СТБ ГОСТ 7.0-2004 “Інфармацыйна-бібліятэчная дзейнасць, бібліяграфія. Тэрміны і азначэнні”, СТБ ГОСТ 7.74-2002.

“Інфармацыйна-пошукавыя мовы. Тэрміны і азначэнні”, СТБ ГОСТ 7.76-2004 “Камплектаванне фонду дакументаў. Бібліяграфаванне. Каталагізацыя. Тэрміны і азначэнні”. Пытанні індэксавання дакументаў падаюцца ў адпаведнасці з ГОСТ 7.59-2003 “Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации”, ГОСТ 7.90-2007 “Универсальная десятичная классификация. Структура, правила ведения и индексирования”.

Дапаможнік складаецца з трох раздзелаў. У першым раздзеле “Індэксаванне дакументаў” разглядаюцца тэарэтычныя асновы індэксавання дакументаў, агульныя патрабаванні да ШМ, тэхналагічныя працэсы і правілы індэксавання. У наступных раздзелах “Сістэматызацыя дакументаў” і “Прадметызацыя дакументаў” паэтапна раскрываюцца тэорыя, агульная і прыватныя метадыкі, прынцыпы, правілы і тэхналагічныя працэсы сістэматызацыі і прадметызацыі дакументаў.

У раздзеле “Сістэматызацыя дакументаў” увага надаецца гісторыі стварэння, функцыянаванню і развіццю выкарыстоўваемых на сучасным этапе класіфікацыйных сістэм: “Универсальной десятичной классификации” (УДК) і “Библиотечно-библиографической классификации” (ББК). Прадстаўлены таксама такія класіфікацыйныя сістэмы, як “Государственный рубрикатор научно-технической информации” (ГРНТИ), “Десятичная классификация” (ДКД) М.Дзюі, “Классификатор правовых актов” (КПА), “Межгосударственный классификатор стандартов” (МКС), “Международная патентная классификация” (МПК).

Гэтая вучэбная кніга будзе садзейнічаць:

– атрымання студэнтамі ведаў аб тэарэтычных асновах і развіцці тэорыі і метадыкі індэксавання дакументаў, агульных патрабаваннях да інфармацыйна-пошукавых моў (сістэматызацыі і прадметызацыі, тэхналагічных працэсах і агульных правілах індэксавання, нарматыўных і метадычных матэрыялах па класіфікацыйных і прадметызацыйных інфармацыйна-пошукавых мовах);

– выпрацоўцы ў студэнтаў уменняў і навыкаў валодання як класіфікацыйнымі, так і прадметызацыйнымі інфармацыйна-пошукавымі мовамі ў працэсе традыцыйнай і аўтаматызаванай тэхналогіі апрацоўкі дакументаў.

“Каталагізацыя дакументаў” – адна з асноўных спецыяльных вучэбных дысцыплін устаноў адукацыі, якія вядуць падрыхтоўку адпаведных спецыялістаў; без валодання гэтымі ведамі немагчыма бібліятэчнаўчая, бібліяграфічная і інфармацыйная дзейнасць у бібліятэках, іншых бібліяграфічных арганізацыях. Матэрыял па індэксаванні дакументаў можа зацікавіць слухачоў курсаў павышэння кваліфікацыі бібліятэчных работнікаў, а таксама навучэнцаў адпаведных каледжаў і тэхнікумаў.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ

Раздзел 1. ІНДЭКСАВАННЕ ДАКУМЕНТАЎ

1.1. Тэарэтычныя асновы індэксавання дакументаў

Сутнасць працэсу індэксавання заключаецца ў тым, што на аснове аналізу сэнсавага зместу дакумента ці інфармацыйнага запыту ўстанаўліваюцца паняцці, якія адлюстроўваюць іх змест, і для вызначаных паняццяў адшукваюцца індэксы па табліцах класіфікацый, алфавітна-прадметных паказальніках, слоўніках або спісах прадметных рубрык, тэзаўрусах.

Трэба адзначыць, што індэксаванне – складаны інтэлектуальны працэс, які патрабуе грунтоўнай падрыхтоўкі індэксатара, спецыяльных уменняў і навыкаў, а таксама наяўнасці асобых псіхалагічных якасцей, такіх, як лагічнасць мыслення, добрая памяць, уважлівасць, добрасумленнасць.

Выконваецца індэксаванне пры дапамозе сродкаў інфармацыйна-пошукавай мовы, да якіх адносяцца: класіфікацыйныя індэксы, прадметныя рубрыкі (ПР), ключавыя словы, дэскрыптары, коды.

Згодна з СТБ ГОСТ 7.74-2002 “Інфармацыйна-пошукавыя мовы. Тэрміны і азначэнні”, *індэксаванне дакументаў* – выражэнне зместу дакумента і/ці сэнсу інфармацыйнага запыту на інфармацыйна-пошукавай мове.

Інфармацыйна-пошукавая мова (ІПМ) – фармалізаваная штучная мова, якая прызначана для індэксавання дакументаў, інфармацыйных запытаў і апісання фактаў з мэтай далейшага захоўвання і пошуку.

Індэксаванне – родавы тэрмін, у адносінах да якога відавымі з’яўляюцца: сістэматызацыя, прадметызацыя, каардынатнае індэксаванне.

Сістэматызацыя – від індэксавання, у якім змест дакумента або запыту выражаны класіфікацыйнымі індэксамі ў адпаведнасці з правіламі пэўнай класіфікацыйнай ІПМ (класіфікацыйнай сістэмы).

Прадметызацыя – від індэксавання, у якім сэнсавы змест дакумента або запыту выражаны прадметнай рубрыкай у адпаведнасці з правіламі прадметызацыйнай ІПМ.

Каардынатнае індэксаванне – від індэксавання, у якім сэнсавы змест дакумента або запыту многааспектна выражаецца мноствам адпаведных ключавых слоў або дэскрыптараў.

У адпаведнасці з відамі індэксавання вылучаюцца прынцыпы індэксавання: класіфікацыйны, прадметызацыйны, прынцып каардынатнага індэксавання. Першыя два падрабязна вывучаюцца ў курсе “Каталагізацыя дакументаў”, прадстаўлены ў ГОСТ 7.59-2003 “Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации”. Прынцып каардынатнага індэксавання выкладзены ў ГОСТ 7.66-92 (ИСО 5963-85) “Индексирование документов. Общие требования к координатному индексированию”.

Класіфікацыйны прынцып індэксавання – у якасці тэрмінаў індэксавання выкарыстоўваюцца класіфікацыйныя індэксы. Класіфікацыйны прынцып індэксавання забяспечвае магчымасць арганізацыі інфармацыйнага пошуку па іерархічнай прымеце.

Прадметызацыйны прынцып індэксавання – у якасці тэрмінаў індэксавання выкарыстоўваюцца лексічныя адзінкі натуральнай мовы (словы, словазлучэнні прадметнай рубрыкі). Прадметызацыйны прынцып індэксавання забяспечвае магчымасць арганізацыі інфармацыйнага пошуку па алфавітнай прымеце.

Прынцып каардынатнага індэксавання – у якасці тэрмінаў індэксавання выкарыстоўваюцца дэскрыптары. Дэскрыптар – гэта лексічная адзінка каардынатнага індэксавання, яна выражаецца словам (вербальна) або кодам і абазначае клас блізкіх па сэнсе ключавых слоў. Пішацца дэскрыптар па пэўных правілах ці інструкцыях, прынятых у бібліятэцы, у адпаведнасці з тэзаурусам, альбо дэскрыптарным слоўнікам.

Тэзаурус – падобны на дэскрыптарны слоўнік, але больш складаны: у ім для кожнага дэскрыптара паказваюцца родавідавыя сувязі (пазіцыі іерархічна вышэй і ніжэй дэскрыптара).

У залежнасці ад таго, які прынцып індэксавання з’яўляецца вядучым (ці адзіным), выкарыстоўваюцца класіфікацыйная, або прадметызацыйная, або дэскрыптарная ШМ, гэта значыць выкарыстоўваюцца класіфікацыйныя індэксы, або прадметныя рубрыкі, або ключавыя словы ці дэскрыптары.

Схематычна прынцыпы індэксавання можна прадставіць наступным чынам:

Працэс індэксавання працякае ў тэхналагічным адзінстве, паслядоўнасці аперацый, пераемнасці, чаргаванні працэсаў. Пры знаёмстве са зместам дакумента, або інфармацыйнага запыту, індэксатар вызначае асноўную тэму дакумента, а таксама асобныя (другасныя) пытанні, якія могуць зацікавіць карыстальніка інфармацыі, або аналізуе сэнс запыту. У выніку фарміруецца пошукавы вобраз.

Пошукавы вобраз – гэта тэкст, які складаецца з лексічных адзінак інфармацыйна-пошукавай мовы, выражае змест дакумента ці інфармацыйнага запыту і прызначаны для рэалізацыі інфармацыйнага пошуку.

Пошукавы вобраз дакумента (ПВД) – уяўляе сабой вобраз, які выражае асноўны сэнсавы змест дакумента.

Пры індэксаванні неабходна поўна і дакладна адлюстраваць у пошуковым вобразе дакумента у выглядзе тэрмінаў індэксавання асноўны змест дакумента, пры неабходнасці – яго форму і прызначэнне для забеспячэння эфектыўнага інфармацыйнага пошуку з дапамогай пошукавага вобразу запыту.

Пошукавы вобраз запыту (ПВЗ) – гэта пошукавы вобраз, які выражае сэнсавы змест інфармацыйнага запыту.

Такім чынам, задачы індэксавання разглядаюцца як сукупнасць працэсаў і аперацый, вынікам якіх з’яўляецца фарміраванне ПВД і ПВЗ у выглядзе тэрмінаў індэксавання. Канчатковая мэта – забеспячэнне эфектыўнага інфармацыйнага пошуку, які залежыць ад якасці індэксавання.

Якасць індэксавання абумоўлена ўзроўнем развіцця інфармацыйна-пошукавай мовы і вызначаецца двума паказчыкамі: глыбінёй і дэталёвасцю.

Глыбіня індэксавання дакумента характарызуецца паўна-той раскрыцця яго зместу, выражанага ў пошукавым вобразе. Аб глыбіні індэксавання ў пэўнай ступені сведчыць колькасць адзінак ШМ у ПВД.

Дэталёвасць індэксавання – гэта дакладнасць (адэкватнасць) адлюстравання зместу дакумента ў пошукавым вобразе. Вядома, і глыбіня, і деталёвасць індэксавання – гэта адносныя паказчыкі, таму што вызначыць іх абсалютныя лічбавыя велічыні даволі складана, амаль немагчыма.

Уздзеянне псіхалагічных фактараў на якасць індэксавання патрабуе ўлічваць магчымыя такія праявы, як “*непаслядоўнасць*” індэксавання: стварэнне розных па глыбіні і деталёвасці пошукавых вобразаў аднаго і таго ж дакумента рознымі індэксатарамі або адным і тым жа індэксатарам у розных ШС.

Індэксаванне можа быць аднааспектным або многааспектным. Калі пошукавы вобраз складаецца з адной лексічнай адзінкі ШМ, напрыклад аднаго класіфікацыйнага індэкса або аднаго прадметнага загалова, такое індэксаванне называецца *аднааспектным*. Часцей за ўсё яно прымяняецца ў публічных бібліятэках. *Многааспектнае* індэксаванне характарызуецца больш складанай будовай пошукавых вобразаў – некалькіх лексічных адзінак ШМ.

У залежнасці ад тыпу выкарыстоўваемай інфармацыйна-пошукавай мовы сустракаюцца два рэжымы многааспектнага індэксавання: *рэжым папярэдняй каардынацыі (перадкаардынатнае індэксаванне)* і *рэжым далейшай каардынацыі (паслякаардынатнае індэксаванне)*. Гэты матэрыял падрабязна разглядаецца ў курсе “Аналітыка-сінтэтычная апрацоўка інфармацыі”.

Патрабаванні да класіфікацыйных і прадметызацыйных ШМ прадстаўлены ў *ГОСТ 7.59-2003 “Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации”*. Гэты міждзяржаўны ДАСТ уведзены ўзамен ГОСТ 7.59-90 з 1 студзеня 2004 г., у Беларусі – з 1 сакавіка 2006 г.

Стандарт распрацаваны з улікам асноўных нарматыўных палажэнняў міжнароднага стандарта ISO 5963-85 “Документация. Методы анализа документов, определения их темы и подбора индексирующих терминов” і ўстанаўлівае агульныя патрабаванні да індэксавання: сістэматызацыі і прадметы-

зацыі дакументаў і ШІМ. Ён адлюстроўвае рэаліі тэхналагічных працэсаў індэксавання. Стандарт прызначаны для бібліятэк, органаў навукова-тэхнічнай інфармацыі (НТІ), кніжных палат, рэдакцый, выдавецтваў.

У стандарце прымяняюцца наступныя тэрміны з адпаведнымі азначэннямі: дапаможная класіфікацыйная прымета, дадатковая картка СК, інверсія ў ПР, каталожны індэкс, класіфікацыйная формула, мнагачленная ПР, асноўная картка СК, асноўныя табліцы класіфікацыі, галіновыя табліцы класіфікацыі, поўны індэкс, палічны індэкс, сістэматычная кантрольная картатэка, універсальныя табліцы класіфікацыі і інш.

Агульныя палажэнні стандарта сведчаць аб тым, што галоўнае пры індэксаванні – правільна сфарміраваць поўны індэкс, а таксама ўлічыць асаблівае значэнне першага індэкса.

Аб'ектам індэксавання з'яўляюцца асобны дакумент, яго састаўная частка або сукупнасць дакументаў.

Аб'ектам індэксавання могуць быць наступныя віды дакументаў:

- *выданні кніжныя* (кнігі і брашуры);
- *выданні, якія прадаўжаюцца* (вучоныя запіскі, зборнікі);
- *перыядычныя выданні* (газеты, часопісы);
- *выданні выяўленчага мастацтва*;
- *картаграфічныя выданні* (атласы, карты, глобусы і інш.);
- *нотныя выданні*;
- *кінафотафонадакументы* (дыяпазітывы, слайды, кінафільмы на вузкай плёнцы, магнітныя запісы, грампласцінкі і інш.);
- *неапублікаваныя дакументы* (дысертацыі, рукапісы, справаздачы аб НДР і г.д.);
- *дакументы на мікраносьбітах* (мікраафішы, мікрафільмы).

Для індэксавання неабходна скласці БЗ дакумента, тады з'яўляецца аб'ект індэксавання.

Мнагатомнае выданне – адзін аб'ект індэксавання.

Асобны том мнагатомнага выдання пры наяўнасці БЗ – другі аб'ект індэксавання.

Артыкул з газеты, зборніка, часопіса – трэці аб'ект індэксавання.

Індэксаванне праводзіцца на аснове непасрэднага аналізу дакумента з улікам характару інфармацыйна-пошукавага масіву, элементам якога з'яўляецца ПВД, характару інфар-

мацыйных запытаў карыстальнікаў дадзенай ІПС, у адпаведнасці з агульнымі прынцыпамі індэксавання і асаблівасцямі іх прымянення ў канкрэтнай арганізацыі.

1.2. Патрабаванні да інфармацыйна-пошукавых моў

Інфармацыйна-пошукавыя мовы (ІПМ) могуць быць рэалізаваны ў наступных формах: машыначытальнай, карткавай, на мікраносьбітах, у форме кніжнага выдання. Агульныя патрабаванні да інфармацыйна-пошукавых моў наступныя:

- поўна і дакладна перадаваць змест, а пры неабходнасці форму і назначэнне дакумента;
- забяспечваць адназначнае тлумачэнне тэрмінаў індэксавання;
- магчымасць многааспектнага індэксавання;
- магчымасць унясення змяненняў (дапаўненняў) і выпраўленняў;
- зручнасць індэксавання, інфармацыйнага пошуку і вядзення ІПС;
- адлюстроўваць сучасную тэрмінасістэму.

Калі пры індэксаванні дакументаў сустракаюцца складаныя выпадкі, неабходна прымаць метадычныя рашэнні. Такія метадычныя рашэнні, а таксама рашэнні, якія маюць тыпавы характар, павінны быць зафіксаваны ў адпаведнасці з правіламі, прынятымі ў канкрэтнай ІПС, і адлюстраваны ў картатэцы метадычных рашэнняў або рабочых табліцах класіфікацыі.

Сістэматызатары ў сваёй рабоце выкарыстоўваюць *цэнтралізаванае індэксаванне*. У стандарце 7.59-2003 “Індэксирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации” яму даецца такое азначэнне: “Цэнтралізаванае індэксаванне – гэта індэксаванне, якое праводзіцца ў метадычных цэнтрах або пад іх кіраўніцтвам для выкарыстання ў розных арганізацыях”.

1.3. Тэхналагічныя працэсы і агульныя правілы індэксавання

Агульныя правілы індэксавання ахопліваюць наступныя ўзаемазвязаныя працэсы:

- аналіз зместу дакумента як аб’екта індэксавання;

- выяўленне і адбор сэнсавых кампанентаў у змесце дакумента;
- прыняцце рашэння аб складзе ПВД;
- афармленне адабраных сэнсавых кампанентаў як паняццяў у тэрмінах індэксавання адпаведнымі сродкамі дадзенай ШМ;
- рэдагаванне тэрмінаў індэксавання ў ПВД.

Пры індэксаванні неабходна прытрымлівацца аднаго з галоўных яго правілаў – усе працэсы павінны быць узаемазвязаны.

Першапачаткова змест дакумента фармулюецца ў адвольнай славеснай форме. Увага звяртаецца на ўсе элементы, каб лепш уявіць змест, форму і назначэнне дакумента. У сувязі з гэтым вельмі важна непасрэднае азнаямленне з дакументам.

Самым адказным у індэксаванні з'яўляецца прыняцце рашэння аб ПВД і афармленне тэрмінаў індэксавання, якія прыводзяцца ў адпаведнасці з правіламі ШМ з неабходнай для дадзенай ШС глыбінёй, дакладнасцю і многааспектнасцю.

Раздзел 2. СИСТЭМАТЫЗАЦЫЯ ДАКУМЕНТАЎ

2.1. Класіфікацыйная ШМ: тэарэтычныя асновы

Класіфікацыяй (ад лац. classis – разрад, клас і facere – рабіць, ствараць) называецца спецыфічны від інтэлектуальнай дзейнасці, у працэсе якой прадметы, з'явы, працэсы, паняцці размяркоўваюцца па класах адпаведна іх падабенству па пэўнай прымеце.

Аб'ектамі класіфікацыі з'яўляюцца прадметы ці з'явы рэчаіснасці, прыродныя і штучныя – створаныя чалавекам або пры яго ўдзеле, – на якія накіравана дзеянне чалавечага інтэлекту.

Прыроднымі аб'ектамі класіфікацыі могуць быць жывыя істоты, расліны, мінералы, хімічныя элементы, атмасферныя і кліматычныя з'явы, рух фізічных цел і інш. Штучнымі аб'ектамі класіфікацыі могуць быць чалавечыя веды, мова зносін, дзейнасць чалавека, сацыяльныя інстытуты, сам чалавек, прадметы быта, упрыгожванні і г.д.

Класіфікацыі падзяляюцца на два асноўныя тыпы: непасрэдныя і апасродкаваныя.

Калі аб'екты ў выніку класіфікацыі становяцца элементамі створанага класіфікацыйнага класа, такая класіфікацыя называецца непасрэднай.

Калі ў выніку класіфікацыі элементамі створанага класа становяцца не самі аб'екты класіфікацыі, а іх адлюстраванне, такая класіфікацыя называецца апасродкаванай. Прыкладам апасродкаванай класіфікацыі можа быць класіфікацыя нябесных цел, а элементамі – іх паняццёвае адлюстраванне; віды бібліяграфічнага запісу з'яўляюцца элементамі, а дакументы – аб'ектамі апасродкаванай класіфікацыі.

У залежнасці ад мэты ствараюцца класіфікацыі: пазнавальныя, дапаможныя і змешаныя.

Па структуры класіфікацыі могуць быць сістэмныя і простыя. Сістэмныя класіфікацыі складаюцца з некалькіх класіфікацый. Аб'ектам класіфікацыі ў бібліятэчна-бібліяграфічнай тэорыі з'яўляецца дакумент.

У залежнасці ад прынятай асновы дзялення распазнаюць тры асноўныя віды дакументных класіфікацый.

Фармальная класіфікацыя – гэта класіфікацыя, у выніку якой ствараюцца групы дакументаў, аб'яднаныя не зместам, а чыста фармальнымі прыметамі.

Прадметная класіфікацыя – класіфікацыя, у выніку якой ствараюцца групы дакументаў, аб'яднаныя прадметным словам (або словазлучэннем), – асновай іх прадметнага зместу.

Сістэматычная класіфікацыя – класіфікацыя, у выніку якой ствараюцца групы дакументаў, аб'яднаныя адпаведна іх зместу класіфікацыйнай рубрыкай.

2.1.1. Асноўныя тыпы класіфікацыйных сістэм

Класіфікацыйныя ПІМ прадстаўляюць сабой бібліятэчна-бібліяграфічныя сістэмы, якія шырока выкарыстоўваюцца ўсёй інфармацыйнай супольнасцю.

Класіфікацыйныя сістэмы сталі стварацца некалькі тысячагоддзяў таму назад. Развіццё цывілізацыі суправаджаецца павелічэннем колькасці аб'ектаў, якія вывучаюцца. Павелічэнне колькасці пазнавальных аб'ектаў прыводзіць да павелічэння тэрмінаў, якія абазначаюць гэтыя аб'екты, што ўплывае на вынік апрацоўкі даных: класіфікацыі становяцца больш складанымі.

У адпаведнасці з СТБ ГОСТ 7.74-2002 “Інфармацыйна-пошукавыя мовы. Тэрміны і азначэнні” на сучасным этапе вызначана наступная тыпалогія класіфікацыйных сістэм:

- універсальная класіфікацыя;
- галіновая (спецыялізаваная) класіфікацыя;
- пералічальная класіфікацыя;
- іерархічная класіфікацыя;
- дыхатамічная класіфікацыя;
- дзесятковая класіфікацыя;
- мнагамерная класіфікацыя;
- аспектная класіфікацыя;
- аналітычная класіфікацыя;
- сінтэтычная класіфікацыя;
- камбінацыйная класіфікацыя;
- фасетная класіфікацыя;
- рубрыкатар.

Класіфікацыю ІПМ можна рабіць па розных прыметах.

Адной з істотных прымет класіфікацый з’яўляюцца іх спосаб пабудовы, структура. Зыходзячы з гэтага можна выдзеліць два асноўныя тыпы класіфікацыйных сістэм: іерархічная і аналітыка-сінтэтычная класіфікацыі.

Сутнасць *іерархічнай класіфікацыі* заключаецца ў дзяленні кожнага класа вышэйшага парадку на паслядоўна падпарадкаваныя класы, пры гэтым кожны асобна ўзяты клас непасрэдна падпарадкоўваецца толькі аднаму больш шырокаму класу. Разуменне падпарадкавання і супадпарадкавання (так званых родавідавых адносін) спрыяла ўзнікненню іерархічнай класіфікацыйнай структуры, элементамі якой з’яўляюцца класіфікацыйныя дрэвы, рады, ланцугі, узроўні.

Для паказу іерархічнай структуры класіфікацыі звычайна выкарыстоўваюць тэорыю графаў (матэматычнае паняцце); граф – фігура, якая складаецца з кропак (вяршынь) і адрэзкаў, якія іх злучаюць.

Іерархічныя класіфікацыі падраздзяляюцца на два падтыпы: пералічальная і камбінацыйная класіфікацыі.

У аснову пабудовы першага падтыпу пакладзены прынцып пералічэння: пералічваюцца ўсе тэмы, па якіх існуюць дакументы. *Пералічальная класіфікацыя* мае адзін рад і можа змяшчаць любую колькасць дзяленняў аднаго ўзроўню.

Тыпавыя прыметы (якія паўтараюць змест і форму дакумента) у такіх класіфікацыйных сістэмах не выдзелены ў асобныя табліцы, яны паўтараюцца ў розных класах (аддзелах) класіфікацыі.

Індэксаванне па пералічальнай класіфікацыі зводзіцца да пошуку рубрыкі, якая максімальна адпавядае зместу і іншым класіфікацыйным прыметам дакументаў.

Недахоп пералічальнай класіфікацыі, па-першае, у тым, што падрабязна дэталізаваная класіфікацыя непазбежна будзе мець вялікі аб'ём, па-другое, пералічальная класіфікацыя не можа ахапіць усе пытанні і тэмы, па якіх маецца ці можа з'явіцца інфармацыя.

На першым этапе развіцця пералічальных сістэм іерархічная структура іх будовы была скрытай: усе дзяленні прадстаўлены адным спісам. Пералічальныя сістэмы з развітай іерархіяй прымяняюцца і зараз. Прыкладам яе выкарыстання на сучасным этапе можа быць “Класіфікацыя Библиотеки Конгресса США”. Яна з'яўляецца пералічальнай бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыйнай сістэмай (распрацавана ў 1901–1941 гг.) і выкарыстоўваецца як нацыянальная ў ЗША.

Камбінацыйная класіфікацыя характарызуецца больш развітай структурай. Галоўная прымета дадзенага тыпу класіфікацыі – гэта наяўнасць тыпавых рубрык. У гэтых класіфікацыйных сістэмах, акрамя табліц асноўных дзяленняў, выкарыстоўваюцца дапаможныя табліцы тыпавых дзяленняў (агульныя, тэрытарыяльныя, спецыяльныя і інш.). Пры сістэматызацыі дакументаў класіфікацыйная формула складаецца са спалучэнняў індэксаў асноўнай табліцы з індэксамі тыпавых рубрык. На сучасным этапе большасць класіфікацыйных сістэм адносяцца да камбінацыйных, у тым ліку вядомыя, шырока выкарыстоўваемыя класіфікацыйныя сістэмы: “Десятичная классификация” Дзьюі, УДК, ББК.

Больш складанай структурай характарызуецца *аналітыка-сінтэтычная*, ці фасетная, класіфікацыя, якая прызначана для многааспектнага пошуку інфармацыі. Спосаб камбінацыйнай будовы індэксаў атрымаў у ёй далейшае развіццё. У аналітыка-сінтэтычнай класіфікацыі ўсе паняцці групуюцца па падобных прыметах у асобныя табліцы – фасеты. Унутры фасетаў паняцці могуць быць размешчаны ў іерархічным парадку. Кожны фасет азначае пэўную прымету, паняцце.

Пры сістэматызацыі простыя паняцці з розных фасетаў камбінуюцца і ўтвараюць новае, больш складанае паняцце. Напрыклад, для таго каб засістэматызаваць кнігу аб мастацкім поўнаметражным каляровым шырокафарматным кінафільме, трэба было б пабудаваць наступную схему (фасеты абазначаны вялікімі літарамі, іх дзяленні – арабскімі лічбамі):

А Жанр	Б Метраж	В Колер	Г Фармат
1. Мастацкі	1. Поўнаметражны	1. Каляровы	1. Шырокафарматны
2. Дакументальны	2. Кароткаметражны	2. Чорна-белы	
3. Мультыплікацыйны			

Змест кнігі выражаем у тэрмінах з розных фасетаў, а затым спалучаем індэксы гэтых тэрмінаў у адпаведнасці з фасетнай формулай. У выніку атрымаем індэкс А1В1В1Г1. Сістэматызаваць па аналітыка-сінтэтычнай класіфікацыі даволі складана. Мабыць, гэтым тлумачыцца яе абмежаванае выкарыстанне.

Разам з тым трэба адзначыць, што аналітыка-сінтэтычныя класіфікацыі маюць шэраг вартасцей. Выкарыстанне такіх класіфікацый дае магчымасць многааспектна раскрыць змест дакумента, своечасова адлюстроўваць новыя тэмы і паняцці. Дасягненнем гэтых класіфікацый з’яўляецца тое, што ў іх невялікія аб’ём табліц і ўтвораныя індэксы.

Прыкладам аналітыка-сінтэтычнай сістэмы бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі з’яўляецца “Классификация двоекочием”, якая распрацавана знакамітым вучоным, індыйскім бібліятэказнаўцам Ш.Р.Ранганатанам (1892–1972) у канцы 20 – пачатку 30-х гг. XX ст.

2.1.2. Састаўныя часткі і элементы класіфікацыйнай ШМ

Класіфікацыйная сістэма – паняцце абстрактнае. Матэрыяльнае ўвасабленне класіфікацыйная сістэма атрымлівае пры дапамозе сродкаў ШМ – у табліцах класіфікацыі. Табліца класіфікацыі, як правіла, складаецца з чатырох частак:

– асноўная табліца класіфікацыі – частка класіфікацыйнай табліцы, дзе ўтрымліваюцца класіфікацыйныя запісы, якія ў сукупнасці вычэрпваюць прадметную галіну;

– дапаможныя табліцы класіфікацыі – частка класіфікацыйнай табліцы, вылучаная са складу асноўнай класіфікацыйнай табліцы: у ёй утрымліваюцца класіфікацыйныя запісы, якія выкарыстоўваюцца галоўным чынам для дэталізацыі класаў (аддзелаў) асноўнай класіфікацыйнай табліцы;

– алфавітна-прадметны паказальнік – дапаможны апарат, які прадстаўляе сабой алфавітны пералік прадметных рубрык з указаннем пэўных класіфікацыйных індэксаў;

– правілы прымянення – могуць быць прадстаўлены агульнай метадыкай, метадычнымі ўказаннямі ці тлумачыцца разам з апісаннем ШПМ ва ўводзінах да табліцы.

Табліцы класіфікацыі па сваім складзе і прынцыпах падрыхтоўкі могуць быць універсальнымі ці галіновымі, выпускацца ў адным ці некалькіх тамах (выпусках). Так, універсальныя – гэта табліцы класіфікацыі, якія ўключаюць усе галіны ведаў; галіновыя – табліцы класіфікацыі, якія ўключаюць поўныя табліцы па адпаведных галінах ведаў, скарачаную выбарку з табліц класіфікацыі па сумежных галінах, а таксама камбінаваныя індэксы.

Па прызначэнні можна выдзеліць наступныя віды табліц: для навуковых бібліятэк, для абласных бібліятэк, для дзіцячых і школьных бібліятэк; табліцы спецыяльнага прызначэння – для краязнаўчых каталогаў; рабочыя табліцы і г. д.

У залежнасці ад аб'ёму табліцы класіфікацыі могуць быць поўнымі, сярэднімі (40–60% аб'ёму) і скарачанымі (10% аб'ёму). У сучасны момант тыпалогія выданняў класіфікацыйных табліц не стандартызавана.

Асноўным элементам табліц класіфікацыі з'яўляецца класіфікацыйнае дзяленне – запіс класа, у склад якога ўваходзіць:

- класіфікацыйны індэкс (код класа);
- славесная фармулёўка (апісанне класа);
- пры неабходнасці – метадычныя ўказанні, якія ўключаюць даведачна-спасылачны апарат.

Код класа ўяўляе сабой абазначэнне класа сродкамі натацыі (індэксацыі) класіфікацыйнай сістэмы.

Класіфікацыйны індэкс і назва класіфікацыйнага дзялення – гэта абавязковыя мінімальна неабходныя элементы класіфікацыйнага дзялення.

Дадатковым элементам класіфікацыйнага дзялення можа быць пералік зместу “Асноўныя дзяленні”.

2.2. Асноўныя этапы і напрамкі развіцця айчынных і замежных класіфікацыйных ШМ

У бібліятэчна-бібліяграфічнай тэорыі і практыцы ў якасці класіфікацыйных ШМ выкарыстоўваюцца класіфікацыйныя сістэмы (бібліятэчна-бібліяграфічныя класіфікацыі).

Бібліятэчна-бібліяграфічныя класіфікацыі ўзніклі ў глыбокай старажытнасці. Яны, з прычыны свайго прызначэння, заўсёды ў большай ці меншай ступені звязаны з класіфікацыйнай навук, дзе вызначаюцца сувязь навук, месца кожнай з іх у агульнай сістэме навуковых ведаў. Але бібліятэчна-бібліяграфічная класіфікацыя не супадае поўнасцю з класіфікацыйнай навук. Мэтай класіфікацыі навук з’яўляецца пазнанне аб’ектыўна існуючага свету і выяўленне заканамернасцей яго развіцця. Мэта бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі заключаецца ў тым, каб вялікую колькасць дакументаў (ці іх БЗ) размясціць у навукова абгрунтаванай сістэме і тым самым зрабіць магчымым іх пошук.

Адна з першых класіфікацый, аб якой маюцца звесткі, была складзена грэчаскім паэтам і вучоным Калімахам для каталога Александрыйскай бібліятэкі ў 3 ст. да н.э.

Адсутнасць больш ці менш поўных даных аб бібліятэчна-бібліяграфічных класіфікацыях Старажытнага свету не дазваляе меркаваць аб іх узроўні. Аднак тыя матэрыялы, якія нам вядомы (да прыкладу, класіфікацыі навук, распрацаваныя Арыстоцелем, Платонам, Парфірыем), сведчаць аб развіцці навуковых ведаў.

Замежныя бібліятэчна-бібліяграфічныя класіфікацыі Сярэднявечча і Новага часу даволі добра вывучаны. Іх распрацавалі пэўныя асобы, і прызначаліся яны для класіфікацыі кніг канкрэтнай бібліятэкі ці бібліяграфічнага дапаможніка. На структуру бібліятэчна-бібліяграфічных класіфікацый XVIII і XIX стст. значны ўплыў аказала класіфікацыя навук англійскага філосафа Фрэнсіса Бэкана (1561–1626). Ён быў

першы, хто даволі поўна і дэталёва распрацаваў класіфікацыю навук.

Да XVIII ст. развіццё бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі ў Расіі вывучана недастаткова. Складальнікі рускіх класіфікацый XVIII–XIX стст. ішлі сваім шляхам: характэрнай рысай было імкненне распрацаваць кніжныя класіфікацыі ў адпаведнасці з узроўнем навуковай класіфікацыі.

У 1809 г. апублікавана класіфікацыя, якая была распрацавана для арганізацыі фонду і стварэння сістэматычнага каталога Пецярбургскай публічнай бібліятэкі яе дырэктарам А.М.Аленіным (1763–1843). У аснову яго класіфікацыі пакладзена ідэя лагічных сувязей паміж навукамі, што знайшло адлюстраванне ў размеркаванні аддзелаў (класаў) класіфікацыі. Ужывалася класіфікацыя А.М.Аленіна ў некаторых расійскіх бібліятэках і бібліяграфічных выданнях пачатку XIX ст.

Яшчэ адным прыкладам рэалізацыі ідэі сувязі бібліятэчнай класіфікацыі з сістэматызацыяй навук з’яўляецца класіфікацыя, створаная акадэмікам К.Э.Бэрам (1792–1876), які ўзначальваў замежны адзел бібліятэкі Расійскай акадэміі навук.

У другой палове XIX – пачатку XX ст. у Расіі большасць класіфікацый распрацоўвалася для бібліяграфічных дапаможнікаў і друкаваных бібліятэчных каталогаў. Па структуры ўсе бібліятэчна-бібліяграфічныя класіфікацыі – пералічальныя, аднак былі прапановы аб выкарыстанні тыпавых рубрык. Адной з асаблівасцей класіфікацый сярэдзіны XIX ст. з’яўляецца спроба дэталёвай распрацоўкі ўсіх аддзелаў (класаў).

Напрыканцы XIX ст. сталі з’яўляцца камбінацыйныя класіфікацыі. У іх прысутнічалі самастойныя табліцы тыпавых дзяленняў (спачатку агульных, а потым – спецыяльных). У якасці прыкладу можна прывесці “Растяжимую классификацию” Чарльза Кетэра, якая была апублікавана асобным выданнем у ЗША ў 1882 г.

На мяжы XX ст. створана новая класіфікацыйная сістэма, якая пазней стала мець назву “Универсальная десятичная классификация” (УДК) і набыла міжнароднае значэнне. Яе аўтары – бельгійскія бібліёграфы П.Атле і А.Лафантэн. За аснову бібліёграфы ўзялі “Десятичную классификацию” М.Дзьюі, якая ў СССР пачала прымяняцца з 1963 г. (Дарэчы, у 1997 г. выйшла ў свет 21-е выданне “Десятичной клас-

сификации” М.Дзьюі (ДКД); у канцы ХХ ст. быў зроблены пераклад ДКД на рускую мову.)

Спробы іншых сістэм, такіх, як “Предметная классификация” Д.Брауна, “Библиографическая классификация” Б.Бліса, не змаглі заняць месца ДКД, яны не атрымалі шырокага распаўсюджання. Не знайшла шырокага практычнага прымянення і “Классификация двоеточием” Ш.Р.Ранганатана – першая ў свеце фасетная, аналітыка-сінтэтычная класіфікацыйная сістэма.

Сярод класіфікацыйных сістэм ХХ ст. трэба адзначыць фасетную “Библиографическую классификацию. Второе издание” Г.І.Бліса і нацыянальную класіфікацыйную пералічальную сістэму “Классификация Библиотеки Конгресса США”.

Значны ўклад у развіццё metodyкі сістэматызацыі ўнёс Н.В.Русінаў, які шмат гадоў сістэматызаваў абавязковы экзэмпляр у Расійскай, а затым Усесаюзнай кніжнай палаце. Манаграфія Н.В.Русінава “Десятичная классификация и значение систематического каталога” (1931) і сёння захоўвае сваё значэнне і лічыцца бібліяй кожнага сістэматызатара.

У сувязі з адсутнасцю адзіных прынцыпаў metodyкі сістэматызацыі вядомыя бібліятэказнаўцы і бібліёграфы друкавалі табліцы класіфікацыі, напаяўняючы іх уласнымі метадычнымі рэкамендацыямі і рацэннямі, часцей за ўсё пад сваім імем. У прыватнасці, сваю шматгадовую практыку Н.В.Русінаў абгульніў у дапаможніку “Десятичная классификация книг. Таблицы и методические указания” (1944); metodyка сістэматызацыі прадстаўлена ім непасрэдна ў гэтых табліцах.

Істотны ўклад у развіццё metodyкі класіфікацыі ўнёс Я.І.Шамурын, які ў дапаможніку “Систематический каталог и его организация” (1936) сфармуляваў агульныя прынцыпы сістэматызацыі дакументаў.

Л.Н.Трапоўскі (1885–1944) у сваіх тэарэтычных працах паказаў мэтазгоднасць адзіных прынцыпаў metodyкі сістэматызацыі ва ўмовах функцыянавання агульнадзяржаўнай сеткі бібліятэк. Гэтыя прынцыпы паслядоўна распрацаваў З.М.Амбарцумян. У яго вучэбным дапаможніку “Библиотечная классификация”, выдадзеным у двух выпусках (1947–1948), была прадстаўлена агульная metodyка сістэматызацыі.

У 60–80-я гг. ХХ ст. у галіне сістэматызацыі дакументаў распрацоўвалася metodyка вызначаных класіфікацыйных

сістэм. У 1980 г. быў падрыхтаваны і выдадзены дапаможнік “Классифицирование произведений печати по таблицам Библиотечно-библиографической классификации: общая методика”. Шматразова друкаваліся метадычныя матэрыялы па УДК. Больш за сотню асобна выдадзеных метадычных дапаможнікаў па прыватнай методыцы атрымалі бібліятэкі.

У 1990 г. выйшаў у свет практычны дапаможнік, складзены Э.Р.Сукіасянам “Систематический каталог”, дзе ў поўнай ступені адлюстраваны ўсе дасягненні методыкі сістэматызацыі і патрабаванні, якія рэгламентаваны існуючымі стандартамі. У 2005 г. друкуецца практычны дапаможнік “Школа индексирования” (складальнік Э.Р.Сукіасян), у якім паслядоўна разглядаюцца ўсе віды індэксавання, у тым ліку і сістэматызацыя.

2.3. Бібліятэчна-бібліяграфічная класіфікацыя (ББК)

2.3.1. Стварэнне ББК і яе прынцыповыя асновы

Важнейшым інструментам, які забяспечвае раскрыццё інфармацыйных масіваў па змесце, лічацца класіфікацыйныя сістэмы. Адной з найбольш шырока выкарыстоўваемых у нашай краіне з’яўляецца “Библиотечно-библиографическая классификация” (ББК).

ББК – універсальная, навуковая, дэтальна распрацаваная, іерархічная, камбінацыйная класіфікацыйная сістэма, адна з буйнейшых у свеце. Яна існуе і выкарыстоўваецца больш як 40 гадоў. ББК распрацавана ў 1936–68 гг., з’яўляецца Нацыянальнай класіфікацыйнай сістэмай Расіі. У 1981 г. за стварэнне ББК 12 супрацоўнікаў былі ўзнагароджаны ў галіне навукі.

Работа па стварэнні Бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі вялася доўгія гады. Прынцыповыя асновы ББК былі вызначаны Л.Н.Трапоўскім у 1930 г. Кіраўніцтва работай па стварэнні класіфікацыйнай сістэмы ў 1936–1951 гг. ажыццяўляў Е.І.Шамурын. Перад стваральнікамі класіфікацыі былі абазначаны наступныя патрабаванні:

- адзінства класіфікацыйнай сістэмы для ўсіх бібліятэк краіны;
- навуковасць бібліятэчнай класіфікацыі.

Была пастаўлена задача ў першую чаргу распрацаваць класіфікацыйную сістэму для буйных навуковых бібліятэк. Галоўным рэдактарам па распрацоўцы дадзенай класіфікацыйнай сістэмы была прызначана В.П.Цясленка. Акрамя членаў рэдкалегіі і супрацоўнікаў бібліятэк для кансультацыі запрашалася вялікая колькасць вучоных і спецыялістаў Акадэміі навук, навучальных устаноў, дзеячаў навукі, культуры і мастацтва.

Работа вялася на працягу многіх гадоў. Завершана чатырма буйнейшымі бібліятэкамі і арганізацыямі: Дзяржаўнай бібліятэкай СССР імя У.І.Леніна, Публічнай бібліятэкай імя М.Я.Салтыкова-Шчадрына, бібліятэкай Расійскай акадэміі навук, Усесаюзнай кніжнай палатай. Узначальваў работу НДА Дзяржаўнай бібліятэкі СССР імя У.І.Леніна. Друкаваць табліцы пачалі з 1960 г.

У выніку ў 1960–1968 гг. былі выдадзены табліцы ББК для навуковых бібліятэк у 25 выпусках (30 кнігах), у 1970–1972 гг. – скарачанае выданне для навуковых бібліятэк у 5 выпусках (6 кнігах). У 1975 г. з’явіўся Алфавітна-прадметны паказальнік да скарачанага выдання для навуковых бібліятэк. Аналіз дадзеных варыянтаў табліц ББК дае падставу меркаваць аб яе прынцыповых асновах.

Галоўныя прынцыпы пабудовы табліцы – навуковасць і аб’ектыўнасць. Прынцып навуковасці пацвярджае размяшчэнне аддзелаў:

- Навукі аб нежывой прыродзе
- Навукі аб жывой прыродзе
- Навукі аб грамадстве
- Навукі аб мысленні.

Прынцып аб’ектыўнасці выцякае з сувязі прадметаў, выяўляецца ў размяшчэнні матэрыялаў ад простага да больш складанага.

Філасофска-метадалагічнай асновай ББК з’яўляецца класіфікацыя навук і з’яў рэчаіснасці, якая базіруецца на прынцыпах аб’ектыўнасці і развіцця. Яна выражаецца ў пэўнай субардынацыі навук, згодна класіфікацыі відаў матэрыі і формаў яе руху, у пераходзе ад ніжэйшага да вышэйшага, ад простага да складанага. ББК уключае таксама прамежкавыя, пераходныя навукі. У табліцах добра адлюстраваны працэсы дыферэнцыяцыі і інтэграцыі навук.

У ББК прадстаўлена не толькі сістэма навук, але і сістэма аб'ектаў, вывучаемых навукамі, не толькі навуковыя паняцці, дысцыпліны, але і факты грамадскага жыцця, галін практычнай дзейнасці мастацтва. Пры выкарыстанні табліц ёсць магчымасць адлюстраваць не толькі змест, але від і форму выдання.

Існуе звыш 30 перакладаў ББК на розныя мовы, у тым ліку армянскую, балгарскую, беларускую, в'етнамскую, кіргізскую, латышскую, малдаўскую, мангольскую, нямецкую, украінскую, чэшскую і інш. ББК таксама перакладзена і выкарыстоўвалася ў Балгарыі, В'етнаме, на Кубе, Манголіі, Чэхаславакіі, Германіі і іншых краінах. У прыватнасці, у Балгарыі табліцы ББК прымяняліся ў бібліятэках усіх тыпаў. Фонды і каталогі буйнейшых бібліятэк краіны – Нацыянальнай бібліятэкі імя Кірыла і Мяфодзія ў Сафіі, гарадской бібліятэкі горада Плоўдзіва і інш. – былі пераведзены на табліцы ББК. Ёй прысвечаны шэраг публікацый замежных аўтараў.

У 1998 г. адбылася навуковая канферэнцыя “ББК. Новые горизонты организации знаний”, прысвечаная 30-годдзю ББК, на якой вызначаны вартасці і недахопы ББК, перспектывы яе далейшага развіцця і выкарыстання. ББК – гэта нацыянальная класіфікацыйная сістэма Расіі. Выкарыстоўваецца ва ўсіх тыпах бібліятэк: навуковых, абласных, масавых, дзіцячых і школьных, бібліятэках ВНУ не толькі пры стварэнні традыцыйных ІС, але і ў якасці ІІМ аўтаматызаваных ІС. Выкарыстанне ББК забяспечвае лінгвістычную сумяшчальнасць электроннага і традыцыйнага каталогаў. Аб гэтым сведчаць публікацыі буйнейшых спецыялістаў у галіне каталагізацыі, у тым ліку даследчыкаў ББК, сярод іх: Э.Р.Сукіасян, Н.Г.Гендзіна, Ю.Г.Селіванава, В.А.Лаўрэнава, Т.С.Голдзвінская, Р.Б.Лазуркіна і інш.

ББК адведзена пачэснае месца сярод буйнейшых класіфікацыйных сістэм свету, сістэм, якія развіваюцца і выкарыстоўваюцца. Яна займае 4-е месца пасля ДКД, УДК, “Класіфікацыі Библиотеки Конгресса США”.

2.3.2. Структура ББК

ББК як класіфікацыя камбінацыйнага тыпу складаецца з наступных частак:

- 1) асноўныя табліцы;
- 2) дапаможныя табліцы (табліцы тыпавых дзяленняў);
- 3) алфавітна-прадметны паказальнік (АПП).

Асноўны рад ББК

Першы і другі рады дзяленняў табліц ББК для масавых бібліятэк адпавядаюць асноўнаму (першаму) раду табліц для навуковых бібліятэк.

Для масавых бібліятэк	Для навуковых бібліятэк
1 Агульнанавуковыя і міждысцыплінарныя веды (адзел распрацоўваецца)	А
2 Прыродазнаўчыя навукі	
20 Прыродазнаўчыя навукі ў цэлым	Б
22 Фізіка-матэматычныя навукі	В
24 Хімічныя навукі	Г
26 Навукі аб Зямлі (геадэзічныя, геофізічныя, геалагічныя і географічныя навукі)	Д
28 Біялагічныя навукі	Е
3 Тэхніка. Тэхнічныя навукі	Ж/О
4 Сельская і лясная гаспадарка. Сельскагаспадарчыя і лесагаспадарчыя навукі	П
5 Ахова здароўя. Медыцынскія навукі	Р
6/8 Грамадскія і гуманітарныя навукі	
60 Грамадскія навукі ў цэлым	С
63 Гісторыя. Гістарычныя навукі	Т
65 Эканоміка. Эканамічныя навукі	У
66 Палітыка. Палітычная навука	Ф
67 Права. Юрыдычныя навукі	Х
68 Ваенная справа. Ваенная навука	Ц
70/79 Культура. Навука. Асвета	Ч
80/84 Філалагічныя навукі. Мастацкая літаратура	Ш
85 Мастацтва	Щ
86 Рэлігія. Містыка. Свабодамыснасць	Э
87 Філасофія	Ю
88 Псіхалогія	Ю
9 Літаратура ўніверсальнага зместу	Я

Сістэма тыпавых дзяленняў

Сістэма дапаможных, або тыпавых, дзяленняў складаецца з табліц тыпавых дзяленняў агульнага прымянення (табліц агульных тыпавых дзяленняў, табліц тэрытарыяльных тыпавых дзяленняў, табліц тыпавых дзяленняў сацыяльных сістэм, табліц этнічных тыпавых дзяленняў), якія выкарыстоўваюцца ва ўсіх аддзелах класіфікацыі, і табліц спецыяльных тыпавых дзяленняў, якія ўжываюцца толькі ў асобных галінах ведаў.

Сярод *агульных тыпавых дзяленняў (АТД)* найбольш шырока выкарыстоўваюцца тэматычныя і фармальныя. У прыватнасці, тэматычныя: г – гісторыя прадмета, ж – навуковыя і культурныя сувязі і інш.; фармальныя: я1 – бібліяграфічныя паказальнікі, я2 – даведачныя выданні, я7 – вучэбныя выданні.

Пры напісанні АТД ужываюцца літары – першы рад, а далей могуць быць лічбы. Індэксы АТД далучаюцца да індэксу галіны або тэмы без усякіх знакаў. Напрыклад, гісторыя матэматыкі індэксуецца – 22.1г.

АТД могуць камбінавацца паміж сабой, а таксама з тэрытарыяльным тыпавым дзяленнем. Напрыклад, падручнік па гісторыі Беларусі – 63.3 (4Бел)я72.

Тэрытарыяльныя тыпавыя дзяленні (ТТД) прызначаны для выдзялення матэрыялаў па рэгіянальных прыметах. Яны адлюстроўваюць сучасную палітычную карту свету:

- (0) Увесь свет. Усе краіны
- (2) Расія. СССР
- (3) Замежныя краіны ў цэлым
- (4) Еўропа
- (5) Азія
- (6) Афрыка
- (7) Амерыка
- (8) Аўстралія і Акіянія
- (9) Сусветны акіян. Акіяны і моры.

Дзяленне “(2) Расія. СССР” знаходзіцца ў класіфікацыйнай іерархіі на адным узроўні з часткамі свету, таму што Расія займае значную тэрыторыю Еўропы і Азіі і не можа быць адлюстравана ўнутры дзялення ні адной з гэтых частак.

Былыя саюзныя рэспублікі – новыя суверэнныя дзяржавы – адлюстроўваюцца ў паддзяленнях індэксаў (4) і (5). На-

прыклад: Балгарыя – (4 Бал), Італія – (4 Іта), Казахстан – (5Каз), Беларусь – (4Беі). Індэкс (4Бел) раней мела Бельгія, таму для Беларусі было вызначана ТТД (4Беі).

Усе ТТД складаюцца з лічбаў, літар рускага алфавіта. Адметны сімвал ТТД – круглыя дужкі.

Тыпавыя дзяленні сацыяльных сістэм (ТДС) прызначаны для аднолькаваасці вылучэння падраздзяленняў і абазначэння матэрыялаў па прымеце сацыяльных сістэм. Дзяленні табліц абазначаны арабскімі лічбамі з апазнавальным знакам – апострафам (’):

- ’6 – Развітыя краіны
- ’7 – Краіны, якія развіваюцца
- ’8 – Сацыялістычныя краіны.

Напрыклад, літаратура па ўнутранай палітыцы сацыялістычных краін атрымае індэкс 66.3(0)’8.

Этнічныя тыпавыя дзяленні (ЭТД) прызначаны для аднолькавай арганізацыі матэрыялу па этнічнай прымеце. Індэксы, якія абазначаюць адпаведныя народы, са знакам роўнасці заключаюцца ў круглыя дужкі. Напрыклад:

- (= 411.2) – рускія
- (= 411.3) – беларусы
- (= 411.4) – украінцы
- (= 422) – латышы
- (= 423) – літоўцы.

ЭТД у якасці дапаможных табліц размешчаны ў дадатковым выпуску сярэдніх табліц “Бібліотечно-бібліографічнай класіфікацыі” (М., 2003).

Спецыяльныя тыпавыя дзяленні (СТД) маюць адметны сімвал – дэфіс (-). Выкарыстоўваюцца яны толькі ў тых аддзелах, у якіх размяшчаюцца; сярод іх аддзелы 3, 42, 46, 63, 65, 81, 84.

Алфавітна-прадметны наказальнік (АПП) – гэта неабходная састаўная частка табліц класіфікацыі, у якой даецца пералік прадметных рубрык (ПР) з указаннем індэксаў. Гэта “ключ” да табліц класіфікацыі. АПП дапамагае пошуку патрэбнага індэкса.

Прадметныя рубрыкі ў АПП бываюць простыя, гнездавыя і метадычнага характару.

Простыя прадметныя рубрыкі складаюцца з назвы прадмета і індэкса. Напрыклад:

Сацыялогія 60.1

Урбаэкалогія 20.1.

Калі паняцці прадстаўлены ў двух і болей раздзелах табліцы класіфікацыі, то яны ўтвараюць у АПП зводныя, або гнездавыя прадметныя рубрыкі. Напрыклад:

Выхаванне 74.00

дашкольнікаў 74.1

дзяцей у сям'і 74.9

у ВНУ 74.58

у сярэдніх спецыяльных навучальных установах 74.57.

Прадметныя рубрыкі *метадычнага характару*, або *даведачныя*:

Бібліятэчныя фонды гл. Фонды бібліятэчныя

Схематычна структура ББК прадстаўлена ў дадатку 1.

2.3.3. Індэксацыя ББК

База індэксацыі ББК – змешаная. Асноўны рад табліц ББК абазначаны арабскімі лічбамі ў табліцах для абласных, масавых, дзіцячых і школьных бібліятэк. У гэтых табліцах арабскія лічбы ўжываюцца:

– для абазначэння асноўных дзяленняў табліц, да прыкладу: 22.1;

– у ТТД неадміністрацыйнага характару: (9) Сусветны акіяны. Акіяны і моры;

– у спалучэнні з трыма літарамі для абазначэння дзяржаў: (5Япо) – Японія;

– другой і наступных ступеняў АТД: я2, я1, я 7;

– СТД: -2 Граматыка.

Вялікімі літарамі абазначаны асноўны рад ББК для навуковых бібліятэк.

Вялікія літары таксама з'яўляюцца асновай пры абазначэнні тэрыторый: (4 Бал), (4 Беі), (4 Літ).

Малыя літары выкарыстоўваюцца для абазначэння першага раду АТД: г, я2, я1.

Кропка выкарыстоўваецца ў якасці раздзяляльнага знака для зручнасці ўспрымання: 32.973.263 – мікракалькулятары.

Дэфіс перад лічбай – адметная прымета СТД:

-4 Слоўнікі

-5 Культура мовы.

Круглыя дужкі – гэта асноўная прымета індэксаў ТТД:

- (6) – Афрака
- (7) – Аўстралія.

Двукроп’е прымяняецца пры камбінаванні індэксаў дзяленняў асноўнага класа з індэксамі дзяленняў іншых класаў. Выкарыстоўваецца двукроп’е ў адзеле “9 Літаратура ўніверсальнага зместу”:

- 91.9:3 Бібліяграфічныя паказальнікі па тэхніцы
- 91.9:63 Бібліяграфічныя паказальнікі па гісторыі.

Касая лінія (/) – гэта прымета зводнага індэкса: 71/79, 6/8.

Значок квадрата (□) выкарыстоўваецца для абазначэння спасылак “гл.” і “гл.таксама”.

Спалучэнне індэксаў асноўных табліц з табліцамі тыпавых дзяленняў утварае разгорнутыя індэксы:

- 24 г – гісторыя хіміі
- 63.3 (4 Укр) – гісторыя Украіны.

2.3.4. Варыянты табліц ББК

ББК задумана і атрымала распаўсюджанне як сістэма варыянтаў табліц, прызначаных для бібліятэк розных тыпаў, якімі не валодае ні адна класіфікацыйная сістэма ў свеце. На сучасным этапе існуюць наступныя варыянты (першае найбольш поўнае выданне разлічана на ўніверсальныя і спецыяльныя навуковыя бібліятэкі):

1. Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для науч. б-к. – М., 1960–1968. – Вып. 1–25 (30 кн.).
2. Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для науч. б-к.: сокр. вариант. – М., 1970–1972. – Вып. 1–5 (6 кн.). Гэтае выданне разлічана на бібліятэкі з кніжным фондам ад 100 тыс. да 1 млн. У 1975 г. з’явіўся “Сводный алфавитно-предметный указатель” да гэтага выдання.
3. Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для массовых б-к. – М., 1977; 2-е изд. – 1984 г., значна дапрацаванае. У 1997 г. з’явілася “Библиотечно-библиографическая классификация: рабочие табл. для мас. б-к”.
4. Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для детск. б-к. – М., 1978. – 184 с; 2-е изд. для дет. и шк. б-к – 1986 г.; 3-е изд, перераб. и доп.– 1998; 4-е изд. – 2008.
5. Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для обл. б-к. – М., 1980–1983. – Вып. 1–4.

6. Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для краеведч. к-гов б-к. – М., 1989. – 322 с.

7. Бібліятэчна-бібліяграфічная класіфікацыя: табл. для дзіц. і шк. б-к. – Мн., 1994. – 92 с.

8. ББК: средние таблицы: практ. пособие. – М.: Либерей-Бибинформ, 2001–2007.

Вып. 1: 60/63 Социальные науки в целом. Обществознание. История. Исторические науки. – 2001. – 320 с.

Вып. 2: 65/68 У/Ц Экономика. Экономические науки. Политика. Право. Юридические науки. Военное дело. Военная наука. – 2005. – 559 с.

Вып. 3: 4/5 П/Р Сельское и лесное хозяйство. Сельскохозяйственные и лесохозяйственные науки. Здравоохранение. Медицинские науки. – 2007. – 398 с.

Акрамя вышэйназваных існавалі і іншыя варыянты¹.

Для лепшага засваення і выкарыстання табліц ББК выдаюцца метадычныя матэрыялы, сярод якіх адным з найбольш грунтоўных з'яўляецца, у прыватнасці:

Сукиасян Э.Р. Новые таблицы ББК: организация и технология использования: метод. рекомендации / Э.Р.Сукиасян; РГБ НИЦ ББК. – М.: Либерей, 2003. – 95 с.

ББК прызначана і выкарыстоўваецца пры:

- сістэматызацыі дакументальных патокаў (фонду);
- арганізацыі даведачна-бібліяграфічнага апарату (сістэматычных каталогаў і картатэк);
- сістэматызацыі дакументаў і запытаў;
- забеспячэнні даведачна-інфармацыйнага абслугоўвання карыстальнікаў інфармацыі;
- рашэнні задач унутрыбібліятэчнай тэхналогіі;
- камплектаванні і пераразмеркаванні фондаў;
- уліку фондаў, вядзенні статыстыкі;
- у якасці пошукавай мовы ў аўтаматызаваных ІПС.

2.3.5. Удасканаленне і выкарыстанне ББК

Усе класіфікацыйныя бібліятэчна-бібліяграфічныя сістэмы ў сваім існаванні праходзяць аднолькавы цыкл: фарміраванне, стабільнае функцыянаванне, маральнае старэнне, абнаў-

---

¹ Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для профс. б-к. – Вологда, 1981; Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для воен. б-к. – М.: Воениздат, 1982.

ленне, падпарадкоўваючыся аб'ектыўнай заканамернасці. Абнаўленне табліцы, або яе мадэрнізацыя, уяўляе сабой перапрацоўку класіфікацыйнай сістэмы ў адпаведнасці з дасягненнямі ў галіне навукі і тэхнікі і іх выкарыстаннем у практычнай дзейнасці з мэтай адэкватнага раскрыцця зместу дакументаў для максімальнага задавальнення інфармацыйных запытаў карыстальнікаў.

У табліцы ББК, як і любую ўніверсальную табліцу класіфікацыі, неабходна своечасова ўносіць змяненні:

- найбольш значных у палітычных адносінах фармулёвак, тэрмінаў, назваў;
- з'яўленне новых дзяржаў, змену назваў існуючых дзяржаў, з'яўленне новых палітыка-адміністрацыйных адзінак;
- з'яўленне новых або змену назваў палітычных партый і грамадскіх рухаў як у нашай краіне, так і за мяжой.

Увогуле, у табліцах ББК, таксама як і ў каталогах, неабходна адлюстроўваць усе значныя змены ў грамадска-палітычным жыцці, звесткі аб новых з'явах, фактах, падзеях, каб своечасова данесці інфармацыю да карыстальнікаў. У прыватнасці, змены, якія адбыліся ў 90-х гг. XX ст., знайшлі адлюстраванне ў змене назваў дзяржаў, палітычных партый, рухаў і г.д. Напрыклад:

Сацыял-дэмакратычная партыя Беларусі (СДПБ);
Рэспубліка Беларусь;
Расійская Федэрацыя.

Адпаведная дапрацоўка зроблена ва ўсіх аддзелах табліц ББК. У некаторых зменены фармулёўкі аддзелаў, а ў асобныя аддзелы ўключаны новыя раздзелы і падраздзяленні. Напрыклад:

- 20.1 Чалавек і навакольнае асяроддзе. Ахова прыроды.
Экалогія ў цэлым [Публікацыі агульнага характару аб Чарнобыльскай катастрофе.]
- 20.3 Уфалогія
- 32.97 Вылічальная тэхніка
- 32.973.202 Камп'ютарныя сеткі і сістэмы Internet.

Асабліва значныя змяненні ўнесены ў аддзел “6/8 Грамадскія і гуманітарныя навукі”:

- 63.3 Гісторыя. Гістарычныя навукі
- 65 Эканоміка. Эканамічныя навукі
- 66 Палітыка. Палітычныя навукі
- 67 Права. Юрыдычныя навукі.

У адзеле 65 з'явіліся новыя паняцці, такія, як: маркетынг, менеджмент, дзелавыя гульні, бізнес, індывідуальная працоўная дзейнасць, свабодныя эканамічныя зоны, акцыянерныя арганізацыі з абмежаванай адказнасцю, прыватнае прадпрымальніцтва, беспрацоўе і інш.

Удасканаленне (дапрацоўка) ББК ажыццяўляецца наступным чынам:

1. З 1969 г. штогод выдаюцца змяненні і дапаўненні да ББК. Да 30-годдзя стварэння ББК было выдадзена 140 дапаўненняў да табліцы.

2. Калонка сістэматызатара рэгулярна друкуецца ў часопісах “Библиотекар”, “Библиотека”, “Бібліятэчны свет” і інш.

3. Ажыццяўляюцца перавыданні табліц. Напрыклад:

– для масавых бібліятэк (1977, 1984, 1997);

– для дзіцячых і школьных бібліятэк (1978, 1986, 1998, 2008).

4. Неаднаразова перавыдаваліся асобныя тамы ББК для навуковых бібліятэк. Напрыклад:

– Ш Искусство

– Ц Военное дело.

5. Неаднаразова друкаваліся бюлетэні “Новое в ББК”.

6. Падрыхтавана і ажыццяўляецца сярэдняе выданне ББК, у якім улічаны дасягненні ў галіне навукі і практыкі.

У Беларусі ББК выкарыстоўваецца ў абласных, масавых, дзіцячых і школьных бібліятэках, бібліятэках ВНУ гуманітарнага профілю для арганізацыі фондаў і каталогаў, а таксама ў выдавецтвах. На ёй арганізаваны фонды і каталогі гэтых бібліятэк. ББК таксама выкарыстоўваецца ў якасці ППМ электронных каталогаў.

Пры навукова-даследчым адзеле НББ створана група з супрацоўнікаў НББ, іншых бібліятэк і супрацоўнікаў БДУ культуры і мастацтваў па дапрацоўцы ББК з улікам асаблівасцей нашай рэспублікі. Ёсць дапрацаваны машыначытальны варыянт табліц ББК для масавых бібліятэк, якім карыстаюцца бібліятэкі рэспублікі.

У 1994 г. быў выдадзены дапрацаваны варыянт табліц ББК для дзіцячых і школьных бібліятэк (Бібліятэчна-бібліяграфічная класіфікацыя: табл. для дзіц. і шк. б-к: асноўныя табліцы / пер., дапр. і дап. Н.А.Ляйко, А.І.Фядорына, С.І.Ціманюк. – Мн., 1994. – 94 с.).

У фармаце BELMARC індэкс ББК адлюстраваны ў полі 689.

Даведачная інфармацыя аб ББК і яе выданнях размешчана на сайце Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (www.RSL.ru).

2.3.6. Агульная методыка сістэматызацыі дакументаў па ББК

Паняцце аб агульнай і прыватнай методыках сістэматызацыі

Сістэматызацыя – від індэксавання, вызначэнне класіфікацыйных індэксаў у адпаведнасці са зместам дакумента. Пры сістэматызацыі тэрміны індэксавання выражаюцца ў выглядзе класіфікацыйных індэксаў. Сістэматызацыя ажыццяўляецца па пэўнай сістэме бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі.

Каб забяспечыць аднолькавы падыход да аналагічных дакументаў і пазбавіцца разнабою ў прыняцці рашэнняў, сістэматызацыя праводзіцца на аснове спецыяльна распрацаваных прынцыпаў, метадаў і правіл, г.зн. на аснове методыкі сістэматызацыі, якая дзеліцца на агульную і прыватную.

Агульная методыка – гэта сукупнасць палажэнняў і правіл, якія прымяняюцца пры сістэматызацыі дакументаў па ўсіх галінах ведаў.

Прыватная методыка ўключае правілы, якія прымяняюцца для сістэматызацыі дакументаў па кожнай з галін ведаў па асобку або па цыклах роднасных навук, і распрацоўваецца на аснове прынцыпаў агульнай методыкі.

Сістэматызацыя дазваляе прадставіць змест дакумента ў выглядзе класіфікацыйных індэксаў з мэтай арганізацыі бібліятэчнага або даведачна-інфармацыйнага фонда, стварэння даведачна-бібліяграфічнага апарату.

Аб'ектам сістэматызацыі могуць быць асобны дакумент, яго састаўная частка або сукупнасць дакументаў, на якія складзены бібліяграфічны запіс.

Сістэматызацыя праводзіцца на аснове табліцы бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі, якая адлюстроўвае спецыфічныя ўмовы і патрабаванні канкрэтнай арганізацыі, інфармацыйных запытаў карыстальнікаў, спажываюць інфармацыі ў адпаведнасці з методыкай сістэматызацыі. Пры неабходнасці выкарыстоўваюцца метадычны і даведачны апарат сістэматызацыі, кансультацыі спецыялістаў.

У залежнасці ад віду дакументаў і пастаўленых мэт пры сістэматызацыі ў Беларусі выкарыстоўваюцца наступныя адна або некалькі сістэм класіфікацыі:

Бібліотечно-библиографическая классификация (ББК);

Государственный рубрикатор научно-технической информации (ГРНТИ);

Универсальная десятичная классификация (УДК);

Классификатор правовых актов (КПА);

Общероссийский классификатор стандартов (ОКС);

Международная патентная классификация (МПК).

Прынцыпы сістэматызацыі дакументаў

Прынцыпы сістэматызацыі дакументаў абумоўлены класіфікацыйнымі сістэмамі. Асноўнымі прынцыпамі сістэматызацыі дакументаў з'яўляюцца: *прыярытэт зместу дакумента над яго формай; навуковая аб'ектыўнасць; паслядоўнасць.*

Галоўны прынцып сістэматызацыі заключаецца ў тым, што вызначальным пры сістэматызацыі з'яўляецца *змест кнігі*, якому аддаецца перавага перад усімі астатнімі прыметамі: формай, чытацкім прызначэннем і г.д. Напрыклад, падручнік “Библиотечные каталоги” атрымае індэкс 78.36я72. У першую чаргу мы вызначылі індэкс галіновага аддзела асноўных табліц ББК – 78.36, а затым выкарысталі агульнае тыпавое дзяленне – я72, якое адлюстроўвае форму дакумента.

Выключэнне складаюць выпадкі, калі ў саміх табліцах маюцца дзяленні па віду выдання, фармальнай прымеце і г.д. Напрыклад, у адзеле “9 Літаратура ўніверсальнага зместу” выдзелены раздзелы “91 Бібліяграфічныя дапаможнікі”, “92 Даведачныя выданні”.

Адным з важнейшых з'яўляецца прынцып *навуковай аб'ектыўнасці*, які патрабуе ад індэксатара раскрыцця зместу кожнага дакумента і выяўлення галоўнага, істотнага ў ім з пункту гледжання навукі. Каб зрабіць аб'ектыўны аналіз навуковай або навукова-папулярнай кнігі, сістэматызатару неабходна добра ведаць тую галіну, якой прысвечаны дакумент. Калі ўзнікаюць праблемы пры вызначэнні класіфікацыйнага індэкса, неабходна звярнуцца за парадай да спецыялістаў.

Прынцып навуковай аб'ектыўнасці патрабуе ад сістэматызатара пастаяннай увагі да ўсіх змяненняў, якія ўносяцца ў класіфікацыйную сістэму, азнаямлення з усімі метадычнымі

рэкамендацыямі, якія друкуюцца на старонках спецыяльных выданняў. Гэта дапамагае сістэматызатару не толькі авалодаць сучаснай спецыяльнай тэрміналогіяй, але і арыентавацца ў сучаснай навуковай тэрміналогіі розных галін ведаў.

Прынцып *паслядоўнасці* выкарыстоўваецца пры канчатковым рэдагаванні індэксаў. Ён патрабуе прыняцця аднолькавага класіфікацыйнага рашэння ў ідэнтычных умовах. Выкананню прынцыпа паслядоўнасці садзейнічаюць: выкарыстанне агульнай і прыватнай метадык сістэматызацыі дакументаў, наяўнасць рабочай табліцы класіфікацыі, у якой адлюстраваны асаблівасці структуры і ступень дэталізацыі фонду і сістэматычнага каталога канкрэтнай бібліятэкі, а таксама наяўнасць картатэкі метадычных рашэнняў.

Метады сістэматызацыі дакументаў

Пры выбары класіфікацыйнага рашэння неабходна ўлічваць не толькі асноўныя прынцыпы, але і метады сістэматызацыі дакументаў. Гэта мнагакратнае (паўторнае) адлюстраванне дакумента, аналітычная сістэматызацыя.

Для рознабаковага раскрыцця ў сістэматычным каталогу (СК) зместу кнігі рэкамендуецца метады *мнагакратнага (паўторнага) адлюстравання дакумента*. Паўторна адлюстроўваюцца кнігі, у якіх разглядаюцца некалькі пытанняў. Асноўны індэкс паказвае, якому прадмету ў кнізе ўдзяляецца найбольш увагі. Калі няма падстаў аддаць перавагу таму ці іншаму, тады асноўны індэкс дакумента прызначаецца прадмету, які адлюстраваны першым у класіфікацыйным радзе, а дадатковы індэкс прызначаецца другому прадмету.

Метады мнагакратнага (паўторнага) адлюстравання ў адпаведнасці з метадычнымі ўказаннямі класіфікацыйных сістэм выкарыстоўваецца ў наступных выпадках:

– пры сістэматызацыі дакументаў, у якіх разглядаюцца некалькі пытанняў або прадметаў. Напрыклад, “Даведнік па матэматыцы і фізіцы” атрымае поўны індэкс 22.1я2+22.3я2 і будзе адлюстраваны ў сістэматычным каталогу ў абодвух галінах ведаў. Кніга “Беларусь – Польшча: з гісторыі адносін (1940 г.)” атрымае індэкс 63.3(4Бел)62+63.3(4Пол) 62;

– пры сістэматызацыі дакументаў, якія ўяўляюць асаблівую навуковую цэннасць і актуальнасць. У першую чаргу гэта тычыцца афіцыйных дакументаў, навуковых выданняў, некаторых мнагатомных выданняў. Напрыклад, Закон “Аб

бібліятэчнай справе ў Рэспубліцы Беларусь” атрымае поўны індэкс 78.3(4Белі)+67.407(4Белі)-3;

– у прыватнай методыцы сістэматызацыі дакументаў, калі за класіфікацыйным дзяленнем змешчаны метадычныя ўказанні, у якіх звяртаецца ўвага на магчымасць паўторнага адлюстравання ў адпаведных аддзелах. У прыватнасці, у адзеле “9 Літаратура ўніверсальнага зместу” раздзел “91.9 Галіновыя бібліяграфічныя дапаможнікі (паказальнікі, спісы, агляды)” знаходзіцца метадычнае ўказанне аб тым, што “галіновыя бібліяграфічныя дапаможнікі збіраюцца ў адпаведных падраздзяленнях 91.9 і паўторна адлюстроўваюцца ў адпаведных падраздзяленнях класіфікацыі”. Таму бібліяграфічны паказальнік па гісторыі Беларусі атрымае поўны індэкс 91.9: 63+63.3(4Белі)я1.

Метад паўторнага адлюстравання поўна раскрывае змест кніг, павялічвае пошукавыя функцыі каталога.

Пры сістэматызацыі дакументаў іншы раз узнікае неабходнасць не толькі ў раскрыцці зместу дакумента, але і ў адлюстраванні яго састаўной часткі. У такім выпадку выкарыстоўваецца метада *аналітычнай сістэматызацыі*. Сутнасць дадзенага метаду заключаецца ў тым, што ў СК або картатэках адлюстроўваецца частка дакумента (артыкул з кнігі, матэрыялаў навуковых канферэнцый, навуковых зборнікаў і г.д.). Мэтазгоднасць метаду аналітычнай сістэматызацыі вызначаецца саставам фонду, сістэмай каталогаў і картатэк, запытамі карыстальнікаў інфармацыі. Найбольш шырока гэты метада выкарыстоўваецца ў медыцынскіх, навуковых, дзіцячых і школьных бібліятэках. Пры выкарыстанні метаду аналітычнай сістэматызацыі асноўным з’яўляецца індэкс, які адлюстроўвае змест дакумента ў цэлым (кнігі, зборніка і г.д.), а дадатковым будзе аналітычны індэкс, які адлюстроўвае змест састаўной часткі дакумента (артыкула, главы і г.д.).

Асноўныя правілы сістэматызацыі дакументаў

Сістэматызацыя дакументаў – гэта іх размеркаванне ў залежнасці ад зместу і іншых прымет па аддзелах і больш дробных дзяленнях табліц бібліятэчна-бібліяграфічнай класіфікацыі. Каб забяспечыць аднолькавы падыход да аналагічных дакументаў пры прыняцці класіфікацыйнага рашэння, сістэматызацыя ажыццяўляецца на аснове спецыяльна распрацаваных прынцыпаў, метадаў і правіл. Веданне асноўных

правіл індэксавання дазволіць пазбегнуць разнабою пры фарміраванні ПВД, дасць магчымасць больш дакладна і поўна раскрыць змест дакумента і лепш задаволіць запыты карыстальнікаў інфармацыі.

Для забеспячэння аднолькавага падыходу пры сістэматызацыі дакументаў па табліцах ББК на сучасным этапе выкарыстоўваюцца наступныя правілы.

Правіла першае. Перавага прыватнага пытання над агульным.

Структура аддзелаў асноўных табліц пабудавана па прынцыпу ад агульнага да прыватнага. На верхнім узроўні з дапамогаю індэксаў размяшчаюцца агульныя паняцці (тэмы, праблемы), а на ніжніх – больш дробныя падраздзяленні адлюстроўваюць прыватныя пытанні. Напрыклад, у дзяленні “28.0 Агульная біялогія” збіраецца толькі літаратура па агульных заканамернасцях жыццядзейнасці і развіцця жывых арганізмаў, а літаратура аб жыццядзейнасці і развіцці асобных груп арганізмаў размяшчаецца ў адпаведных падраздзяленнях:

28.4 Мікрабіялогія

28.5 Батаніка

28.6 Заалогія.

Усе дакументы, якія паступаюць у фонд бібліятэкі, пасля аналізу сістэматызуюцца па змесце дакумента, перавага аддаецца прыватнаму пытанню перад агульным. Так, кніга аб удзеле Вялікабрытаніі ў Другой сусветнай вайне атрымае індэкс “63.3(4Вял)62” – Вялікабрытанія ў 1939–1945 гг., а не “63.3(4Вял)” – Вялікабрытанія.

Правіла другое. Сістэматызацыя па аспекце разглядаемага прадмета.

Пры сістэматызацыі літаратуры неабходна звяртаць увагу на тое, што літаратура аб прадмеце, які адносіцца да пэўнай галіны ведаў або галіны практычнай дзейнасці, але разглядаецца ў аспекце іншай навуковай галіны або практычнай дзейнасці, адносіцца да той навукі, з пункту гледжання якой разглядаецца прадмет. Напрыклад, літаратура аб прававых пытаннях бізнесу будзе адносіцца да індэкса “67.404 Грамадзянскае і гандлёвае права. Сямейнае права”.

Правіла трэцяе. Сістэматызацыя па галіне прымянення.

Літаратура аб выкарыстанні палажэнняў, правілаў, метадаў якой-небудзь навукі або галіны практычнай дзейнасці ў ін-

шых навуках або галінах практыкі адносіцца да галіны прымянення. Напрыклад, кнігі па акустыцы збіраюцца ў адпаведным дзяленні індэкса “22.3 Фізіка”, але літаратура па музычнай акустыцы – індэкса “85.31 Музыка”.

Літаратура па матэматыцы будзе адносіцца да падраздзялення “22.1 Матэматыка”, а кнігі аб прымяненні матэматыкі ў галіне касманаўтыкі будуць размяшчацца ў падраздзяленні “39.6 Міжпланетныя зносіны. Міжпланетныя палёты”.

Літаратура агульнага характару аб практычным выкарыстанні пэўнай навукі ў многіх або некалькіх галінах збіраецца ў агульнай частцы раздзела адпаведнай навукі. Напрыклад, да падраздзялення “26.1 Геадэзічныя навукі. Картаграфія” адносіцца літаратура агульнага характару аб прыкладной геадэзіі ў цэлым, але кнігі аб геадэзічных работах у меліярацыі – да індэкса “40.6 Сельскагаспадарчая меліярацыя”.

Выданні па пераходных, прамежкавых навуках класіфікуюцца ў тых галінах, на патрэбу якіх гэтыя навукі ўзніклі. Так, літаратура па астрафізіцы адносіцца да астраноміі, біяфізіцы – да біялогіі, хімічнай тэхналогіі – да тэхнічных навук.

Правіла чацвёртае. Сістэматызацыя па аб'екце ўздзеяння.

Літаратура аб уздзеянні прыныпаў і правілаў якой-небудзь навукі або галіны практыкі на іншыя навукі і практыку адносіцца да галіны, якая ўспрымае ўздзеянне. Напрыклад, калі ў кнізе па раслінаводстве і клімаце разглядаюцца пытанні ўздзеяння клімату на развіццё раслінаводства, то яна будзе аднесена да раздзела “40.2 Аграметэаралогія і агракліматалогія”.

Правіла пятае. Сістэматызацыя дакументаў шырокага зместу.

Дакументы, у якіх разглядаюцца больш як тры прадметы або прадмет разглядаецца ў трох і болей аспектах, адносяцца да агульнай рубрыкі. Напрыклад, падручнік па гісторыі Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён атрымае агульны індэкс “63.3(4Бел)я72” – гісторыя Беларусі. Метад паўторнага адлюстравання ў дадзеным выпадку не прымяняецца.

Калі ў кнігах асвятляюцца пытанні, якія не маюць асноўнага месца ў табліцах класіфікацыі і разглядаюцца рознабакова ў разрэзе шэрагу дысцыплін, тады яны адносяцца да аддзелаў, у якіх прадстаўлены тэарэтычныя навукі, або да аддзелаў, у якіх дадзеныя пытанні асвятляюцца з пункту гле-

джання іх выкарыстання. Напрыклад, калі ў кнізе разглядаюцца карысныя выкапні з пункту гледжання многіх галін ведаў і іх практычнага прымянення, то яе неабходна засістэматызаваць у раздзеле прыродазнаўчых навук – “26.325 Карысныя выкапні”.

Тэхналагічныя працэсы сістэматызацыі дакументаў

На аснове прынцыпаў, метадаў і правілаў індэксавання ажыццяўляюцца наступныя ўзаемазвязаныя працэсы сістэматызацыі:

- аналіз дакумента як аб’екта сістэматызацыі;
- прыняцце класіфікацыйнага рашэння;
- састаўленне ПР для АПП да СК;
- рэдагаванне класіфікацыйных індэксаў і ПР АПП;
- афармленне класіфікацыйнага рашэння.

У выніку папярэдняга аналізу дакумента прымаецца класіфікацыйнае рашэнне. Класіфікацыйнае рашэнне – гэта рашэнне аб адлюстраванні дакумента ў пэўным дзяленні СК і размяшчэнні яго ў бібліятэчным фондзе. Пры прыняцці класіфікацыйнага рашэння індэксатар выкарыстоўвае метадычны і даведачны апарат.

Метадычны апарат – гэта сукупнасць дапаможнікаў, картатэк і паказальнікаў, якія забяспечваюць аднолькавасць метадаў сістэматызацыі, якасць класіфікацыйнага рашэння.

Даведачны апарат каталагізацыі – гэта сукупнасць даведачных выданняў і картатэк, прызначаных для атрымання інфармацыі ў працэсе каталагізацыі. У яго ўваходзяць: універсальныя энцыклапедычныя выданні, слоўнікі (тлумачальныя, замежных моў, атласы свету, даведнікі галіновыя) і г.д.

Спасылачна-даведачны апарат табліц класіфікацыі, які знаходзіцца ў тэксце табліц, уключае сукупнасць указанняў, што фіксуюць сувязі і размежаванні паміж класіфікацыйнымі дзяленнямі.

Пошук неабходных класіфікацыйных індэксаў ажыццяўляецца па рабочых табліцах класіфікацыі, якія адлюстроўваюць асаблівасці структуры і ступень дэталізацыі канкрэтнага СК і сістэматычнай расстаноўкі пэўных фондаў. Рабочыя табліцы ўтвараюцца ў выніку ўдакладнення і дапрацоўкі тыпавых выданняў табліц ББК. У рабочых табліцах класіфікацыі робяцца адсылкі да картатэкі метадычных рашэнняў і інш. У прыватнасці, выкарыстоўваючы аднолькавую тыпа-

вую табліцу класіфікацыі, Салігорская, Баранавіцкая і Лагойская ЦБС маюць розныя рабочыя табліцы класіфікацыі.

Пасля выкарыстання рабочых табліц, метадычнага і даведчнага апарату прымаецца класіфікацыйнае рашэнне, якое можа быць выражана адным або некалькімі класіфікацыйнымі індэксамі, якія складаюць поўны індэкс.

На аснове прынятага класіфікацыйнага рашэння афармляюцца таксама ПР для АПП да СК. Класіфікацыйныя індэксы і ПР рэдагуюцца.

Афармляць класіфікацыйныя рашэнні, г.зн. прастаўляць класіфікацыйныя індэксы ў бібліяграфічным запісе дакумента неабходна па правілах або па існуючай метадыцы пастапоўкі індэксаў. На асноўнай картцы СК прастаўляюцца поўны, палічны і каталожны індэксы.

Поўны індэкс СК – гэта класіфікацыйны індэкс, які ўказвае ўсе дзяленні каталога, у якіх адлюстраваны дадзены дакумент. У састаў поўнага індэкса ўваходзяць асноўны і адзін або некалькі дадатковых індэксаў. Ён прастаўляецца ў правым ніжнім вугле асноўнай карткі сістэматычнага і алфавітнага каталогаў.

Асноўны індэкс – першы класіфікацыйны індэкс, які ўваходзіць у састаў поўнага індэкса пры мнагакратным адлюстраванні, указвае першае дзяленне СК, у якім дакумент адлюстраваны па змесце.

Дадатковы індэкс – другі і кожны наступны з класіфікацыйных індэксаў; уваходзіць у састаў поўнага індэкса пры мнагакратным адлюстраванні, указвае дзяленне СК, у якім адлюстраваны дакумент дадаткова.

Каталожны індэкс – класіфікацыйны індэкс, які ўказвае дзяленне СК, дзе павінна быць змешчана дадзеная картка. Ён прастаўляецца злева ў ніжняй частцы кожнай карткі СК.

Палічны індэкс – класіфікацыйны індэкс, які ўказвае месца захоўвання дакумента пры сістэматычнай расстаноўцы фонду. Прастаўляецца разам з іншымі элементамі шыфра захоўвання дакумента, звычайна ў левым верхнім вугле на першым радку карткі СК.

2.3.7. Прыватная методыка сістэматызацыі дакументаў па ББК

Агульная методыка – гэта сукупнасць палажэнняў і правілаў, якія прымяняюцца пры сістэматызацыі літаратуры па любых галінах ведаў.

Прыватная методыка ўключае правілы для сістэматызацыі літаратуры па асобных галінах ведаў або цыклах роднасных навук і распрацоўваецца на аснове прынцыпаў агульнай методыкі.

Пры сістэматызацыі дакументаў неабходна звяртаць увагу на агульную методыку і на метадычныя ўказанні да раздзелаў і характарыстыку змяненняў у асобных раздзелах, прыведзеных ва ўводзінах да табліц ББК (гл. ББК: *средние таблицы*, вып. 1, с. 12–32 (М., 2001); вып. 2, с. 7–34 (М., 2005); вып. 3, с. 6–31 (М., 2007); *рабочие таблицы для массовых библиотек*, с. 23–35 (М., 1999); для *детских и школьных библиотек*, с. 19–29 (М., 2008).

Правілы прыватнай методыкі ўключаны ў метадычныя ўказанні, змешчаныя непасрэдна ў раздзелах і падраздзелах асноўных табліц.

Пасля дапрацоўкі ў табліцы ўнесены змяненні. Найбольш значныя з іх адносяцца да цыкла грамадскіх навук. Асноўная ўвага ўдзелена адлюстраванню новай праблематыкі і новай тэрміналогіі. Ва ўсіх дзяленнях цыкла кардынальна перапрацаваны тэарэтычныя раздзелы; няма дзяленняў па ідэалагічных прыметах. Пры перапрацоўцы ўлічаны погляды вучоных розных школ і кірункаў.

Сістэматызацыя цыкла грамадскіх навук разглядаецца ў адпаведнасці са структурай раздзелаў сярэдняга выдання табліц ББК.

Раздзел “60 Сацыяльныя навукі ў цэлым. Грамадазнаўства” з’яўляецца агульным для ўсіх або некалькіх грамадскіх навук і для грамадазнаўства.

У гэтым раздзеле знайшлі адлюстраванне падраздзелы:

- 60.0 Сацыяльная філасофія
- 60.5 Сацыялогія
- 60.6 Статыстыка
- 60.7 Дэмаграфія
- 60.8 Сацыяльнае кіраванне.

Выдзелены новыя падраздзелы “60.0 Сацыяльная філасофія” і “60.8 Сацыяльнае кіраванне”.

Падраздзел “60.5 Сацыялогія” значна пашыраны, таму што гэтай праблеме ў апошні час удзяляецца шмат увагі; з’явілася многа публікацый. Уведзены новыя дзяленні па сацыяльных групам, сацыялогіі асобы, асобных сферах грамадскага жыцця, рэгіянальнай сацыялогіі.

Сістэматызацыя літаратуры па гісторыі, гістарычных навук

Раздзел “63 Гісторыя. Гістарычныя навукі” складаецца з наступных дзяленняў:

- 63.0 Тэарэтычныя асновы і метадалогія гістарычнай навукі
- 63.1 Гісторыя гістарычнай навукі
- 63.2 Крыніцазнаўства. Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны
- 63.3 Гісторыя
- 63.4 Археалогія
- 63.5 Этналогія (этнаграфія, народазнаўства).

Падраздзел “63.3 Гісторыя” прызначаны для групойкі літаратуры па сусветнай гісторыі, гісторыі Расіі і СССР, гісторыі замежных краін.

Асноўныя дзяленні падраздзела “63.3 Гісторыя”:

- 63.3(0) Сусветная гісторыя
- 63.3(2) Гісторыя Расіі
- 63.3(4/8) Гісторыя частак свету і асобных замежных краін і рэгіёнаў.

У падраздзеле 63.3 збіраецца літаратура аб тэрыторыі і народах, сацыяльна-эканамічным ладзе, гісторыі гаспадарання, палітычнай барацьбе, грамадска-палітычным руху, культуры, быце, літаратурах, дзяржаўных і грамадска-палітычных дзеячых. Асобныя краіны выдзяляюцца з дапамогай ТТД. Шырока выкарыстоўваюцца таксама АТД.

Для дэталізацыі матэрыялаў аб сусветнай гісторыі і гісторыі асобных краін выкарыстоўваюцца СТД:

- 2 Сацыяльна-эканамічныя адносіны
- 28 Сацыяльная структура
- 3 Палітычны лад. Унутраная палітыка. Унутраны стан
- 38 Нацыянальныя адносіны. Нацыянальная палітыка
- 4 Грамадскія, грамадска-палітычныя, народныя рухі
- 6 Міжнародныя адносіны. Знешняя палітыка
- 7 Культура. Ідэалогія. Быт
- 8 Персаналіі.

Дзяленне “63.3 Гісторыя” значна перапрацавана. Зменена перыядызацыя навейшай гісторыі, удакладнены храналагічныя межы некаторых перыядаў. Дапоўнены табліцы СТД, у прыватнасці ўведзены новыя дзяленні: “-7 Культура. Ідэалогія. Быт”; “-8 Персаналіі дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў” і інш.

Унесены змяненні ў методыку размежавання літаратуры паміж аддзеламі гісторыі і палітыкі. Аднясенне літаратуры да таго або іншага аддзела цяпер не залежыць ад умоўных дат храналагічнай перыядызацыі, а ажыццяўляецца з улікам характару і зместу публікацый. Усе работы рэтраспектыўнага характару, у тым ліку і гістарычныя даследаванні да нашых дзён, адносяцца да індэкса “63.3 Гісторыя”.

Выданні, якія адлюстроўваюць палітычнае жыццё адпаведна свайму часу (палітычная публіцыстыка), збіраюцца ў аддзеле “66 Палітыка”.

Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на методыку сістэматызацыі матэрыялу па гісторыі ўтвораных у канцы прошлага веку самастойных дзяржаў (былых саюзных рэспублік СССР). Пад дзяленнямі гэтых краін групуецца не толькі літаратура па гісторыі краіны з моманту абвяшчэння незалежнасці, але і публікацыі, якія адлюстроўваюць гісторыю краіны ў цэлым або за некалькі перыядаў. Гісторыя тых перыядаў, калі тэрыторыя дадзенай краіны ўваходзіла ў склад іншай дзяржавы, паўторна адлюстроўваецца ў дзяленнях гісторыі гэтай дзяржавы. Напрыклад, літаратура па гісторыі Беларусі з 1991 г., а таксама літаратура па гісторыі Беларусі ў цэлым будзе збірацца пад індэксам 63.3 (4Белі). Публікацыі, у якіх адлюстраваны перыяд пачынаючы ад Вялікага Княства Літоўскага і да 1991 г., будуць паўторна пададзены пад індэксам 63.3(2).

Літаратура аб дзяржавах старажытнасці, тэрыторыя якіх уваходзіла ў межы СССР, адносіцца да дзялення “63.3(0)31 Старажытны Усход”.

Да гэтага дзялення таксама адносіцца літаратура, якая адлюстроўвае гісторыю рабаўладальніцкіх дзяржаў Закаўказзя і Сярэдняй Азіі (Каўказскай Албаніі, Грэка-Бактрыйскага царства, Маргіяны, Сагдзіяны і інш.).

Аналагічнае метадычнае рашэнне па сістэматызацыі прынята і ў дачыненні да матэрыялаў, якія тычацца гісторыі феадальнага перыяду. У прыватнасці, публікацыі па гісторыі

феадальных дзяржаў Сярэдняй Азіі, існаваўшых у старажытнасці на тэрыторыі былога СССР, збіраюцца пад індэксам “63.3(5) Гісторыя Азіі”.

Літаратура па гісторыі грэчаскіх і візантыйскіх калоній Паўночнага і Усходняга Прычарнамор’я падаецца ў дзяленнях: “63.3(0)32 Антычны свет” і “63.3(0)4 Сярэднія вякі (V–XV стст.)”.

У сувязі з ростам цікавасці да жыцця суайчыннікаў за мяжой і з’яўленнем публікацый аб розных дыяспарах уведзена дзяленне “63.3(0 =...) Гісторыя асобных народаў, якія жывуць разрознена”.

Уся літаратура аб прадмеце, задачах, методыцы і тэхніцы археалагічных даследаванняў і адкрыццяў адносіцца да раздзела “63.4 Археалогія”.

У раздзеле “63.5 Этналогія (этнаграфія, народазнаўства)” удакладнены фармулёўкі, вызначана месца сумежных дысцыплін.

Сістэматызацыя літаратуры па эканоміцы і эканамічных навук

Раздзел “65 Эканоміка. Эканамічныя навукі” ўключае літаратуру па пытаннях агульнай эканамічнай тэорыі, гісторыі эканамічнай думкі, эканамічнай геаграфіі, кіраванні эканомікай, эканамічнай статыстыцы, уліку, эканамічным аналізе, спецыяльных і галіновых эканоміках, эканоміцы міжгаліновых комплексаў. Тут знайшла адлюстраванне таксама літаратура аб сусветнай эканоміцы (65.5), эканоміцы развітых краін (65.6), краін, якія развіваюцца (65.7), сацыялістычных краін (65.8), асобных краін і рэгіёнаў і эканоміцы Сусветнага акіяна.

Зменены змест і фармулёўка дзялення “65.01 Агульная эканамічная тэорыя”. Змяніліся назвы некаторых галіновых эканомік. Аб’яднаны дзяленні ўнутранага і знешняга гандлю. Утворана новае дзяленне “65.43 Індустрыя гасціннасці і турызму”, за якім збіраецца літаратура аб эканоміцы грамадскага харчавання, гасцінічнай гаспадаркі і эканоміцы турызму.

Падрабязна распрацавана дзяленне “65.49 Эканоміка сацыяльна-культурнай сферы” – маецца на ўвазе ахова здароў’я, культуры, навукі, адукацыі. З’явілася эканоміка вольнага часу і эканоміка мастацтва. Перапрацавана падраздзяленне

“65.052 Улік. Аўдыт”. Выдзелены дзяленні спецыяльных і галіновых эканомік.

У структуры табліц разам з галіновымі эканомікамі знайшлі адлюстраванне паняцці народнага гаспадарчых комплексаў (ваенна-прамысловы комплекс, топліўна-энергетычны, аграрна-прамысловы комплекс).

У дзяленні “65.012 Мікраэканоміка. Мезаэканоміка. Макраэканоміка. Мегаэканоміка” раскрыты формы эканомікі: прадпрыемальніцкая дзейнасць, рыначныя адносіны, сукупны нацыянальны даход, нацыянальнае багацце і цэняявая эканоміка, макраэканамічная палітыка.

У раздзеле “65 Эканоміка. Эканамічныя навукі” выдзелены ўсе формы ўласнасці і кірункі. Так, у дзяленні “65.321 Эканоміка сельскага гаспадарчых прадпрыемстваў” выдзелены: эканоміка дзяржаўных, акцыянерных сельскага гаспадарчых прадпрыемстваў, а таксама аграпрамысловых камбінатаў, аб’яднанняў, фірмаў, эканоміка сялянскай (фермерскай) гаспадаркі, сельскага гаспадарчых кааперацыя, сельскага гаспадарчых прадпрыемствы і інш.

За дзяленнем “65.325 Эканоміка галін сельскай гаспадаркі” выдзелены раслінаводства, жывёлагадоўля, звераводства, эканоміка паляўнічай гаспадаркі, эканоміка прыгараднай сельскай гаспадаркі і інш.

Упершыню ў табліцах ББК выдзелена дзяленне “65.9 (2Рас)-97 Эканамічныя цыклы”, дзе адлюстраваны эканамічныя крызісы, эканамічная бяспека краіны, канкурэнтаздольнасць краіны.

Значна адрэдагаваны табліцы СТД. У сярэднім варыянце табліц для дэталізацыі матэрыялу па эканоміцы свету ў цэлым, сістэм краін, асобных краін і рэгіёнаў прадугледжана адзіная табліца тыпавых дзяленняў. Для дэталізацыі матэрыялу па асобных галінах і спецыяльных эканоміках дадаткова выкарыстоўваюцца таксама спецыяльныя тыпавыя дзяленні, якія размешчаны непасрэдна пад адпаведнымі індэксамі.

Матэрыялы па эканоміцы Беларусі ў цэлым, а таксама літаратура комплекснага характару аб эканамічным становішчы краіны адлюстроўваюцца пад індэксам 65.9 (4Бел), а эканамічная геаграфія Беларусі – пад індэксам 65.04 (4Бел).

Сістэматызацыя літаратуры па палітычных навукх

Значныя змяненні ў апошніх выданнях ББК унесены ў раздзел “66 Палітыка. Паліталогія”, у якім асноўныя дзяленні прадстаўлены наступным чынам:

66.0 Паліталогія

66.1 Гісторыя палітычнай думкі

66.2 Палітыка і сучасны палітычны стан у цэлым

66.3 Унутраны стан. Унутраная палітыка

66.4 Міжнародныя адносіны. Знешняя палітыка. Дыпламатыя

66.6 Палітычныя рухі і партыі

66.7 Грамадскія рухі і арганізацыі.

Рэтраспектыўная літаратура, якая адлюстроўвае палітычны стан у свеце і ў асобных краінах, адносіцца да адпаведных дзяленняў падраздзела “63.3 Гісторыя”.

У падраздзеле “66.0 Паліталогія” збіраецца літаратура аб палітыцы, тэорыі дзяржавы, палітычнай уладзе, палітычных адносінах, ідэалогіі і сумежных палітычных дысцыплінах (палітычнай геаграфіі, палітычнай статыстыцы і інш.).

Упершыню ўведзены падраздзел “66.1 Гісторыя палітычнай думкі”, які мае дзяленні па тэрытарыяльных прыметах; паказвае пэўныя заканамаарнасці і тэндэнцыі развіцця палітычных ведаў ва ўсіх краінах або некалькіх краінах розных частак свету. Тут разглядаюцца школы і кірункі палітычнай думкі Старажытнага Усходу, Антычнага свету, эпохі Сярэднявечча, перыяду Адраджэння, Рэфармацыі, Контррэфармацыі, а таксама новай і навейшай гісторыі, у тым ліку: кансерватызм, лібералізм, сацыялізм, анархізм, сацыял-дэмакратыя, а таксама розныя формы гэтых кірункаў. Сярод іх: неакансерватызм, неалібералізм, утапічны сацыялізм, марксісцкі сацыялізм, бальшавізм, трацкізм, мааізм і інш.

Да гэтага падраздзела таксама адносіцца літаратура аб розных тэорыях нацыяналізму і расізму; палітычных дактрынах панамерыканізму, панславізму і інш.

Пад індэксам 66.1(0) збіраецца літаратура аб палітычных поглядах вучоных, пісьменнікаў, дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў, якія не могуць быць аднесены да пэўных школ і кірункаў палітычнай думкі, адлюстроўвае гісторыю палітычнай думкі ўсіх краін або некалькіх краін розных частак свету.

Гісторыя палітычнай думкі асобных краін або некалькіх краін адной часткі свету адносіцца да адпаведных падраздзяленняў 66.1(2) і 66.1(4/8).

У дзяленні “66.1(2) Гісторыя палітычнай думкі Расіі і СССР” і падраздзяленнях адлюстроўваюцца выданні па пытаннях фарміравання і развіцця тэорыі “Масква – трэці Рым”; аб палітычных поглядах дэкабрыстаў (М.С.Лунін, Н.М.Мурайёў, К.Ф.Рылееў); рускім асветніцтве (М.М.Сперанскі, П.Я.Чаадаеў і інш.).

Дакументы па гісторыі палітычнай думкі Расіі другой паловы XIX ст. – 1917 г., якія ўключаюць працы рэвалюцыянераў-дэмакратаў, народнікаў (П.П.Лаўрова, М.А.Бакуніна, П.А.Крапоткіна, Г.В.Пляханова, У.І.Леніна, П.Б.Струве і інш.), адлюстроўваюцца пад індэксам 66.1(2)5 і яго падраздзяленнях.

Матэрыялы па гісторыі палітычнай думкі Расіі і СССР, якая пачынаецца з кастрычніка 1917 г., адносяцца да індэкса 66.1(2)6. Сярод іх працы М.І.Бухарына, Л.Б.Каменева, Л.Д.Троцкага, І.В.Сталіна і інш. Тут збіраецца таксама літаратура аб палітычнай думцы прадстаўнікоў рускай эміграцыі, дэсідэнтаў.

У дзяленні “66.1(4Бел) Гісторыя палітычнай думкі Беларусі” групуюцца дакументы аб развіцці палітычнай думкі Беларусі XVI – сярэдзіны XIX ст. (Л.Сапега, М.Радзівіл, М.Агінскі, Т.Касцюшка, К.Астрожскі і інш.). Дакументы палітычнай думкі Беларусі другой паловы XIX ст. – 1917 г., якія ўключаюць матэрыялы рэвалюцыйных дэмакратаў К.Каліноўскага, М.Судзілоўскага, В.Урублеўскага і інш., адлюстроўваюцца пад індэксам “66.1(4Бел)5 Гісторыя палітычнай думкі Беларусі другой паловы XIX ст. – 1917 г.”

Выданні аб гісторыі палітычнай думкі Беларусі з 1918 г. (А.І.Луцэвіч, Б.А.Тарашкевіч, С.Прытыцкі, П.М.Машэраў і інш.) адносяцца да дзялення “66.1 (4Бел)6 Гісторыя палітычнай думкі Беларусі з кастрычніка 1917 г.”

Падраздзел “66.2 Палітыка і сучасны палітычны стан у цэлым” хаця структурна і знаходзіцца на адной ступені дзялення з падраздзеламі 66.3, 66.4, але па змесце з’яўляецца абагульняючым у адносінах да іх і прызначаны для адлюстравання літаратуры аб сучасным палітычным стане дзяржаў у цэлым, дзе адначасова разглядаюцца пытанні ўнутранай і

знешняй палітыкі, а таксама літаратура аб праблемах нацыянальнай бяспекі ў цэлым. Дзяленні 66.3, 66.4 прызначаны для сістэматызацыі літаратуры па асобных кірунках палітыкі:

66.3 Унутраны стан. Унутраная палітыка

66.4 Міжнародныя адносіны. Знешняя палітыка. Дыпламатыя.

Дакументы, у якіх разглядаецца адначасова ўнутраная, знешняя і нацыянальная палітыка і палітычны стан у свеце або ў якой-небудзь краіне, збіраюцца ў адпаведных дзяленнях падраздзела 66.2:

66.2(0) Палітыка і сучасны палітычны стан у свеце

66.2(0)'6 Палітыка і сучасны палітычны стан развітых краін

66.2(0)'7 Палітыка і сучасны палітычны стан краін, якія развіваюцца

66.2(0)'8 Палітыка і сучасны палітычны стан сацыялістычных краін.

Палітыка і сучасны палітычны стан асобных краін прадстаўлены з выкарыстаннем ТТД:

66.2 (4Бел) Палітыка і сучасны палітычны стан Беларусі

66.2 (2 Рос) Палітыка і сучасны палітычны стан Расіі

66.2 (7 Куб) Палітыка і сучасны палітычны стан Кубы

66.2 (7 Ісп) Палітыка і сучасны палітычны стан Іспаніі

66.2 (8Аўс) Палітыка і сучасны палітычны стан Аўстраліі.

Асабліва змяніўся як па змесце, так і па структуры падраздзел “66.6 Палітычны рухі і партыі”. Уведзена дзяленне “66.69 Палітычны рухі і партыі асобных краін і рэгіёнаў”, у якім адлюстравана літаратура аб розных партыях і рухах.

Аналагічна ў табліцах пабудаваны дзяленні “66.72 Прафсаюзны рух. Прафсаюзы” і “66.75 Рух і арганізацыя моладзі”. Літаратура аб прафсаюзным руху і арганізацыях моладзі ў асобных замежных краінах падраздзяляецца па табліцы тэрытарыяльных тыпавых дзяленняў.

Сістэматызацыя літаратуры аб праве і юрыдычных навук

Значныя змены ў сацыяльна-эканамічным і палітычным жыцці постсавецкіх краін (пашырэнне прыватнай уласнасці, развіццё бізнесу, камерцыі і інш.) паўплывалі на структуру інфармацыйнай запатрабаванасці: узрастае цікавасць да ведаў, якія раней не карысталіся такім попытам. Цяпер значная ўвага надаецца эканамічным і юрыдычным навукам, да адпа-

ведных інфармацыйных рэсурсаў усё часцей звяртаюцца карыстальнікі інфармацыі.

У апошніх выданнях ББК раздзел “67 Права. Юрыдычныя навукі” ўключае наступныя асноўныя дзяленні:

67.0 Агульная тэорыя права

67.1 Гісторыя прававой думкі

67.3 Гісторыя дзяржавы і права

67.4 Галіновыя (спецыяльныя) юрыдычныя навукі і галіны права

67.5 Галіны ведаў, якія прымыкаюць да юрыспрудэнцыі

67.7 Судовыя органы. Праваахоўныя органы ў цэлым. Адвакатура

67.9 Міжнароднае права. Права асобных краін.

Як бачна, цяпер права не дзеліцца па прыметах сацыяльных сістэм – асноўным стала дзяленне па галінах права, а ўнутры іх – па інстытутах права (у межах кожнай галіны). Для дэталізацыі выкарыстоўваюцца ТТД. Такое дзяленне галін права і класіфікацыі прававых інстытутаў набліжана да сусветных стандартаў.

Раздзел “67 Права. Юрыдычныя навукі” акумуляіруе літаратуру агульнага характару – аб праве ў цэлым, правазнаўстве і праве асобных краін, для выдзялення якіх выкарыстоўваюцца ТТД.

Для выдзялення тэорыі, гісторыі і асноўных прынцыпаў галіны права, заканадаўчых матэрыялаў, крыніц (форм) права выкарыстоўваюцца СТД.

У раздзеле “67.0 Агульная тэорыя права” збіраецца літаратура аб прадмеце (праве), яго сутнасці, прыметах і функцыях, тыпалогіі прававых сістэм, гісторыі прававых вучэнняў, а таксама літаратура па тэорыі дзяржавы і права ў цэлым.

Раздзел “67.2 Гісторыя права” ўключае літаратуру па ўсеагульнай гісторыі права, гісторыі права асобных краін у цэлым і па перыядах.

Перагледжана таксама структура некаторых галін права. Уведзены новыя паняцці і інстытуты, якія адлюстроўваюць узровень сучаснага развіцця юрыдычнай навукі.

Самым буйным дзяленнем аддзела 67 з’яўляецца раздзел “67.4 Галіновыя (спецыяльныя) юрыдычныя навукі і галіны права”, які ўключае:

- 67.400 Канстытуцыйнае (дзяржаўнае) права
- 67.401 Адміністрацыйнае права
- 67.402 Фінансавое права
- 67.404 Грамадзянскае і гандлёвае права. Сямейнае права
- 67.405 Працоўнае права і права сацыяльнага забеспячэння
- 67.407 Прыродарэсурснае права. Прыродаахоўнае (экалагічнае) права
- 67.408 Крымінальнае права
- 67.409 Папраўча-выканаўчае права
- 67.410 Грамадзянска-працэсуальнае права (грамадзянскі працэс)
- 67.411 Крымінальна-працэсуальнае права (крымінальнае права)
- 67.412 Міжнароднае права.

Асаблівай увагі патрабуе дзяленне “67.400 Канстытуцыйнае (дзяржаўнае) права”. Яно адлюстроўвае літаратуру аб канстытуцыйных асновах грамадскага ладу і формах дзяржаўнага кіравання: рэспубліка, манархія. Формы дзяржаўнага ўладкавання: унітарная дзяржава, федэрацыя, канфедэрацыя, тэрытарыяльная аўтаномія. Сімвалы дзяржавы: сцяг, герб, гімн, мова, сталіца. Паняцце северэнітэту і інш.

Сама Канстытуцыя як Асноўны Закон і іншыя акты канстытуцыйнага значэння адносяцца да індэкса 67.400.1.

Выбарчае права, выбарчыя сістэмы. Рэферэндум – да дзялення 67.400.8.

Матэрыялы аб дзяржаўнай уладзе, манархах, прэзідэнтах, парламентах (Нацыянальным сходзе, Дзяржаўнай Думе і г.д.) – да дзялення “67.400.6 Органы дзяржаўнай улады”.

У дзяленні 67.404 аб’яднаны грамадзянскае, гандлёвае і сямейнае права. Тут дэталёва адлюстраваны розныя сферы грамадзянскіх праваадносін (рухомая і нерухомая маёмасць, грошы, каштоўныя паперы, ахова жыцця, здароўя, дзелавая рэпутацыя, службовая і камерцыйная тайна, прававая абарона бізнесу і інш.).

У больш дробных дзяленнях групуюцца: права ўласнасці (67.404.1), абавязцельнае права (67.404.2) – арэнда, купля-продаж, дарэнне, аказанне паслуг, транспартнае права і г.д.; творчыя праваадносіны, права інтэлектуальнай уласнасці, аўтарскае, патэнтнае, вынаходніцкае права і інш. – за дзяленнем 67.404.3.

Пад індэксам “67.404.5 Сямейнае права” прадстаўлены матэрыялы, якія тычацца заключэння і спынення шлюбу,

абавязкаў мужа і жонкі, правоў і абавязкаў бацькоў і дзяцей, сямейных прававых адносінаў і г. д. Неабходна звярнуць увагу, што літаратура па прававых пытаннях аховы мацярынства і дзяцінства, дзяржаўнай дапамогі многадзетным сем'ям, адзінокім маці, дзецям, якія асталіся без сям'і, уключаецца ў дзяленне 67.404.5.

Літаратура аб прыродарэсурсных і прыродаахоўных (экалагічных) правах адносіцца да падраздзялення 67.407.

Як па структуры, так і па змесце значныя змены ўнесены ў дзяленні, якія прысвечаны пытанням крымінальнага права, крыміналогіі, папраўча-выканаўчага права.

Літаратура па крымінальнаму праву змяшчаецца пад індэксам 67.408, папраўча-выканаўчаму – 67.409.

Да падраздзела “67.5 Галіны ведаў, якія прымыкаюць да юрыспрудэнцыі”, адносіцца літаратура аб крыміналогіі і крыміналістыцы, судовай экспертызе: судова-медыцынскай, судова-псіхіятрычнай, судова-бухгалтарскай экспертызе і інш., – а таксама юрыдычнай статыстыцы.

Упершыню выдзелены падраздзел “67.7 Судовыя органы. Праваахоўныя органы ў цэлым. Адвакатура”, у якім змяшчаецца літаратура аб узаемаадносінах суд – пракуратура – адвакатура. Тут збіраюцца літаратура аб прамоўніцкім майстэрстве, судовыя прамовы. СТД дазваляюць дэталізаваць літаратуру аб асобных відах юрыдычных устаноў.

Больш падрабязна прыватная методыка сістэматызацыі дакументаў па ББК прадстаўлена ва ўводзінах і непасрэдна ў метадычных указаннях асноўных дзяленняў сярэдняга выдання табліц ББК.

2.4. Універсальная дзесятковая класіфікацыя (УДК)

2.4.1. Стварэнне і развіццё УДК

Універсальная дзесятковая класіфікацыя (УДК) – гэта міжнародная, камбінацыйная класіфікацыйная сістэма, асноўнае назначэнне якой – аднесці дакумент да пэўнай галіны ведаў.

УДК існуе больш як 100 гадоў. За гэты перыяд яна значна змянілася, падвяргалася неаднаразовай крытыцы, але нягледзячы на гэта нават на сучасным этапе яна не ведае роўных па шырыні распаўсюджання. Створана табліца як класіфікацыйная сістэма для міжнароднай бібліяграфіі. Цяпер яна

прымяняецца ў многіх краінах свету для сістэматызацыі розных відаў дакументаў, расстаноўкі фондаў, арганізацыі каталогаў і картатэк, рэфератывых служб, нацыянальных бібліяграфій. Выкарыстанне УДК у аўтаматызаваных ПС і Інтэрнэце адкрывае далейшыя перспектывы яе развіцця.

Узнікненне УДК цесна звязана са стварэннем і развіццём “Десятичной класіфікацыі” (ДК) Мелвіла Дзьюі. У 1876 г. выйшла першае, вельмі кароткае выданне ДК, створанае адным з вядомых амерыканскіх бібліятэчнаўцаў М.Дзьюі (1851–1931). Ён з’яўляецца заснавальнікам першага ў свеце бібліятэчнага часопіса “Library Journal” (1876) і першай у гісторыі чалавецтва прафесіянальнай бібліятэчнай асацыяцыі “Library Association”, потым – “American Library Association, ALA” (1876), першай навучальнай установы, якая рыхтуе бібліятэкараў (1878). М.Дзьюі належыць таксама стандартызацыя каталожнай карткі (7,5 на 12,5 см) і падрыхтоўка адпаведнага бібліятэчнага абсталявання (каталожныя скрынкі, раздзяляльнікі, каталожныя шафы). ДК на сучасным этапе карыстаецца вялікай папулярнасцю ў ЗША і некаторых еўрапейскіх краінах.

Тэрмін “*дзсятковая класіфікацыя*” звязаны з прынцыпам яе пабудовы. Навуковая аснова ДК у параўнанні з больш раннімі класіфікацыйнымі сістэмамі нічога новага не ўяўляла. Дзьюі не стараўся дакладна навукова абгрунтаваць дзяленні, таму што любую класіфікацыю навук лічыў умоўнай. Парадак размяшчэння асноўных аддзелаў ён узяў з работ сваіх папярэднікаў. Лічыў, што галоўным для бібліятэчнай класіфікацыі павінна быць зручнасць пры выкарыстанні бібліятэкарамі і чытачамі.

Пры ўважлівым аналізе парадку размяшчэння аддзелаў можна заўважыць сувязь з класіфікацыяй навук Бэкана (памяць, уяўленне, розум), але ў адваротным парадку. Усю сукупнасць чалавечых ведаў Дзьюі раздзяліў на 10 частак – асноўных аддзелаў (класаў), якія абазначыў арабскімі лічбамі.

- 0 Агульны адзел
- 1 Філасофія
- 2 Рэлігія
- 3 Грамадскія навукі
- 4 Мовазнаўства
- 5 Дакладныя навукі
- 6 Прыкладныя навукі
- 7 Мастацтва. Спорт
- 8 Літаратура і літаратуразнаўства
- 9 Гісторыя і геаграфія. Біяграфіі

Кожны з 10 асноўных аддзелаў таксама дзеліцца на 10 частак, утвараючы другую ступень класіфікацыі; кожны адзел другой ступені класіфікацыі, у сваю чаргу, дзеліцца на 10 падраздзяленняў і г.д. Напрыклад:

- 5 Дакладныя навукі
- 51 Матэматыка
- 511 Арыфметыка
- 512 Алгебра
- 513 Геаметрыя
- 514 Трыганаметрыя і г.д.

У сувязі з тым, што лічбаў усяго 10, колькасць асноўных аддзелаў, а таксама ўтвараемых у адзеле дзяленняў не можа быць больш як 10. Гэта абмежаванне падкрэслівала штучнасць (ненатуральнасць) пабудовы дзесятковай класіфікацыі. У дзесятковай класіфікацыі назіраліся і іншыя прыклады штучнасці пабудовы табліцы. У прыватнасці, у адзеле “Прыкладныя навукі” збіраюцца розныя па змесце галіны ведаў (медыцына, тэхніка, сельская гаспадарка); штучным з’яўляецца таксама аддзяленне гісторыі ад грамадскіх навук, а літаратуры і літаратуразнаўства ад мовазнаўства.

Дзесятковы прынцып дзяленняў не Дзьюі прыдумаў, але менавіта ён упершыню выкарыстаў яго так удала і паслядоўна. Надаючы вялікае значэнне практычнаму прымяненню класіфікацыі, Дзьюі знайшоў спосаб ліквідаваць некаторую ўмоўнасць парадку размяшчэння дзесятковых індэксаў. У сувязі з тым, што трохзначныя індэксы нярэдка папярэднічаюць двухзначным, напрыклад, 511, 512, 513... да 519 (г. зн. усе падраздзяленні раздзела 51, папярэднічаюць індэксу 52, то, каб ліквідаваць гэтую нязручнасць, ён далучыў да двухзнач-

ных індэксаў нуль, а да адназначных – два нулі, дзякуючы чаму індэксы размясціліся ў пэўнай паслядоўнасці цэлых лічбаў:

500 (узамен індэкса 5),

510 (узамен індэкса 51).

Табліца дзесятковай класіфікацыі Дзьюі атрымала шырокае распаўсюджанне, таму што: дзесятковыя індэксы забяспечваюць класіфікацыйнай сістэме лёгкае засваенне, расцяжненыя, яны даюць магчымасць дыферэнцыравана выкарыстоўваць сістэму ў розных па аб'ёме фондах бібліятэк.

Дзьюі таксама была праведзена стандартызацыя фармальных, геаграфічных і моўных падраздзяленняў, у выніку чаго да падраздзяленняў розных аддзелаў ён далучаў на аснове аднародных прымет аднолькавыя канчаткі індэксаў. Напрыклад, да слоўнікаў заўсёды далучаліся канчаткі 03, да перыядычных выданняў – 05 і г.д. Іх можна лічыць непасрэднымі папярэднікамі табліц тыпавых дзяленняў.

Дзьюі таксама правільна ацаніў і выкарыстаў значэнне алфавітна-прадметнага паказальніка (АПП) да табліц класіфікацыі. Ідэя стварэння АПП да табліц класіфікацыі ў 70-х гг. XIX ст. не была новай, але толькі пасля выхаду ДК АПП становіцца неабходнай часткай табліц класіфікацыі.

Галоўнае значэнне ДК заключаецца ў тым, што яна ўзята за аснову пры стварэнні ўніверсальнай дзесятковай класіфікацыі (УДК).

Вядомы індыйскі бібліятэказнавец Ранганатан высока ацаніў дзейнасць М.Дзьюі. Ранганатан падкрэсліў, што найбольшы ўклад ён зрабіў для развіцця бібліятэчнай класіфікацыі, стварыўшы ДК. Ранганатан лічыў, што менавіта з яе неабходна весці летапіс сучаснай класіфікацыі.

Стварэнне УДК звязана з дзейнасцю Міжнароднага бібліяграфічнага інстытута (МБІ), арганізаванага ў канцы XIX ст. у Бруселі. Стваральнікамі сістэмы УДК былі заснавальнікі МБІ Поль Атле (1868–1944) – адзін з прадстаўнікоў дакументазнаўства і навуковай інфармацыі ў галіне прыродазнаўчых і тэхнічных навук і Анры Лафантэн (1854–1943) – вучоны ў галіне гуманітарных навук, лаўрэат Нобелеўскай прэміі (1913). Яны прапанавалі ідэю стварэння ўніверсальнага бібліяграфічнага рэпертуара (УБР), для рэалізацыі якой неабходна супрацоўніцтва спецыялістаў з розных краін свету.

У 1895 г. у Бруселі адбылася I Міжнародная бібліяграфічная канферэнцыя, на якой было прынята рашэнне аб фарміраванні ўніверсальнага бібліяграфічнага рэпертуара. Інстытутам пастаўлена задача – арганізаваць карткавы каталог літаратуры (скласці бібліяграфічны паказальнік літаратуры) па ўсіх галінах ведаў, выдадзенай ва ўсіх краінах на ўсіх мовах. Для захавання і пошуку такой значнай інфармацыі на розных мовах неабходна было размясціць карткі ў сістэматычным парадку, г. зн. у адпаведнасці з класіфікацыйнай сістэмай. П.Атле дакладна ведаў класіфікацыйныя сістэмы, якія на той час выкарыстоўваліся ў бібліятэках; кожная з бібліятэк старалася прымяняць уласную класіфікацыйную сістэму. Некаторыя з сістэм нават мелі навуковую аснову, але ў большасці выпадкаў яны не былі ўніверсальнымі або іх абазначэнні (класіфікацыйныя індэксы) былі вельмі складанымі. Звычайна гэта былі розныя алфавіты з выкарыстаннем не толькі арабскіх, але і рымскіх лічбаў. П.Атле для УБР шукаў не толькі іерархічную па структуры табліцу, але і хацеў мець зразумелую індэксацыю.

Па меркаванні Б.Ю.Эйдельмана, П.Атле ведаў, што існавалі іншыя класіфікацыйныя сістэмы, якія апырэджалі ДК у навуковым змесце, напрыклад “Растяжимая классификация” Ч.Кеттэра. Але апошняя не была ўзята для УБР, таму што складаная сістэма класіфікацыі перашкаджала б распаўсюджанню.

У якасці асновы для сістэматызацыі літаратуры УБР была ўзята ДК Дзьюі, якая мела наступныя вартасці: дакладнасць пабудовы; гібкасць; універсальнасць; прастата ўмоўных абазначэнняў (арабскія лічбы зразумелыя ва ўсім свеце); магчымасць дэталізацыі табліцы; наяўнасць АПП.

МБІ, супрацоўнічаючы са спецыялістамі многіх краін свету, працаваў над удасканаленнем табліцы, уносіў пэўныя змены.

Пасля дапрацоўкі ў УДК захаваны асноўны рад ДКД, але ўнесены значныя змены: зроблена не толькі дэталізацыя рубрык сістэмы Дзьюі, але і ўдасканалена структура табліцы:

- 1) удакладнены індэксы ДК і дабаўлены новыя;
- 2) некалькі зменены знешні выгляд індэксаў, адкінуты нулі;
- 3) вызначальнікі вынесены ў асобныя табліцы;

4) мадыфікаваны фармулёўкі рубрык;

5) унесены неабходныя метадычныя ўказанні і тлумачэнні.

Асноўным дапаўненнем, якое якасна адрознівае новую класіфікацыю ад сістэмы Дзьюі, было прапанаванае П.Атле ўвядзенне агульных і спецыяльных вызначальнікаў (фасетаў) і граматычных сродкаў, выдзяленне вызначальнікаў, якія паўтараюцца, у самастойныя табліцы вызначальнікаў, якія знаходзяцца па-за асноўным радам дзяленняў, што дазваляе ствараць новыя індэксы. Па прапанове П.Атле для камбінавання класіфікацыйных індэксаў былі выкарыстаны спецыяльна прызначаныя знакі: касая лінія (/), знак “плюс” (+), двукроп’е (:). Вынясенне тыпавых дзяленняў у самастойныя табліцы вызначальнікаў і выкарыстанне новых матэматычных і пунктуацыйных знакаў садзейнічалі ператварэнню пералічальнай ДКД, у якой тыпізацыя была скрытай унутры індэксаў розных класаў, у камбінацыйную УДК.

Першае міжнароднае зводнае выданне новай дзесяткавай класіфікацыі з’явілася ў Бруселі на французскай мове ў 1905 г. Гэтыя табліцы называліся “Руководство к универсальному библиографическому репертуару” (“Manuel du repertoire Bibliographique universel”).

У 1924 г. МБІ быў рэарганізаваны. Ён стаў міжнароднай арганізацыяй, якая аб’ядноўвала 5 нацыянальных прадстаўнікоў – Германіі, Нідэрландаў, Францыі, Швейцарыі і СССР.

У пачатку ХХ ст. ДК МБІ, якая яшчэ не атрымала ўласнага наймення, стала шырока выкарыстоўвацца не толькі ў бібліятэках, але і спецыялістамі іншых галін ведаў, архівістамі, музейнымі работнікамі, вучонымі, выдаўцамі і інш. Стала прэстыжна мець індэкс УДК на тытульным лісце кнігі. У бібліятэках краін былога СССР выкарыстоўваліся табліцы ДК, адрэдагаваныя Б.С.Баднарскім, М.В.Русінавым, Я.Н.Добрыжыцкім.

У 1933 г. было завершана 2-е брусельскае поўнае выданне табліц дзесяткавай класіфікацыі (1927–1933) на французскай мове. Пасля выхаду гэтага выдання класіфікацыя пачала называцца ўніверсальнай дзесяткавай класіфікацыяй (УДК). МБІ пры дапрацоўцы гэтага выдання прывёў табліцу ў адпаведнасць з ўзроўнем развіцця навукі і тэхнікі, дапоўніў дадатковымі паняццямі, надаў ёй самастойны характар, адарваўшы ад “Рэпертуара”. Кіраўніцтва гэтай работай ажыццяў-

ляў разам з П.Атле і А.Лафантенам Ф.Донкер-Дзевіс. Менавіта гэтае выданне стала асновай для ўсіх выданняў у будучым. Пасля пераезду ў Гаагу ў 1931 г. МБІ быў перайменаваны ў Міжнародны інстытут дакументацыі, а ў 1938 г. ён атрымаў назву Міжнародная федэрацыя па дакументацыі (МФД) (Federation Internationale de Documentation (FID)).

У 1957 г. па рашэнні МФД быў створаны Цэнтральны камітэт па класіфікацыі (ЦКК) як вышэйшы орган па ўсіх пытаннях УДК, які адказвае за яе далейшую распрацоўку. Асноўнай мэтай МФД вызначыла распрацоўку тэорыі дакументацыі, арганізацыю інфармацыі ўсіх відаў і па ўсіх галінах ведаў. Значнае месца ў рабоце МФД надаецца праблемам класіфікацыі. Пад кантролем МФД сталі выходзіць поўныя, сярэднія, скарачаныя і галіновыя выданні УДК.

У 1991 г. для практычнай работы па падтрымцы і развіцці УДК створаны незалежны орган – Кансорцыум УДК (UDK Consortium), у які разам з МФД увайшлі некалькі буйных выдаўцоў нацыянальных версій УДК, сярод якіх: Брытанскі інстытут стандартаў (BSI), Іспанская асацыяцыя па стандартызацыі і сертыфікацыі (AENOR) і Бельгійскае выдавецтва класіфікацыі (Editions du CEFAL /CELES). Гэтыя арганізацыі адказваюць за публікацыю эталона УДК на англійскай, іспанскай і французскай мовах. Сам Кансорцыум друкуе выданні табліц УДК на галандскай мове. Штаб-кватэра Кансорцыума знаходзіцца ў горадзе Гаага (Нідэрланды).

У 2000 г. у Кансорцыум уступіў Усерасійскі інстытут навуковай і тэхнічнай інфармацыі (ВИНИТИ РАН), прадстаўнік якога з’яўляецца членам Савета па кіраванні Кансорцыумам. У выніку гэтага інстытут мае права на распаўсюджванне дакументаў Кансорцыума на рускай мове, у тым ліку тыпаграфскіх і электронных выданняў табліц УДК.

На сучасным этапе ў бібліятэках Беларусі выкарыстоўваецца поўнае чацвёртае выданне на рускай мове:

УДК. Универсальная десятичная классификация / гл. ред. Ю.М.Арский; ВИНИТИ РАН. – М., 2001–2009.

Т. 1: Вспомогательные таблицы. 0 Общий отдел. – 2001. – 246 с.

Т.2: 1/3 Философия. Религия. Общественные науки. – 2002. – 323 с.

Т.3: 5/54 Математика. Естественные науки. – 2002. – 255 с.

Т.4: 55/59 Геологические и биологические науки. – 2003. – 218 с.

Т.5: 61 Медицинские науки. – 2006. – 304 с.

Т.6, ч. 1: 6/621 Прикладные науки. Технология. Инженерное дело. – 2003. – 210 с.

Т.6, ч. 2: 622/629 Техника. Инженерное дело. – 2004. – 159 с.

Т.7: 63/65 Сельское хозяйство. Лесное хозяйство. Охота. Рыбное хозяйство. Домашнее хозяйство. Коммунально-бытовое хозяйство. Телекоммуникация. Полиграфическая промышленность. Транспорт. Почтовая связь. Бухгалтерия. Организация производства. Реклама. – 2005. – 308 с.

Т.8: 66 Химическая технология. Химическая промышленность. Пищевая промышленность. Metallургия. Родственные отрасли. – 2007. – 310 с.

Т.9: 67/69 Различные отрасли промышленности и ремесел. Строительство.– 2008. – 270 с.

Т.10: 7/9 Искусство. Спорт. Филология. География. История. – 2009. – 187 с.

Для ефектыўнага выкарыстання табліц вядзеца пастаянная работа па ўдасканаленні ўніверсальнай дзесятковай класіфікацыі. Усерасійскі інстытут навуковай і тэхнічнай інфармацыі ажыццяўляе публікацыю змяненняў і дапаўненняў да табліц УДК.

Да чацвёртага поўнага выдання УДК выдадзены наступныя выпускі, у якіх адлюстраваны некаторыя змяненні і зроблены дапаўненні ў асобных класах:

УДК. Универсальная десятичная классификация: изменения и дополнения / [гл. ред. Ю.М.Арский]; ВИНТИ РАН. – Вып. 1–5. – М., 2001.

Вып. 1:3 Общественно-экономические науки.– 2001.– 195 с.

Вып. 2. – 2003. – 97 с.

Вып. 3. – 2004. – 152 с.

Вып. 4. – 2006. – 145 с.

Вып. 5. – 2009. – 109 с.

У 2009 г. на аснове поўнага чацвёртага выдання УДК апублікавана скарачанае выданне:

УДК. Универсальная десятичная классификация / гл. ред. Ю.М.Арский; ВИНТИ РАН.– 4-е сокр. изд., перераб. и доп.– М., 2009.– 186 с.

Акрамя друкаваных выданняў універсальнай дзесятковай класіфікацыі існуе электронная версія – база даных УДК (БД УДК). Па змесце яна адпавядае расійскаму эталону табліц УДК. У базе даных своечасова адлюстроўваюцца змяненні і дапаўненні індэксаў УДК. Гэтаму спрыяе штогадовая актуалізацыя БД УДК.

Распрацоўшчыкам БД УДК з’яўляецца Міжнародная асацыяцыя карыстальнікаў і распрацоўшчыкаў электронных бібліятэк і новых інфармацыйных тэхналогій (Асацыяцыя ЭБНІТ). У Беларусі прадстаўніком Асацыяцыі ЭБНІТ па распаўсюджванні БД УДК з’яўляецца Беларуская сельскагаспадарчая бібліятэка.

2.4.2. Уласцівасці і прынцыпы пабудовы УДК.

Сутнасць УДК

УДК характарызуецца некалькімі ўласцівасцямі, сярод якіх асноўныя – *універсальнасць, дзесятковасць, многааспектнасць*. УДК ахоплівае ўвесь універсум ведаў, упарадкоўвае шэраг паняццяў па ўсіх галінах ведаў або дзейнасці, што сведчыць аб універсальнасці табліцы. Складаецца з дзевяці раздзелаў (класаў) першага ўзроўню (0–9). Нягледзячы на тое, што раздзелы класіфікацыі адпавядаюць асобным галінам і адрозніваюцца па сваёй унутранай структуры ў залежнасці ад спецыфікі галіны, класіфікацыйная сістэма ўспрымаецца як адзінае цэлае, дзякуючы існаванню адзінага іерархічнага кода, агульных правіл пабудовы індэксаў і паказу ўзаемасувязей дадзенага раздзела з іншымі пры дапамозе метадычных указанняў і спасылак. УДК з’яўляецца ўніверсальнай і ў прымяненні. Дзякуючы многім сродкам і прыёмам індэксавання, выкарыстанню дзяленняў рознай дробнасці, яна можа прымяняцца ў розных па аб’ёме і назначэнні фондах. Аб адной з асноўных уласцівасцей табліцы УДК – дзесятковасці – гаворыць яе назва.

УДК пабудавана па *сістэматычнаму прынцыпу*. У УДК адзін і той жа прадмет сустракаецца ў розных месцах у залежнасці ад галін ведаў і аспекту, у якім ён разглядаецца. Напрыклад, “нафта” сустракаецца ў некалькіх раздзелах (пятым і шостым):

547 Арганічная хімія. Хімія нафты

553 Радовішчы карысных выкапняў нафты

622 Горная справа. Здабыча нафты

662 Выбуховыя рэчывы. Паліва. Нафта ў якасці паліва.

Гэта паказвае на *многааспектнасць* УДК, закладзеную ў самой структуры класіфікацыі. Многааспектнае індэксаванне зместу дакументаў забяспечваецца выкарыстаннем разам з асноўнымі агульных і спецыяльных вызначальнікаў.

Адной з галоўных адметных асаблівасцей УДК з'яўляецца *іерархічная будова* большасці раздзелаў асноўнай і дапаможных табліц па прынцеце дзялення *ад агульнага да прыватнага*.

Індэксы УДК пабудаваны так, што кожная лічба, якая далучаецца да асноўнай, не мяняе значэння папярэдніх, а толькі ўдакладняе паняцце. Напрыклад:

0 Агульны адзел

00 Агульныя пытанні навукі і культуры

004 Інфармацыйныя тэхналогіі. Камп'ютарныя тэхналогіі. Вылічальная тэхніка. Канструяванне, праграмаванне, прымяненне вылічальнай тэхнікі для забеспячэння інфармацыйных і інтэлектуальных працэсаў

004.3 Вылічальная тэхніка. Вылічальныя машыны. Апаратныя сродкі. Канструяванне, вытворчасць, тэхналогія, кампаненты камп'ютараў, працэсары (Intel, Pentium). Блокі памяці. Устройства ўводу-вываду. Сканеры. Устройства ўводу (мыш, джойсцік). Дыскаводы. Прынтэры

004.35 Перыферыя. Устройства ўводу-вываду

004.352 Сканеры

004.356.2 Прынтэры.

УДК з'яўляецца *сінтэтычнай* класіфікацыяй, таму што пералічаныя ў табліцах класы абазначаюцца індэксамі, на аснове якіх пры дапамозе сінтэтычных знакаў у адпаведнасці з асноўнымі правіламі індэксавання могуць быць створаны састаўныя і складаныя індэксы. Такое камбінаванне індэксаў дае магчымасць падрабязна раскрыць змест дакумента, прадуладзець запыты карыстальнікаў інфармацыі.

2.4.3. Структура УДК

Усе прадметы і паняцці УДК адрозніваюцца як асноўныя і дапаможныя. УДК складаецца з наступных частак:

1. *Асноўныя табліцы*. Яны ўключаюць паняцці, якія ахопліваюць класы ад 0 да 9 з іх далейшымі дзяленнямі па змесце.

Іх важны элемент – абазначэнні, якія называюцца *асноўнымі індэксамі*.

2. *Дапаможныя табліцы* прызначаны для сістэматызацыі па розных дадатковых прыметах. Іх істотнымі элементамі з’яўляюцца *дапаможныя індэксы*, або вызначальнікі, двух відаў: *агульныя*, якія могуць далучацца да любых асноўных індэксаў; *спецыяльныя*, якія далучаюцца толькі да паняццяў раздзела, у якім знаходзяцца.

3. Алфавітна-прадметны паказальнік.

Асноўныя дзяленні (класы) УДК

- 0 Агульны адзел
- 1 Філасофія. Псіхалогія
- 2 Рэлігія. Багаслоўе
- 3 Грамадскія навукі
- 4 Рэзерв
- 5 Матэматыка. Прыродазнаўчыя навукі
- 50 Агульныя пытанні матэматычных і прыродазнаўчых навук
- 501 Агульныя пытанні фізіка-матэматычных і хімічных навук
- 502 Прырода. Вывучэнне і ахова прыроды. Ахова фауны і флары
- 51 Матэматыка
- 52 Астраномія. Геадэзія
- 53 Фізіка
- 54 Хімія. Крышталёграфія. Мінералогія
- 55 Геалогія. Геалагічныя і геафізічныя навукі
- 56 Палеанталогія
- 57 Біялагічныя навукі
- 58 Батаніка
- 59 Заалогія
- 6 Прыкладныя навукі. Медыцына. Тэхніка. Сельская гаспадарка
- 60 Прыкладныя навукі. Агульныя пытанні
- 61 Медыцына
- 62 Інжынерная справа. Тэхналогія ў цэлым
- 63 Сельская гаспадарка. Лясная гаспадарка. Паляванне. Рыбная гаспадарка
- 64 Дамаводства. Камунальна-бытавая гаспадарка. Служба быту
- 65 Кіраванне прадпрыемствамі. Арганізацыя вытворчасці, гандлю і транспарту
- 66 Хімічная тэхналогія. Хімічная прамысловасць. Роднасныя галіны

- 67/68 Розныя галіны прамысловасці і рамёствы
69 Будаўніцтва. Будаўнічыя матэрыялы. Будаўніча-мантажныя
работы
7 Мастацтва. Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. Фатаграфія.
Музыка. Гульні. Спорт
8 Мовазнаўства. Філалогія. Мастацкая літаратура. Літаратура-
знаўства
9 Геаграфія. Біяграфіі. Гісторыя.

У агульным адзеле збіраюцца матэрыялы, якія адносяцца да ўсіх класаў: навука і культура ў цэлым, арганізацыя разумовай працы, друк і дакументацыя ў цэлым, НТІ; энцыклапедыі і часопісы агульнага характару, журналістыка, музейная справа, бібліяграфія і бібліятэчная справа. Матэрыялы аб канкрэтных навукх адносяцца да адпаведных галіновых класаў.

Гуманітарным навукам адведзены групы класаў у пачатку і ў канцы асноўнага рада 1/3 (філасофія, логіка, псіхалогія, рэлігія, палітыка, эканоміка і інш.) і класы 7/9 (мастацтва, філалогія, гісторыя, геаграфія).

Матэматыка і група прыродазнаўчых навук займаюць клас 5.

Групі прыкладных навук, якая ўключае тэхніку, медыцыну, сельскую гаспадарку, адведзены клас 6.

Класы 5 і 6 цесна звязаны, і пры індэксаванні ўзнікаюць цяжкасці ў выбары індэкса. У такіх выпадках рэкамендуецца кіравацца тым, што клас 5 “Матэматыка. Прыродазнаўчыя навукі” адлюстроўвае пытанні тэарэтычнага характару, даследаванні агульных законаў фізікі, хіміі, біялогіі і г.д., а клас 6 “Прыкладныя навукі. Медыцына. Тэхніка. Сельская гаспадарка” прысвечаны пытанням практычнага выкарыстання гэтых законаў, укараненню іх у тэхніцы, медыцыне, сельскай гаспадарцы.

Дапаможныя табліцы

Акрамя асноўнай табліцы, у структуру УДК уваходзяць табліцы вызначальнікаў, якія ўтвараюць асобныя класіфікацыйныя рады. Яны выкарыстоўваюцца для далейшай дэталізацыі індэкса, якаснай характарыстыкі дакументаў і адлюстроўваюць агульныя прыметы, якія характэрны для многіх прадметаў. Камбінуючы індэксы асноўнай табліцы з вызначальнікамі, можна значна павялічыць магчымасці табліцы.

Вызначальнікі дзеляцца на дзве групы: *агульныя і спецыяльныя*. Вызначальнікі, якія выкарыстоўваюцца ва ўсіх

раздзелах УДК, называюцца агульнымі. Вызначальнікі, якія выкарыстоўваюцца толькі ў пэўным раздзеле УДК, называюцца спецыяльнымі.

Табліцы агульных вызначальнікаў дзеляцца на незалежныя вызначальнікі і залежныя вызначальнікі агульных характарыстык.

Частка агульных вызначальнікаў, у прыватнасці незалежныя вызначальнікі мовы, формы дакументаў, месца, народаў і часу, могуць пры неабходнасці выкарыстоўвацца як самастойныя індэксы. Гэты метада рэкамендуецца прымяняць пры арганізацыі фондаў, іх расстаноўцы на паліцах. Другая частка агульных вызначальнікаў – вызначальнікі агульных характарыстык, у прыватнасці вызначальнікі -02 Уласцівасці, -03 Матэрыялы, -04 Адносіны, працэсы і аперацыі і -05 Асобы. Асобныя характарыстыкі прымяняюцца толькі з асноўнымі індэксамі.

Агульныя вызначальнікі, прымяняемыя па ўсёй табліцы, выдзяляюць катэгорыі і прыметы (час, месца, мову, форму і г.д.) і служаць для стандартнага абазначэння гэтых агульных катэгорый і прымет. Яны могуць далучацца да любога індэкса асноўнай табліцы. Наяўнасць падрабязна распрацаваных табліц агульных вызначальнікаў надае сістэме гібкасць, многааспектнасць, з'яўляецца вялікім дасягненнем і поспехам УДК.

Агульныя вызначальнікі па іх функцыях можна раздзяліць на дзве групы:

– вызначальнікі, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння фармальных прымет. Да іх адносяцца вызначальнікі мовы (беларуская, руская і інш.);

– вызначальнікі, якія выкарыстоўваюцца для дадатковага, больш дэталёвага адлюстравання зместу інфармацыі канкрэтнага дакумента. Да іх адносяцца вызначальнікі месца, часу, працэсаў і аперацый, асобаў і матэрыялаў.

Вызначальнікі мовы (Табліца Іс) змяшчаюць класіфікацыю моў. Яны выкарыстоўваюцца таксама для абазначэння шматмоўных дакументаў і перакладаў з розных моў. Адметны сімвал вызначальнікаў мовы – знак роўнасці (=):

= 111 – англійская мова

= 161.3 – беларуская мова

= 112. 2 – нямецкая мова

= 161.1 – руская мова

- = 00 – шматмоўныя дакументы
- = 00-111-112.2 – двухмоўныя дакументы (на англійскай і нямецкай мовах)
- 629.78 (051) = 112.2 – часопіс па касманаўтыцы на нямецкай мове.

Для абазначэння перакладаў прымяняецца вызначальнік = 03 Перакладныя работы. Пераклады:

- 61 = 03.111= 161.3 – дакументы па медыцыне, перакладзеныя з англійскай мовы на беларускую.

Вызначальнікі моў рэкамендуецца выкарыстоўваць толькі ў тых выпадках, калі гэта мэтазгодна. Часцей за ўсё яны прымяняюцца пры індэксаванні слоўнікаў і шматмоўных даведнікаў.

Вызначальнікі народаў (Табліца If) блізкія да моўных вызначальнікаў. Яны ўтвараюцца з агульных вызначальнікаў мовы, якія змешчаны ў круглых дужках, і служаць для абазначэння нацыянальнасцей, народнасцей, этнічных груп:

- (=111) – англічане
- (=161.3) – беларусы
- (=112.2) – немцы
- (=161.1) – рускія
- (=411.16) – яўрэі.

Вызначальнікі формы (Табліца Id) маюць адметны сімвал – круглыя дужкі, абавязкова наяўнасць нуля перад асноўнай часткай вызначальніка. Яны выкарыстоўваюцца для сістэматызацыі дакументаў і іншых крыніц інфармацыі па форме і характары выкладання: падручнік, артыкул, справаздача, даведнік, патэнт і г.д. Маюцца абазначэнні таксама і для графічных матэрыялаў, карт, для адлюстравання іх у гістарычным аспекце. Напрыклад:

- 53 (091) – гісторыя фізікі
- 54(075.3) – падручнік па хіміі для сярэдняй агульнаадукацыйнай школы
- 546 (075.8) – падручнік па неарганічнай хіміі для ВНУ
- 621.882.2 (083.74) – стандарты на вінты.

Вызначальнікі месца (Табліца Ie) – у адметным сімвале (круглых дужках) знаходзяцца лічбы ад 1 да 9. У адрозненне ад вызначальнікаў формы яны ніколі не пачынаюцца з лічбы 0. Прымяняюцца для індэксавання публікацый аб прыродных з’явах, эканоміцы, прамысловасці і г.д., дзе патрабуюцца геа-

графічная канкрэтызацыя, больш ці менш дакладная лакалізацыя. Для гэтага могуць быць выкарыстаны вызначальнікі краін і іх палітыка-адміністрацыйнае дзяленне (4/9):

- (4) Еўропа
- (5) Азія
- (6) Афрыка і інш.
- (7) Усходняя і Цэнтральная Амерыка
- (8) Паўднёвая Амерыка
- (9) Акеанія. Аўстралія. Арктыка. Антарктыка.

Фізіка-геаграфічны падзел сушы прадстаўлены вызначальнікамі (1-92), пералік акіянаў, мораў і іх частак (26), спісы гор (23), рэк і іх басейнаў (282.2) і інш. Краіны і мясцовасці старажытнага свету абазначаюцца вызначальнікам (3) і яго падраздзяленнямі:

- (31) Старажытны Кітай. Японія
- (32) Старажытны Егіпет
- (33) Іудзея
- (34) Старажытная Індыя
- (35) Старажытныя краіны Бліжняга і Сярэдняга Усходу.

Пры абазначэнні краін неабходна арыентавацца на сучаснае палітыка-адміністрацыйнае дзяленне. Тэрыторыя сучаснай Расіі размяшчаецца як у Еўропе, так і ў Азіі. У сувязі з гэтым для абазначэння Расійскай Федэрацыі ў цэлым рэкамендуецца ставіць камбінаваны вызначальнік (470+ 571), што азначае “еўрапейская плюс азіяцкая часткі Расіі”. У сувязі з тым, што спалучэнне двух вызначальнікаў утварае складаны індэкс, мэтазгодна выкарыстоўваць адзін вызначальнік (470) у якасці паказальніка ўсёй тэрыторыі Расійскай Федэрацыі ў цэлым. Гэта адпавядае правілу першага ўпамінення. Аналагічнае рашэнне прынята і для Турцыі, якой вылучаны вызначальнік (560), што адпавядае азіяцкай частцы тэрыторыі, хаця значная частка Турцыі, у тым ліку Стамбул, знаходзіцца ў Еўропе.

Пасля вызначальніка суверэннай дзяржавы ў асобных выпадках указваецца вызначальнік сталіцы. Калі вызначальнік сталіцы не ўказаны, код утвараецца з вызначальніка краіны з дапамогаю спецыяльнага вызначальніка (1–25) Сталіцы, галоўныя гарады, адміністрацыйныя цэнтры:

- (470-25) – Масква
- (476-25) – Мінск
- (44-25) – Парыж.

Вызначальнікі часу (Табліца Іg) маюць адметны сімвал – двукоссе. Яны служаць для ўтварэння падраздзяленняў па храналагічнаму прынцыпу. Напрыклад: 621.397 “1968” – тэлевізары выпуску 1968 г. Для абзначэння перыяду, які ахоплівае некалькі гадоў, карыстаюцца знакам распаўсюджвання – касой лініяй, якая злучае першую і апошнюю даты. Напрыклад, перыяд з 1985 па 1991 г.: “1985/1991”. Дата можа ўдакладняцца да месяца, дня. Напрыклад, палёт Гагарына ў космас, які адбыўся 12 красавіка 1961 г.: “1961.04.12”.

Пры дапамозе храналагічных вызначальнікаў, акрамя дат, абзначаюцца перыяды, стагоддзі, эпохі. Вызначальнікі часу змяшчаюць абзначэнні для цэлага рада абстрактных паняццяў, звязаных з часам:

- “32” Пору года. Сезоны
- “364” Ваенны час
- “4” Працягласць, прамежкі часу
- “5” Перыядычнасць
- “55” Штогод.

Агульныя вызначальнікі агульных характарыстык (Табліца Ік). Сімвалам гэтых вызначальнікаў з’яўляюцца дэфіс і нуль. Гэтыя вызначальнікі адносяцца да катэгорыі залежных, таму што яны могуць выкарыстоўвацца толькі як мадыфікатары індэкса асноўнага класа УДК, які выражае тэматычны змест дакумента. Існуюць наступныя віды агульных вызначальнікаў з дэфісам:

- 02 Уласцівасці
- 03 Матэрыялы
- 04 Адносіны, працэсы і аперацыі
- 05 Асобы.

Вызначальнік -02 характарызуе не погляд на праблему, а канкрэтныя прыметы апісваемых аб’ектаў, іх фізічныя і практычныя параметры:

070.48 - 028.22 – ілюстраваныя газеты.

Вызначальнік -03 прымяняецца ў тых выпадках, калі разглядаецца які-небудзь прадмет (выраб) і ў якасці яго характарыстыкі ці аспекту ўказваецца матэрыял, з якога дадзены прадмет зроблены. Вызначальнік матэрыялу прымяняецца ў раздзелах машынабудавання і апрацоўкі матэрыялаў:

621.882.3.002.3 - 034 – металічныя гайкі.

Вызначальнік -04 прымяняецца для таго, каб у змесце дакумента паказаць: фазавыя адносіны -042; агульныя працэсы -043; працэсы, звязаныя з фізічнымі ўласцівасцямі, -046; агульныя аперацыі і дзеянні -047:

579-047.37 – даследаванні ў мікрабіялогіі.

Вызначальнік -05 абазначае асоб у залежнасці ад займаемай пасады, сацыяльнага становішча, дзейнасці, узросту, нацыянальнасці. Прымяняецца часцей у дзяленнях “31 Статыстыка”, “331 Праца”, “61 Медыцына”, “658 Арганізацыя вытворчасці” і інш.

У дзяленні “312 Дэмаграфія. Дэмаграфічная статыстыка” выкарыстоўваецца вызначальнік -053 (па ўзросце). З дапамогаю вызначальніка -051 можна выдзеліць асоб, напрыклад, у раздзеле “61 Медыцына”:

616-051 – урачы.

Спецыяльныя (аналітычныя) вызначальнікі прыводзяцца ў асноўнай табліцы і выкарыстоўваюцца непасрэдна ў тым аддзеле, у якім яны ўказаны.

Асноўныя сімвалы спецыяльных вызначальнікаў – дэфіс, апостраф, кропка і нуль. Напрыклад, у раздзеле “53 Фізіка” прыведзены пералік спецыяльных вызначальнікаў з кропкай нуль – .0:

53.08 Агульныя асновы і тэорыя вымярэнняў. Канструкцыі вымяральных прыбораў. Метады вымярэнняў

.081 Адзінкі вымярэння. Канстанты. Каэфіцыенты матэрыялаў

.083 Спосабы вымярэння. Вымяральныя прыборы з пункту гледжання спосабаў вымярэння

.089.6 Градуіроўка, тарыроўка і праверка вымяральных прыбораў.

Вызначальнік, які пачынаецца з .0, можа быць дабаўлены да любога індэкса, які ўваходзіць у раздзел 53. Напрыклад:

531.787 – манометры

531.787.089.6 – праверка манометраў.

Выкарыстанне асноўных табліц з дапаможнымі табліцамі на аснове агульных правіл індэксавання па УДК і прымяненне сінтаксічных знакаў дае магчымасць утвараць складаныя індэксы, калі пры індэксаванні выкарыстоўваюцца не толькі асноўныя дзяленні, але і розныя вызначальнікі. Напрыклад:

621.74.04-423 – 021.311(088.8) (493 “1999” = 112.5) – бельгійскі патэнт на галандскай мове на ўніверсальныя спосабы фасоннага ліцця.

Алфавітна-прадметны паказальнік (АПП)

АПП – абавязковая структурная частка табліц, якая выкарыстоўваецца для хуткага і дакладнага пошуку індэкса паняцця.

АПП – гэта даведнік да табліц, асноўнае прызначэнне якога – вызначыць для паняцця яго месцазнаходжанне ў табліцы. АПП аблягчае пошук адпаведнага індэкса. Яго функцыі чыста даведачныя. У АПП даецца прадмет і пералічваюцца ўсе галіновыя аспекты, а таксама ўказваюцца міжгаліновыя сувязі.

Па назвах паняццяў утвараюцца прадметныя рубрыкі, аспекты паняццяў – гэта падрубрыкі. Размяшчаюцца яны ў алфавітным парадку. Па структуры дзеляцца на *простыя, складаныя і гнездавыя*. Простыя складаюцца з аднаго паняцця і індэкса:

Кінафільмы 791.43

Кнігазнаўства 002.2.

Складаныя рубрыкі ўтвараюцца з загалоўка рубрыкі (назвы паняцця) і падрубрыкі (аспект) або ўдакладняльных прымет:

Навука (у цэлым) 001

Сальваніт (мінералогія) 549.334.3.

Тыя паняцці, якія прадстаўлены ў двух і болей раздзелах, утвараюць у паказальніку гнездавыя рубрыкі. Напрыклад:

Філасофія 1

- яўрэйская 1 (= 411.16)

- літаратуры 82:1

- нямецкая 1 (= 112.2)

- руская 1 (= 161.1)

- мовы 81:1.

Паняцці ў ААП могуць выкарыстоўвацца ў прамой або інверсіяванай форме. Індэксы з алфавітна-прадметнага паказальніка пры індэксаванні нельга выкарыстоўваць механічна, неабходна ўдакладняць з асноўнымі дзяленнямі табліцы, пошукавымі сістэмамі канкрэтнай бібліятэкі, а таксама ўлічваць запыты карыстальнікаў інфармацыі.

Схематычна структура УДК прадстаўлена ў дадатку 2.

2.4.4. Удасканаленне УДК

Значэнне УДК як сістэмы класіфікацыі ведаў, якая не толькі аб'ядноўвае бібліятэчныя, але і інфармацыйныя сістэмы ў нашай краіне і звязвае іх з міжнароднымі інфармацыйна-

пошукавымі сістэмамі, павялічваецца з часам. Гэтаму садзейнічае і тое, што стандарты на выдавецкую прадукцыю і іншыя спосабы распаўсюджвання інфармацыі апошнім часам усё часцей індэксуюць па УДК, у сувязі з чым павялічваецца колькасць карыстальнікаў інфармацыі дадзенай класіфікацыйнай сістэмы.

Адказнасць за развіццё і пашырэнне сістэмы звыш 10 апошніх гадоў ажыццяўляе Кансорцыум УДК, які стараецца падтрымліваць узровень класіфікацыйных табліц у адпаведнасці з развіццём галін навук, а структуру класіфікацыі адаптаваць да патрабаванняў яе выкарыстання сродкамі сучасных інфармацыйных тэхналогій. Таму ва УДК пастаянна ўносяцца змяненні, многія з якіх носяць прынцыповы характар. На сучасным этапе немэтазгодна выкарыстоўваць табліцы папярэдніх выданняў. Выйшла ў свет 4-е выданне УДК на рускай мове і БД УДК на CD-ROM, у якіх улічаны ўсе змяненні апошніх гадоў.

Самыя значныя змяненні ўнесены ў раздзелы сацыяльных і гуманітарных навук. Кардынальна змянілася таксама сістэма індэксаў для абазначэння моў: закранута не толькі ўласна табліца адпаведных агульных вызначальнікаў, але і вызначальнікі нацыянальнасцей, у тым ліку раздзел “8 Мовазнаўства. Літаратуразнаўства”. У прыватнасці, на сёння выкарыстоўваюцца наступныя вызначальнікі мовы:

- = 111 – англійская мова
- = 161.3 – беларуская мова
- = 411.16 – іўрыт
- = 112.2 – нямецкая мова
- = 161.1 – руская мова
- = 161.2 – украінская мова.

Вызначальнікі народаў утвараюцца з агульных вызначальнікаў мовы, змешчаных у круглых дужках. Найбольш шырока выкарыстоўваюцца ва ўмовах бібліятэк Беларусі наступныя вызначальнікі народаў:

- (= 111) – англічане
- (= 161.3) – беларусы
- (= 112.2) – немцы
- (= 161.1) – рускія
- (= 161.2) – украінцы
- (= 411.16) – яўрэі.

У 2002 г. Кансорцыум УДК замяніў змест раздзела “005 Вывучэнне праблемы арганізацыі: метадалогія, аналіз, сінтэз, класіфікацыя і таксанамія (тэорыя і асновы), сістэматызацыя ў цэлым” на канкрэтную падрабязна распрацаваную тэму “005 Кіраванне. Менеджмент” (гл. Бюлетэнь змяненняў і дапаўненняў 2003 года), а сістэма моў прадстаўлена на кампакт-дыску “Библио-Норматив”. Гэтыя змяненні адлюстраваны ва ўсіх выданнях пасля 2002 г.

Змяненні ў галіне тэхнікі тычацца ўсіх яе сфер. У прыватнасці, перагледжаны раздзел камп’ютарных тэхналогій, які цяпер знаходзіцца ў агульнанавуковым раздзеле пад індэксам 004 (замест 681.3):

004 Інфармацыйныя тэхналогіі. Камп’ютарныя тэхналогіі. Тэорыя вылічальных машын і сістэм. Вылічальная тэхніка (вытворчасць і канструяванне). Канструяванне, праграмаванне, прымяненне вылічальнай тэхнікі для забеспячэння інфармацыйных і тэлекамунацыйных працэсаў.

За раздзяляльнікам “006.9 Стандартызацыя і стандарты. Агульныя пытанні стандартызацыі. Метралогія. Храналогія. Календары” рэкамендуецца збіраць літаратуру па ўсіх пытаннях метралогіі, якая раней знаходзілася ў розных аддзелах сацыяльных і дакладных навук.

Адным з важных змяненняў, якое тычыцца ўсіх галін, з’яўляецца ліквідацыя агульных вызначальнікаў пункту гледжання (аспектаў) .00... – і ўвядзенне новай табліцы агульных вызначальнікаў “-02 Уласцівасці”, дзе зроблена спроба абзначыць якасныя характарыстыкі, якімі можна ўдакладніць любую тэматыку, і “-04 Агульныя вызначальнікі адносін, працэсаў і аперацый”.

Упершыню на рускай мове апублікаваны поўны раздзел “1Філасофія. Псіхалогія”, поўнасю перагледжаны і ўдакладнены раздзел “2 Рэлігія. Багаслоўе”, у якім па адзінай агульнай сістэме прапануецца апісваць і збіраць усе рэлігіі свету.

Самыя значныя змяненні ўнесены ў раздзел “3 Грамадскія навукі”. У дзяленні 36 ліквідавана рубрыка 369, і ўсе пытанні сацыяльнага забеспячэння і страхавання аб’яднаны ў рубрыцы “364 Сацыяльнае забеспячэнне”. Ліквідавана рубрыка “348 Рэлігійнае права”, літаратура з гэтага дзялення аднесена да раздзела “2 Рэлігія. Багаслоўе”. Адметна пашырана дзяленне “338.48 Эканоміка турызму”.

Значныя змяненні адбыліся ў раздзелах 7 і 9. У раздзеле “7 Мастацтва” адкарэктывавана сістэма вызначальнікаў.

Пытанні гісторыі асобных краін разглядаюцца ў раздзеле “94 Усеагульная гісторыя”, у якім шырока выкарыстоўваюцца вызначальнікі месца і часу. Гэты матэрыял ёсць на кампакт-дыску “Библио-Норматив”.

У галіне прыродазнаўчых навук перагледжаны раздзелы агульнага прыродазнаўства і біялагічнай сістэматыкі. Раздзел “502 Прырода. Ахова навакольнага асяроддзя” поўнасьцю зменены. У асобны раздзел “504 Пагрозы навакольнаму асяроддзю” выдзелены пытанні вывучэння страт, якія залежаць ад розных фактараў.

Па-новаму таксама разглядаюцца пытанні тэарэтычнай хіміі. У раздзеле “Тэарэтычная хімія” літаратура з дзялення 541 перанесена ў новую рубрыку “544 Фізічная хімія”, куды ўключаны пытанні тэорыі будовы рэчываў і ўздзеяння фізічных фактараў на хімічныя працэсы. Гэты матэрыял змешчаны ў раздзелах “5/54 Прыродазнаўчыя навукі. Матэматыка. Фізіка. Хімія”.

Навукі аб зямлі і жыцці адносяцца да раздзелаў “55/59 Навукі аб Зямлі. Геалагічныя навукі. Палеанталогія. Біялагічныя навукі ў цэлым. Батаніка. Заалогія”. Тут таксама ўнесены змяненні пры індэксаванні палеанталагічнай, геалагічнай і заалагічнай сістэматызацыі раслін.

Дзяленне 629.1 раздзелена на два:

629.3 Наземныя сродкі транспарту (акрамя рэльсавых)

629.5 Водныя сродкі транспарту. Суднабудаўніцтва.

Кардынальныя змяненні ўнесены і ў дзяленне “002.5 Работа органаў навукова-тэхнічнай інфармацыі”.

Раздзел “02 Бібліятэчная справа. Бібліятэчнасць” пашыраны шляхам дапаўнення літаратурай па праблемах навукова-тэхнічнай інфармацыі. Сюды адносяцца і камп’ютарныя тэхналогіі.

2.4.5. Індэкс і сінтаксічныя знакі УДК

Найбольш істотнай рысай індэксаў УДК з’яўляецца *дзесятковасць*. У табліцы адна і тая ж лічба мае розныя значэнні ў залежнасці ад месцазнаходжання. Па сімваліцы абазначэнняў індэкс УДК – аднародныя, лічбавыя. Дзякуючы дзесятковасці яны зручныя для далейшых дзяленняў. Для

зручнасці карыстання індэксамі кожныя тры лічбы аддзяляюцца кропкай:

004.738.5 Інтэрнэт. Сістэма пошуку ў Інтэрнэце.

У асноўных табліцах да кожнага класа прыводзяцца яго асноўныя дзяленні. Гэта дае магчымасць лепш арыентавацца ў схеме і паслядоўнасці яе раздзелаў. Суадносіны паняццяў паказаны адным абавязковым спосабам: *падпарадкаваныя і прыватныя рубрыкі заўсёды аднесены ўправа*.

Дзесятковы метада абазначэнняў дае магчымасць неабмежаваных дапаўненняў і дэталізацыі. Можна паглыбляць і пашыраць табліцы без парушэння іх асновы. Гэта мае вялікае значэнне, таму што стварае *эластычнасць і “расцяжнасць” класіфікацыі*.

Індэксы УДК па сімволіцы абазначэнняў аднародныя (лічбавыя), а па тыпу абазначэнняў – лагічныя (ступенчатыя), строга паслядоўныя. На першай ступені – адзначныя лічбы – 5, 6, 7; на другой двухзначныя – 02, 54, 62, на пятай пяцізначныя – 621.31. На кожнай новай ступені да абазначэння дабаўляецца лічба. Дэталізацыя ажыццяўляецца за кошт павелічэння індэкса. Індэксы УДК пабудаваны так, што кожная наступная лічба не мяняе значэння папярэдняй, а толькі ўдакладняе паняцце. Напрыклад:

00 Агульныя пытанні навукі і культуры

001 Навука і веды ў цэлым. Арганізацыя разумовай працы

001.8 Агульная метадалогія. Навуковыя і тэхнічныя метады даследаванняў, вучэнняў, пошукаў і дыскусій.

Зразумеласць і даступнасць індэксаў УДК у значнай меры абумовілі яе распаўсюджанасць як міжнароднай сістэмы.

Для практычнай работы патрабуецца не толькі разуменне асаблівасці абазначэнняў, але і веданне асноўных індэксаў з дакладнасцю: *да 5–6 знакаў у прафілюючай галіне, да 3 – для сумежных галін, да 2 – для ўсіх астатніх*.

У індэксах УДК для больш глыбокага і дакладнага раскрыцця зместу дакументаў акрамя лічбаў прымяняецца значная колькасць знакаў (гл. дадатак 3). У знакавай сістэме УДК ёсць група знакаў, якія выкарыстоўваюцца для камбінавання асноўных і дапаможных індэксаў пры абазначэнні ў пошукавым вобразе дакумента тых адносін (сувязей) паміж паняццямі, якія не абазначаны індэксамі асноўнай табліцы. Гэтыя знакі называюцца сінтаксічнымі. Да іх адносяцца:

- (‘) апостраф
- (+) знак далучэння
- (:), (: :) знак адносін і дваіных адносін
- [ ] квадратныя дужкі
- * зорачка (астэрыск) (запазычанае абазначэнне).

Знак “апостраф” (‘) прызначаны для сінтэзу двух і болей паняццяў, якія маюцца ў табліцах, пры атрыманні новага індэкса. Прымяняецца пры ўтварэнні складаных індэксаў. Асаблівасць апострафа заключаецца ў тым, што ён замяняе большую або меншую частку таго індэкса, які павінен стаяць пасля яго. Прымяненне абмежавана камбінаваннем індэксаў толькі ўнутры аднаго раздзела, не дапускае камбінавання паняццяў з розных класаў. У табліцах ёсць метадычныя ўказанні, дзе паказваецца, якую частку ён замяняе:

- 81’ 25 Тэорыя перакладу
→ = 03 Перакладныя дакументы (Агульныя вызначальнікі мовы)
- 81’ 255 Письмовы пераклад
- 81’ 255.2 Літаратурны пераклад
- 81’255.2 : 6 Тэхнічны пераклад.

Знак далучэння (+) (вымаўляецца “і” або “плюс”) ужываецца тады, калі змест дакумента не можа быць выражаны адным індэксам, абазначае наяўнасць у дакуменце двух і болей незалежных адна ад другой тэм або двух і болей незалежных фармальных асаблівасцей дакумента. Гэты знак выкарыстоўваецца для далучэння як асноўных індэксаў, так і вызначальнікаў. Напрыклад:

- 54+ 66 Зборнік артыкулаў па хіміі і хімічнай тэхналогіі
- 53 (075+038) Падручнік па фізіцы са слоўнікам фізічных тэрмінаў.

Для паказу сувязі паміж двума або больш паняццямі (у змястоўнай або фармальнай частцы) выкарыстоўваецца знак адносін (:) (вымаўляецца “двухкроп’е” або “адносіны да”). Знак адносін прызначаны для паказу сувязей паміж паняццямі асноўнага зместу дакумента, такіх, як цэлае – частка; прадмет – уласцівасці; тэхналогія – абсталяванне; род – від і г.д. Пры гэтым некалькі раўназначных паняццяў аказваюцца паміж сабой у такой узаемасувязі, калі ўзнікае новае паняцце, якое аб’ядноўвае ў сабе змест гэтых паняццяў. Напрыклад:

- 81: 1 Філасофія мовазнаўства. Філасофія мовы
- 81:39 Этналінгвістыка.

Двукроп'е прымяняецца для выражэння агульных адносін, адносін супадпарадкавання і зваротных адносін, г.зн. калі пры перастаноўцы індэксаў месцамі яны маюць адно і тое ж значэнне або калі не патрабуецца ўдакладненне віду адносін паміж паняццямі. Напрыклад:

17: 7 Узаемаадносіны этыкі і мастацтва. Этыка ў адносінах да мастацтва

7: 17 Узаемаадносіны мастацтва і этыкі. Мастацтва ў адносінах да этыкі.

Знак адносін не дае ніякіх указанняў на характар сувязі. Адназначнасць індэксаў са знакам адносін дасягаецца тады, калі дэталізуемы, г.зн. першы, індэкс мае значэнне, якое не дае падставы для розных тлумачэнняў камбінаванага індэкса. Гэтыя індэксы фармальна зваротныя, але прымяняць іх нельга механічна, каб не згубіць сэнс або не парушыць структуру той рубрыкі, куды яны ў выніку інверсіі трапляюць. Індэксы са знакам адносін называюцца складанымі.

Знак двайных адносін (::) (для замацавання паслядоўнасці; вымаўляецца “двайныя адносіны”, “двайное двукроп'е”) выкарыстоўваецца для замацавання пэўнага парадку двух або болей кампанентаў у састаўным індэксе, г.зн. у тых выпадках, калі інверсія немагчыма, таму што можа змяніцца сэнс індэксіруемай інфармацыі:

528 :: 629.783 Спутнікавая геадэзія

77.044 :: 355 Ваенныя фотаздымкі

575 :: 576.3 Цытагенэтыка.

Знак двайных адносін часцей за ўсё выкарыстоўваецца ў аўтаматызаваных інфармацыйна-пошукавых сістэмах.

Квадратныя дужкі [ ] (знак групіравання) прымяняецца ва ўсіх раздзелах УДК у складаных і састаўных індэксах, г. зн. калі два або болей індэксаў звязаны паміж сабой знакам + або : . Гэтым знакам абазначаецца рознахарактарнасць сувязей у індэксе з двума і болей знакамі адносін, калі неабходна паказаць, што адзін са знакаў адносіцца да сукупнасці іншых індэксаў, злучаных гэтым знакам, і з'яўляецца адзіным паняццем:

621.311.25: [621.362:531] Электрастанцыі з магнітагідрадынамічным генератарам.

Для скарачэння запісу індэкса ў гэтым выпадку за квадратную дужку можа быць вынесены агульны вызначальнік,

прысвоены двум і болей індэксам. Напрыклад, патэнты на радыёпрыёмнікі і тэлевізары неабходна індэксаваць:

[621.396.62+621.397] (088.8), а не 621.396.62 (088.8)+621.397 (088.8).

Знак * (зорачка; астэрыск – уводзіць натацыю) выкарыстоўваецца пасля індэкса УДК для ўвядзення новых слоў, сімвалаў, нумароў, узятых з іншых крыніц, напрыклад іншых класіфікацый:

630 Лясная гаспадарка. Лесаводства

630 *2 Лесаводства

630 *3 Лесазагатоўкі

630 *7 Гандаль лесам.

Знакі, якія выкарыстоўваюцца ў табліцах УДК, прадстаўлены ў дадатках 3, 4.

У фармаце BELMARC індэкс УДК адлюстраваны ў полі 675.

Падрабязную інфармацыю аб УДК можна атрымаць на афіцыйным сайце Кансорцыума (www.udcc.org).

2.4.6. Асноўныя правілы індэксавання па УДК

Методыка індэксавання – гэта сукупнасць прыёмаў і правілаў утварэння ПВД або ПВЗ, гэта значыць прыёмаў і правілаў утварэння індэксаў УДК, якія адлюстроўваюць асноўны змест дакумента або запыту.

Асноўнай задачай методыкі індэксавання з’яўляецца забеспячэнне аднолькавасці падыходу да стварэння ПВД. Толькі ў гэтым выпадку можна сказаць, што методыка індэксавання павінна забяспечыць аднолькавасць індэксаў на дакументах, прысвечаных адной і той жа тэме, якія індэксуюцца рознымі людзьмі. Аднолькавасць індэксавання дазваляе забяспечыць хуткі, поўны і ў дастатковай ступені дакладны пошук для тыпавых для дадзенага фонду запытаў.

Прадметам агульнай методыкі з’яўляецца распрацоўка прыёмаў і правілаў індэксавання, адбору паняццяў у ПВД з улікам асаблівасцей схемы класіфікацыі ў цэлым. Так, згодна з правілам выкарыстання вызначальнікаў спецыяльныя вызначальнікі могуць выкарыстоўвацца ў якасці самастойных індэксаў толькі ў спалучэнні з індэксамі асноўнай табліцы. Яны прымяняюцца ў тых выпадках, калі ва УДК адсутнічае індэкс для шукаемага азначэння. Гэта з’яўляецца правілам агульнай методыкі, якое можа быць выкарыстана для любога раздзела класіфікацыі.

Спецыфіка асобных тэматычных раздзелаў табліц, якія адлюстроўваюць асаблівасці размеркавання паняццяў у гэтых галінах ведаў, патрабуе ўвядзення спецыяльных правілаў і прыёмаў індэксавання дакументаў па тэматыцы дадзеных раздзелаў. Разгляд гэтых асаблівасцей індэксавання для асобных раздзелаў або падраздзелаў схемы класіфікацыі з'яўляецца прадметам галіновых методик.

У сувязі з тым, што індэксаваннем займаюцца спецыялісты розных арганізацый і галін, то наяўнасць адзінай методкі з'яўляецца неабходнай умовай для дасягнення аднолькавасці састаўлення пошукавага вобраза. Аднак у асобных выпадках сістэматызатары па-рознаму ўспрымаюць змест аднаго і таго ж дакумента. Нават адзін і той жа спецыяліст часам па-рознаму ацэньвае змест аднаго і таго ж дакумента. Гэта з'яўляецца вынікам розных рашаемых імі задач, рознага вопыту, узроўню ведаў, здольнасцей. У свядомасці кожнага чалавека таксама ёсць пэўнае размеркаванне паняццяў, якое ў адрозненне ад фіксаванага размеркавання паняццяў УДК пастаянна мяняецца пад уздзеяннем практыкі, новай інфармацыі, прафесіянальнага вопыту. Пры індэксаванні адбываецца ўзаемадзеянне гэтых фактараў. Сутнасць працэсу індэксавання заўсёды зводзіцца да параўнання размеркавання паняццяў ПВД з размеркаваннем тых жа паняццяў у табліцах класіфікацыі, слоўніках праз прызму размеркавання тых жа паняццяў ва ўсведамленні індэксатара. Рознагалоссе па пытанні правільнага выбару індэкса, па сутнасці, з'яўляецца рознагалоссем у вызначэнні асноўнага паняцця дакумента. Аднак выкарыстоўваемая схема класіфікацыі, таксама як і методика, павінны ў значнай ступені дапамагчы пазбегнуць разнабою ў працэсе індэксавання.

У сувязі з тым, што канчатковай мэтай індэксавання з'яўляецца павышэнне эфектыўнасці пошуку інфармацыі, то асноўны крытэрыў ацэнкі індэксавання выражаецца ў эфектыўнасці пошуку. Індэксаванне заўсёды ўяўляе сабой спробу больш або менш адэкватна адлюстраваць аб'ектыўную рэальнасць. Таму мера разыходжання з аб'ектыўнай рэальнасцю можа з'яўляцца мерай якасці індэксавання. Гэтая мера дае ўяўленне толькі аб магчымасцях дадзенай ШМ і звычайна выражаецца параметрамі адэкватнасці, паўнаты, дакладнасці фарміравання фондаў ШС, рэалізаванай з дапамогаю дадзенай ШМ.

Правілы агульнай metodyкі індэксавання дакументаў па УДК зыходзяць, у першую чаргу, са структуры самой схемы класіфікацыі.

Першае правіла заключаецца ў тым, што індэксаваць неабходна па асноўным змесце дакумента. Гэта тлумачыцца тым, што УДК з'яўляецца адзінай інтэгральнай сістэмай, а не сумай галіновых, прыватных, лакальных схем. Уся сума навуковых дасягненняў і практыкі разглядаецца ва УДК як пэўная агульнасць узаемазвязаных, узаемазалежных паняццяў, якая падзяляецца згодна з адзіным прынцыпам на класы (раздзелы), падраздзелы і г. д.

Прынцып інтэгральнасці дае падставу меркаваць, што ва УДК няма “сваіх” і “чужых” раздзелаў і падраздзелаў. Усе дзяленні класіфікацыі раўнапраўныя і павінны ў роўнай ступені выкарыстоўвацца для індэксавання незалежна ад іх “блізкасці” да прафілюючага для дадзенага фонду раздзела або “адаленасці” ад яго.

Аднысенне таго ці іншага паняцця да пэўнага дзялення УДК умоўнае, як увогуле умоўнай з'яўляецца любая схема класіфікацыі. На практыцы гэта азначае, што няма сэнсу ўсе дакументы фонду спачатку індэксаваць па сваёй галіне, а затым праз знак адносін далучаць індэкс, які адлюстроўвае асноўны змест дакумента. Мэтазгодна адразу індэксаваць па асноўным змесце дакумента. Напрыклад, прыбор для вымярэння электрычнага току – амперметр – павінен у любой галіне атрымаць індэкс:

621.317.714 Амперметры.

Другое правіла заключаецца ў тым, што пры індэксаванні дакумента неабходна дакладна вызначыць аспект, у якім разглядаецца дадзены прадмет, для таго каб адпаведна з гэтым аспектам вызначыць індэкс па табліцах УДК. Пры гэтым трэба ўлічваць прынцып інтэгральнасці УДК – множнасць лакалізацыі паняццяў у табліцах УДК, гэта значыць паўтарэнне аднаго і таго ж паняцця ў розных раздзелах у залежнасці ад таго, у якім аспекце гэтае паняцце разглядаецца. Напрыклад, паняцце “медзь” сустракаецца ў літаратуры па неарганічнай хіміі, мінералогіі, карысных выкапнях, горнай справе, металургіі і г. д., дзе разглядаецца як хімічны элемент, як мінерал, з пункту гледжання яго месцазнаходжання, здабычы і інш.

Множнасць лакалізацыі паняццяў раскрываецца ў АПП да табліц УДК, дзе ўказваюцца аспект разгляду, раздзелы і г.д. Напрыклад:

Сон 6
Гігіена 613.79
Паталогія 616.8
Псіхалогія 159.963
Псіхатэрапія 615.851.131.1
Тэрапія 615.859
Фізіялогія 612.821.7.

Трэцяе правіла заключаецца ў тым, што ўсе агульныя вызначальнікі ніколі не могуць выкарыстоўвацца ў якасці асноўных індэксаў. Спецыяльныя вызначальнікі могуць выкарыстоўвацца ў якасці самастойных індэксаў толькі ў спалучэнні з індэксам асноўнай табліцы. У якасці асноўных індэксаў яны прымяняюцца ў тых выпадках, калі на дадзенае паняцце адсутнічае індэкс у асноўных табліцах. Гэта тлумачыцца тым, што выкарыстанне вызначальнікаў ва УДК базіруецца на дзяленні ўсіх паняццяў на асноўныя і дапаможныя, а таксама на асаблівасцях семантычнай (сэнсавай) ролі агульных і спецыяльных вызначальнікаў у натуральнай мове.

Чацвёртае правіла блізкае да трэцяга, таму што базіруецца на дзяленні ўсіх паняццяў на асноўныя і дапаможныя. Такое дзяленне абгрунтавана розніцай у семантычнай ролі паняццяў.

Асноўныя паняцці сістэматызуюцца асноўнымі індэксамі табліцы або выкарыстоўваемымі ў якасці самастойных вызначальнікамі ў спалучэнні з асноўнымі індэксамі.

Дапаможныя паняцці, якія адлюстроўваюць звычайна частку, дэталю, кампанент, адну з прыкмет і г. д., сістэматызуюцца пераважна вызначальнікамі, якія далучаюцца да індэкса асноўнага паняцця.

Сустрэкаюцца паняцці, розныя па сэнсе, але з аднолькавай фармулёўкай. Напрыклад, паняцце “падшыпнік” з’яўляецца асноўным прадметам зместу дакумента, калі размова ідзе аб вытворчасці або продажы падшыпнікаў. У такім выпадку яны адносяцца да асноўнага індэкса:

621.822 Падшыпнікі.

Калі ж паняцце “падшыпнік” адлюстроўвае частку, дэталю, то выступае ў ролі дапаможнага паняцця і павінна быць

абзначана дапаможным індэксам, гэта значыць спецыяльным вызначальнікам 62-233.2. Напрыклад:

629.3-233.2 Аўтамабільныя падшыпнікі.

Падобных выпадкаў, калі ў табліцах УДК ёсць некалькі індэксаў на знешне аднолькавыя, але розныя па сэнсе паняцці, шмат. Таму дзейнічае наступнае правіла: асноўныя інфарматыўныя паняцці індэксуюцца асноўнымі індэксамі табліцы або вызначальнікамі, выкарыстоўваемымі ў якасці асноўных, у спалучэнні з асноўнымі індэксамі.

Правіла пятае рэкамендуе наступную паслядоўнасць выкарыстання індэксаў УДК:

0/9 (індэксы асноўнай табліцы);

'1/9 (спецыяльныя вызначальнікі з апострафам);

.01/.09 (спецыяльныя вызначальнікі з кропкай нуль);

-1/-9 (спецыяльныя вызначальнікі з дэфісам);

-02; -03; -04; -05 і іншыя агульныя вызначальнікі.

Гэта азначае, што, пачынаючы індэксаванне любога паняцця, перш за ўсё трэба звярнуцца да асноўных табліц УДК ад 0 да 9. Там мы можам знайсці поўны адказ на сваё пытанне, знайсці часткова або зусім не знайсці. У першым выпадку індэксаванне закончана, гэта значыць што індэкс, які знойдзены ў асноўнай табліцы, поўнасцю адпавядае індэксуемаму паняццю. У астатніх двух выпадках пошук працягваецца па дапаможных табліцах, у першую чаргу сярод спецыяльных вызначальнікаў, а затым сярод агульных вызначальнікаў.

Шостае правіла – гэта ўтварэнне складаных індэксаў, правіла далучэння вызначальнікаў да асноўных індэксаў.

Пад складаным індэксам разглядаецца індэкс, які ўтвораны шляхам спалучэння асноўнага індэкса з агульным і/або спецыяльным вызначальнікам, а таксама індэксы, утвораныя з дапамогаю касой лініі (/). Практыка паказвае, што ў большасці выпадкаў можна прытрымлівацца наступнай паслядоўнасці далучэння вызначальнікаў да асноўнага індэкса або спецыяльнага вызначальніка, які выкарыстоўваецца ў якасці асноўнага індэкса:

'1/9 вызначальнік з апострафам;

.01/.09 спецыяльныя вызначальнікі з кропкай нуль;

-1/-9 спецыяльныя вызначальнікі з дэфісам;

-02; -03; -04; -05 агульны вызначальнік агульных характарыстык;

(0...) агульны вызначальнік формы;

(...) агульны вызначальнік месца (геаграфічны вызначальнік);
"... " агульны вызначальнік часу;
=... агульны вызначальнік мовы;
(=...) агульны вызначальнік народаў.

Сёмае правіла – гэта ўтварэнне састаўных індэксаў. Састаўнымі індэксамі УДК называюцца індэксы, якія ўтвораны з двух і болей простых або складаных індэксаў з дапамогаю знакаў адносін (:) або двайных адносін (::). Напрыклад:

624.21:625.1 Чыгуначныя масты.

Галоўны – першы індэкс, другі – дэталізуе. Значэнне складанага індэкса больш вузкае, чым кампанентаў.

Індэксы са знакам двайнога двукроп'я (::) уяўляюць сабой цвёрдую безваротную канструкцыю. Складаюцца такія індэксы індэксатарамі. На жаль, пры складанні такіх індэксаў існуе разнабой у індэксаванні.

Восьмае правіла – гэта правіла першага ўпамінання. Яно сцвярджае, што калі тэма ў цэлым не можа быць выражана адным індэксам, але можа быць выражана іх сумай, то дакументы агульнага і агляднага характару, дзе разглядаецца ўся праблема або ўся тэма, збіраюцца пад індэксам, дзе тэма ўпершыню ўзгадваецца. Ва УДК гэта носіць назву “правіла першага ўпамінання”. Напрыклад, манаграфія па цеплатэхніцы, якая ахоплівае звесткі пра паравыя машыны, рухавікі ўнутранага згарання і іншыя цеплавыя машыны, павінна індэксавацца ў “621.1 Паравыя машыны”, хаця ўся тэма адлюстроўваецца індэксамі 621.1+621.4, дзе “621.4 Цеплавыя машыны, акрамя паравых”.

У адпаведнасці з асноўнымі правіламі можна скласці алгарытм практычнага індэксавання па УДК. Комплекс працэсаў індэксавання можна прадставіць у выглядзе пераліку паслядоўна выконваемых аперацый:

- азнаямленне са зместам дакумента;
- фармуляванне асноўнага зместу або адбор паняццяў для асноўнага зместу дакумента;
- аналіз семантычнай ролі паняццяў асноўнага зместу дакумента (дзяленне на асноўныя і дапаможныя, састаўныя, складаныя, комплексныя), пабудова схемы іерархічных паняццяў;
- вызначэнне тэматычнага раздзела табліц УДК, у якім неабходна шукаць індэксуемае паняцце;

- вызначэнне індэксаў для індэксуемых паняццяў;
- праверка адпаведнасці значэнняў атрыманых індэксаў і паняццяў, кампаноўка індэксаў састаўных, складаных і комплексных паняццяў ПВД;
- вызначэнне адносін паміж паняццямі асноўнага зместу для выбару знакаў злучэння індэксаў гэтых паняццяў у адзіны індэкс дакумента;
- кампаноўка індэкса як вынік прымянення ўсіх правіл (складанага або комплекснага індэкса).

Гэтую паслядоўнасць тэхналагічных аперацый можна разглядаць у якасці адзінага алгарытму індэксавання па УДК.

2.5. Спецыяльныя класіфікацыйныя сістэмы

2.5.1. Дзяржаўны рубрыкатар навукова-тэхнічнай інфармацыі

“Государственный рубрикатор научно-технической информации” (ГРНТИ) – гэта ўніверсальная камбінацыйная класіфікацыйная сістэма, на падставе якой пабудавана сістэма лакальных (галіновых, тэматычных, праблемных) рубрыкатараў усёй сістэмы НТІ.

Рубрыкатар – інфармацыйна-пошукавая мова, якая адносіцца да іерархічных, політэматычных класіфікацыйных сістэм. Ён мае тры ўзроўні іерархіі і складаецца з асноўнай класіфікацыйнай табліцы і алфавітна-прадметнага паказальніка. Дапаможныя табліцы ўведзены ў тэкст “Метадычных указанняў”. Рубрыкатар мае ўніфікаваную схему будовы раздзелаў. Асноўная класіфікацыйная табліца змяшчае пералік кодаў і назваў рубрык, размешчаных у парадку ўзрастання кодаў, індэкс УДК і код Наменклатуры спецыяльнасцей навуковых супрацоўнікаў (ВАК), апарат спасылак і заўваг. Ён выконвае функцыі мовы – пасрэдніка паміж іншымі класіфікацыйнымі сістэмамі і з’яўляецца часткай сродкаў лінгвістычнага забеспячэння сістэм НТІ.

Сістэма індэксацыі – арабскія лічбы, тры групы двухзначных кодаў (ад 01 да 99), раздзеленых кропкай. Структура вышэйназванага рубрыкатара ўмоўна падзелена на 4 падкласы:

Грамадскія навукі (коды ад 00 да 26);

Прыродазнаўчыя і дакладныя навукі (коды ад 27 да 43);

Тэхнічныя і прыкладныя навукі. Галіны эканомікі (коды ад 44 да 81);

Міжгаліновыя і комплексныя праблемы (коды ад 82 да 90).

Аднолькаваець структуры ў межах класа забяспечваецца стандартнымі кодамі. Напрыклад:

XX.01 Агульныя пытанні

XX.03 Тэорыя навукі; тэарэтычныя асновы ў тэхніцы, на вытворчасці

XX.13 Тэхналогія і абсталяванне

XX.51 Прымяненне навукі

XX.91 Галіна (навука) у асобных краінах.

Дзяленне другой ступені “XX.01 Агульныя пытанні” ва ўсіх класах маюць тыпавую структуру. Напрыклад:

XX.01.01 Кіруючыя дакументы; законы, інструкцыі, іншыя нарматыўныя дакументы

XX.01.11 Сучасны стан і перспектывы развіцця

XX.01.17 Міжнароднае супрацоўніцтва

XX.01.79 Кадры

XX.01.80 Прававыя пытанні.

Пэўнай увагі заслугоўвае алфавітна-прадметны паказальнік Рубрыкатара, які пабудаваны па метаду KWOC (ключавое слова па-за кантэкстам).

Распрацоўшчыкам Рубрыкатара з’яўляецца Усерасійскі інстытут навукова-тэхнічнай інфармацыі. Рубрыкатар прызначаны для ўніверсальнага выкарыстання ў комплексе з іншымі інфармацыйна-пошукавымі мовамі. На сучасным этапе ў інфармацыйнай практыцы выкарыстоўваецца 6-е выданне Рубрыкатара.

У структуры фармата BELMARC коды Рубрыкатара пра-стаўляюцца ў полі 686 “Індэкс іншых класіфікацый”.

2.5.2. Міждзяржаўны класіфікатар стандартаў

“Межгосударственный классификатор стандартов” (МКС) з’яўляецца ўніверсальнай класіфікацыйнай сістэмай спецыяльнага прызначэння. Класіфікатар распрацаваны Усерасійскім навукова-даследчым інстытутам класіфікацыі, тэрміналогіі і інфармацыі па стандартызацыі і якасці Дзяржстандарта Расіі. На тэрыторыі Беларусі ўведзены з 1 студзеня 2001г. адпаведна з пастановай Дзяржстандарта Рэспублікі Беларусь ад 21 снежня 2000 г. № 31.

Класіфікатар уяўляе сабой поўны аўтэнтычны тэкст “Международного классификатора стандартов ISO/ИНФО” (МКС), прынятага Міжнароднай арганізацыяй па стандартызацыі (ISO). Класіфікатар ужываецца ў арганізацыях і бібліятэках, якія маюць у сваіх фондах стандарты і тэхнічныя ўмовы. Міжнародны класіфікатар стандартаў прызначаны для выкарыстання пры састаўленні каталогаў, фарміраванні БД міждзяржаўных і нацыянальных стандартаў і іншых нарматыўных дакументаў па стандартызацыі і іх класіфікацыі.

Класіфікатар прадстаўляе сабой іерархічную трохступенчатую сістэму з лічбавым кодам класіфікацыйных групавак усіх ступеней: ХХ.ХХХ.ХХ.

На першай ступені (узровень–раздел) класіфікуюцца прадметныя вобласці стандартызацыі, якія маюць далейшыя падраздзяленні (група, падгрупа) на другой і трэцяй ступенях класіфікацыі. Раздел ідэнтыфікуецца двухзначным лічбавым кодам; код групы складаецца з кода прадметнай вобласці і трохзначнага лічбавага кода групы, якія разделены кропкай; код падгрупы складаецца з кода групы і ўласнага двухзначнага кода, разделеных кропкай, у кодавых абазначэннях разделы, групы і падгрупы раздзяляюцца паміж сабой кропкамі.

Дзеля забеспячэння дадатковых пошукавых магчымасцей распрацаваны і ўключаны ў склад класіфікатара ў выглядзе асобнага дадатку алфавітна-прадметны паказальнік. Табліцы МКС маюць пры неабходнасці тлумачэнні і спасылкі.

Фрагмент структуры аднаго з раздзелаў МКС:

01 Агульныя палажэнні. Тэрміналогія. Стандартызацыя.

Дакументацыя.

01.020 Тэрміналогія (прынцыпы і каардынацыя)

01.040 Слоўнікі

01.140 Інфарматыка. Выдавецкая справа

01.140.10 Пісьмо і транслітэрацыя

01.140.20 Інфарматыка

01.140.30 Дакументы ў кіраўніцтве, гандлі і прамысловасці

01.140.40 Выдавецкая справа

Змяненні і дапаўненні ўносяцца ў МКС па меры неабходнасці і друкуюцца ў перыядычным выданні “Информационный указатель стандартов”.

2.5.3. Міжнародная патэнтная класіфікацыя

“Международная патентная классификация” (МПК) з’яўляецца інструментам аднолькавага індэксавання патэнтных дакументаў у міжнародным маштабе, эфектыўным сродкам патэнтнага пошуку. МПК ужываецца ў сферы аховы аб’ектаў прамысловай уласнасці. Яна пабудавана па функцыянальна-галіновай прымеце. Таксанамічныя ўзроўні ў МПК называюцца раздзел, клас, падклас, група, падгрупа. Індэксацыя змешаная, літарна-лічбавая. Назвы дзяленняў вельмі падрабязныя, яны дакладна вызначаюць аб’ект індэксавання. МПК служыць для ўпарадкаванага захавання фонду патэнтных дакументаў, забяспечвае доступ да інфармацыі, якая змяшчаецца ў патэнтных дакументах. На базе МПК арганізуецца сістэма выбіральнага распаўсюджвання сярод зацікаўленых карыстальнікаў.

У навуковых мэтах МПК дазваляе атрымаць статыстычныя даныя, якія даюць магчымасць ацаніць дынаміку развіцця асобных галін. У кожным з раздзелаў табліцы прадугледжана дзяленне “Іншыя”, куды накіроўваюцца патэнтныя дакументы па тэмах і кірунках, якія раней не былі прадугледжаны ў класіфікацыі. Змяненні ў класіфікацыю ўносяцца сістэматычна, як правіла, адзін раз у 5 гадоў. На патэнтных дакументах індэксы МПК маюць наступны выгляд: абрэвіатура МПК, нумар рэдакцыі – арабская лічба ў выглядзе паказчыка ступені да абрэвіатуры, напрыклад МПК⁸. Інфармацыю аб МПК можна атрымаць у сетцы Internet на рускай мове па адрасу: <http://www/fips.ru/rus-site/classificators>.

Ужыванне дадзенай класіфікацыі абмяжоўваецца фондам патэнтных дакументаў у асобных арганізацыях і бібліятэках. Айчыныя і замежныя патэнтна-тэхнічныя дакументы паступаюць у бібліятэкі з індэксамі МПК.

2.5.4. Класіфікатар прававых актаў

“Классификатор правовых актов” (КПА) адносіцца да ўніверсальных пералічальных класіфікацыйных сістэм спецыяльнага назначэння. КПА рэкамендаваны для выкарыстання пры фарміраванні БД прававой інфармацыі ў дзяржаўных і камерцыйных службах. Яго выкарыстоўваюць бібліятэчныя цэнтры прававой інфармацыі, таму гэтую сістэму класіфікацыі павінны ведаць спецыялісты.

КПА з'яўляецца сістэмай, якая ўключае дзяленні трох узроўняў. Напрыклад:

- 1 узровень – 130.000.000 Адукацыя. Навука. Культура.
- 2 узровень – 130.030.000 Культура
- 3 узровень – 130.030.010 Агульныя палажэнні
  - 130.030.020 Кіраванне ў сферы культуры
  - 130.030.070 Правое рэгуляванне асобных кірункаў дзейнасці.

КПА пакуль адносіцца да класа пералічальных сістэм. Па меркаванні спецыялістаў, пры далейшым удасканаленні сістэмы ў ёй з'явіцца тыпавыя дзяленні для вызначэння формы дакумента, органа ўлады і г.д. Гэта будзе спрыяць многааспектнаму пошуку, а КПА пераўтварыцца ў камбінацыйную сістэму класіфікацыі. Шмат чаго неабходна будзе зрабіць у метадычным плане. Пакуль у сістэму ўведзены толькі спасылкі “гл. таксама”, якія звязваюць сумежныя дзяленні. Класіфікацыйныя індэксы дазваляюць весці пошук па ўсім масіве дакументаў, незалежна ад становішча органа ў сістэме дзяржаўнай улады, назвы дакумента. Вызначана месца для прававых дакументаў, тэматычныя сувязі якіх іншы раз устанавіць немагчыма. Многія фармулёўкі прыведзены ў форме, якая часта сустракаецца ў запытах. Напрыклад:

070.060.110 Налічэнне пенсій. Надбаўкі. Пераразлік пенсій.

Раздзел 3. ПРАДМЕТАЗАЦЫЯ ДАКУМЕНТАЎ

3.1. Прадметазакцыйныя ІПМ: тэарэтычныя асновы

“Прадмет” у прадметазакцыі паняцце шырокае – гэта можа быць любы аб’ект думкі, апісваемы ў дакуменце. Для прадметазатара важна разуменне прадмета ў якасці аб’екта пазнання, аб’екта даследавання. У творах друку як прадмет могуць разглядацца:

- матэрыяльныя аб’екты, з’явы і працэсы (прырода, практычная дзейнасць, развіццё грамадства);
- асобныя навуковыя дысцыпліны і праблемы;
- геаграфічныя аб’екты, асобы і калектывы.

Каб вылучыць прадмет, трэба азнаёміцца са зместам дакумента. У працэсе азнаямлення прадметазатар выяўляе галоў-

ную тэму. Зыходзячы з гэтага ў вузкаспецыяльным значэнні паняцце “прадмет” вызначаецца як галоўная тэма выдання. Асноўныя тэмы адлюстроўваюць у ПР, якія з’яўляюцца іх кароткімі фармулёўкамі. Таму метады многааспектнай апрацоўкі дакументаў, сутнасць якога заключаецца ў выяўленні прадмета дакумента, устанаўленні яго сувязей і аспектаў функцыянавання і ў фармуляванні ПВД – зместу дакумента ў славеснай форме праз прадметныя рубрыкі, называецца прадметызацыяй.

У каталагізацыі прадметызацыя выкарыстоўваецца ў якасці ПМ, якая дае магчымасць ажыццяўляць:

- 1) прадметны пошук (многааспектны, комплексны);
- 2) вырашаць практычныя інфармацыйна-пошукавыя пытанні, у прыватнасці:
  - пры распрацоўцы дэскрыптарных ПМ;
  - пры распрацоўцы тэзаўрусаў, рубрыкатараў;
  - пры састаўленні АПП да СК, прадметных паказальнікаў да бібліяграфічных дапаможнікаў, манаграфічных і бібліяграфічных выданняў, картатэк.

3.1.1. Характарыстыка мовы прадметных рубрык

Прадметызацыйная ПМ, або мова прадметных рубрык, – гэта інфармацыйна-пошукавая мова, прызначаная для індэксавання дакументаў (частак дакументаў) і інфармацыйных запытаў з дапамогай прадметных рубрык.

Асноўная задача мовы прадметных рубрык – поўнасцю раскрыць змест той або іншай прадметнай галіны ў цэлым і асобных яе раздзелаў, гэта значыць па магчымасці прадставіць поўны пералік прадметаў навукі (праблемы, тэмы), паказаць узаемаадносіны паміж гэтымі прадметамі.

Мова прадметных рубрык адносіцца да вербальных ПМ, таму што выкарыстоўвае перапрацаваную натуральную мову ў выглядзе лексічнай адзінкі (ЛА). Лексічная адзінка прадметызацыйнай ПМ прадстаўляе сабой слова, словазлучэнне, абрэвіатуру, сімвал, дату, агульнапрынятае скарачэнне, а таксама лічбы, іншыя абазначэнні, якія ўжываюцца ў натуральнай мове.

Асноўныя патрабаванні да прадметызацыйных ПМ наступныя:

- прадметызацыйная ШМ павінна быць прадстаўлена ў выглядзе пераліку ПР і спасылчна-даведачнага апарату;
- ПР складаецца з адной або некалькіх ЛА, якія неабходна выражаць словамі або словазлучэннямі натуральнай мовы, а таксама лічбамі і іншымі абазначэннямі;
- ШМ павінна быць адназначнай, мець дакладную семантыку; па магчымасці выяўляць і ліквідаваць сінанімію, полісемію і аманімію;
- у ШМ неабходна ўключаць усе тэрміны для індэксавання дакументаў і запытаў;
- слоўнік ШМ павінен быць зручным для выпраўленняў і дапаўненняў без парушэння яго структуры;
- сістэма граматычных адносін прадметызацыйнай ШМ уключае парадыгматычныя і сінтагматычныя адносіны паміж ЛА і ПР.

Патрабаванні да прадметызацыйных ШМ падрабязна выкладзены ў ГОСТ 7.59–2003 “Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации”, а таксама разглядаюцца ў шэрагу вучэбных і вучэбна-метадычных выданняў [21; 22; 43].

3.2. Асноўныя этапы і напрамкі развіцця прадметызацыйных інфармацыйна-пошукавых моў

У сувязі з распаўсюджаннем друкаванай кнігі пачынаючы з XV ст. асноўнай задачай бібліятэк стала раскрыццё зместу бібліятэчных фондаў. У XVIII ст. пачалі з’яўляцца бібліяграфічныя паказальнікі, у якія, акрамя алфавітнай часткі, уключаліся паказальнікі прадметаў. Яны складаліся рознымі метадамі. Аналіз літаратурных крыніц дае магчымасць вызначыць два кірункі падрыхтоўкі паказальнікаў прадметаў у той час. Першы кірунак заключаецца ў тым, што паказальнікі прадметаў прадстаўлялі сабой пералік рубрык, сфармуляваных на падставе зместу дакумента. Другі быў накіраваны на выбар з назвы дакумента назойніка, які адлюстроўваў змест дакумента, і прадстаўленне рубрыкі ў выглядзе кароткай назвы. У якасці прыкладу можна прывесці паказальнік Р.Уота “Библиотека Британика”. Паказальнік апублікаваны ў 1824 г. і змяшчае звесткі англійскай і замежнай літаратуры. Яго структура ўключае дзве часткі: аўтарскую і прадметную.

Як сведчыць практыка, найбольш жыццяздольным аказаўся той кірунак прадметызацыі, пры якім змест, тэма дакумента і яе фармулёўка адлюстроўваліся ў выглядзе прадметнай рубрыкі.

У 1876 г. выходзяць “Правіла словарнага каталога”, складзеныя амерыканскім бібліятэкарам Ч.Кеттэрам. Гэта падзея стала даволі значнай у тэорыі і практыцы прадметызацыі. Пры падрыхтоўцы сваёй працы Ч.Кеттэр выкарыстоўваў наступныя прынцыпы:

- апісанне пад вузкай (адэкватнай) ПР;
- выкарыстанне спасылак ад сінонімаў да тэрміна, які абраны ў якасці ПР;
- ужыванне спасылак ад агульнага прадмета да падпарадкаванага;
- абгрунтаванне выбару вядучага слова ў многаслоўнай рубрыцы.

Правілы Ч.Кеттэра больш за 70 гадоў выкарыстоўваліся амаль без змяненняў у практыцы бібліятэк.

Далейшае развіццё правілаў і прынцыпаў прадметызацыі звязана з Д.Хайкіным, які доўгі час кіраваў аддзелам прадметызацыі Бібліятэкі Кангрэса ЗША.

У пачатку ХХ ст. у замежнай методыцы прадметызацыі выкарыстоўваецца катэгарыяльны метада, які быў распрацаваны О.Кайзерам. У сярэдзіне стагоддзя Ш.Р.Ранганатан развіў ланцуговы метада.

У замежнай тэорыі і практыцы слоўнікі і спісы прадметных рубрык сталі адлюстроўваць парадыгматычныя адносіны і набліжацца, па сутнасці, да формы тэзаўруса.

Развіццё айчынай методыкі прадметызацыі, у тым ліку і прадметызацыйных ППМ, мае складаны і супярэчлівы характар. Прадметызацыя, як працэс індэксавання дакументаў, адчула на сабе ўплыў палітычных і ідэалагічных працэсаў развіцця грамадства. На жаль, практычная прадметызацыя аказалася даволі традыцыйнай, і шматлікія палажэнні інфармацыйнай тэорыі, якія адносяцца да прадметызацыі, засталіся незапатрабаванымі.

Вялікі ўклад у методыку прадметызацыі ўнесла В.П.Круглікава, якая з 1932 г. ажыццяўляла працэс прадметызацыі ва Усесаюзнай кніжнай палаце. У 1940 г. яна выдала дапаможнік “Централизованная предметизация: методика составления

предметных рубрик на печатных карточках. Основные правила”. Свой практычны вопыт В.П.Круглікава абагульніла ў дапаможніку “Предметизация произведений печати. Общая методика” (1967).

Значны ўклад у тэорыю і методыку прадметызацыі ўнёс Э.Л.Прызмент. Пэўную працу па каардынацыі работ у галіне прадметызацыі праводзіла, пачынаючы з 30-х гг. XX ст., праблемная камісія “Предметизация и предметный каталог” пры Дзяржаўнай публічнай бібліятэцы імя М.Салтыкова-Шчадрына. Вынікам працы камісіі з’явілася выданне практычнага дапаможніка “Предметный каталог. Общая методика предметизации. Организация и ведение каталога” (1972), які прадоўжыў серыю зборнікаў навуковых прац, бібліяграфічных паказальнікаў айчыннай і замежнай літаратуры па прадметызацыі і прадметнаму каталогу.

Гістарычны агляд развіцця метаду прадметызацыі прыведзены ў вучэбным дапаможніку Р.Ф.Грынінай “Теоретические основы предметизации и предметного каталога” [21].

Больш падрабязна з тэндэнцыямі развіцця тэорыі і методыкі прадметызацыі можна пазнаёміцца ў падручніку “Библиотечные каталоги” пад рэдакцыяй Г.І.Чыжковай [16].

3.3. Агульная методыка прадметызацыі дакументаў

3.3.1. Методыка прадметызацыі дакументаў

Прадметызацыя – гэта вызначэнне ПР дакумента ў адпаведнасці з яго зместам.

Асноўная задача прадметызацыі – з паўнотой і дакладнасцю прадставіць у выглядзе ПР змест дакументаў – можа быць паспяхова вырашана толькі на аснове навукова распрацаванай методыкі прадметызацыі. *Методыка прадметызацыі падраздзяляецца на агульную і прыватную.*

Пад агульнай методыкай маецца на ўвазе сукупнасць прынцыпаў, правілаў, прыёмаў, якія выкарыстоўваюцца пры прадметызацыі ўсіх дакументаў незалежна ад іх зместу, характару выдання, чытацкага прызначэння.

Прыватная методыка раскрывае асаблівасці прадметызацыі літаратуры па асобных галінах ведаў.

Прадметызацыя павінна ўключаць наступныя ўзаемазвязаныя этапы:

- адбор дакументаў для прадметызацыі;
- аналіз дакумента як аб’екта прадметызацыі;
- адбор сэнсавых кампанентаў асноўнага зместу дакумента і прыняцце рашэння для наступнага выражэння іх у ПР;
- афармленне адабраных сэнсавых кампанентаў з дапамогай прадметызацыйнай ШМ;
- рэдагаванне прадметнай рубрыкі;
- уключэнне ПР у бібліяграфічны запіс.

3.3.2. Прадметная рубрыка, яе функцыі

Паняцце “*прадметная рубрыка*” (ПР) мае розныя значэнні ў прадметызацыі і методыцы арганізацыі і вядзення ПК. У методыцы прадметызацыі пад гэтым тэрмінам падразумяваецца “*кароткая фармулёўка асноўнага або асноўных прадметаў (фактаў, падзей, аспектаў і г.д.), якія разглядаюцца ў дакуменце*”. У дадзеным выпадку ПР з’яўляецца асноўнай ЛА ШМ прадметызацыі.

З пункту гледжання прадметнага каталога (ПК) прадметная рубрыка – гэта асноўнае структурнае дзяленне ПК, за якім размяшчаюцца БЗ аб дакументах, прысвечаныя пэўнаму прадмету.

У якасці ЛА прадметная рубрыка выконвае наступныя функцыі: *інфармацыйную; эўрыстычную; камплексіруючую; тэрміналагічную.*

Інфармацыйная функцыя – гэта прадстаўленне звестак аб змесце дакумента, яго форме, чытацкім прызначэнні. Яна таксама забяспечвае магчымасць адшукаць дакумент, г.зн. выконвае *эўрыстычную* функцыю.

Камплексіруючая функцыя ПР дазваляе сабраць у адным месцы ПК літаратуру, прысвечаную пэўнаму прадмету (напрыклад, Трактары, Нафта), незалежна ад таго, з якога пункту гледжання разглядаецца прадмет.

Тэрміналагічная функцыя дапамагае карыстальнікам інфармацыі авалодаць новымі навуковымі тэрмінамі, якія абазначаюць пэўныя прадметы і з’явы ў ПК.

3.3.3. Структура прадметнай рубрыкі

Па структуры адрозніваюць два віды ПР: простыя і складаныя.

Простая ПР складаецца з адной ЛА, напрыклад:

Аўтамабілі
Атамная энергія.

Такая рубрыка ўключае толькі назву прадмета і выкарыстоўваецца пры прадметызацыі кніг, у якіх прадмет разглядаецца ў цэлым і ўсебакова або ў якім прадмет разглядаецца ў многіх аспектах.

Дакумент, у якім прадмет разглядаецца ў пэўным разрэзе, атрымлівае складаную ПР, якая ўключае дзве і болей ЛА.

Складаная ПР фарміруецца з двух элементаў: *загалоўка і падзагалоўка*.

Атамная энергія – Выкарыстанне.

Першы элемент – заглавак, другі і наступныя – падзагалоўкі. Для арганізацыі складанай ПР выкарыстоўваюцца знакі – працяжнік і коска.

Падзагалоўкі ў прадметызацыі выконваюць важныя функцыі. Яны раскрываюць аспекты разглядаемага прадмета, форму і назначэнне, звужаюць аб'ём паняцця заглаўка. Шырока прымяняюцца наступныя віды падзагалоўкаў: *тэматычныя, геаграфічныя, храналагічныя, фармальныя*.

Тэматычныя падзагалоўкі раскрываюць уласцівасці, састаў, стан прадмета, разрэз даследавання і г.д.:

Смятана – Тлустасць
Машыны – Рамонт.

Геаграфічныя падзагалоўкі раскрываюць тэрытарыяльны аспект разглядаемага прадмета:

Буслы – Беларусь
Клімат – Сярэдняя Азія
Расліннасць – Афрыка.

Геаграфічныя падзагалоўкі не выкарыстоўваюцца, калі назва тэрыторыі ўваходзіць у заглавак як неад'емная частка назвы прадмета:

Брэсцкая крэпасць
Сталінградская бітва
Ленінградская сімфонія Шастаковіча.

Геаграфічныя падзагалоўкі не выкарыстоўваюцца таксама, калі з’ява характэрна для адной краіны або мясцовасці:

Дзекабрысты

Чарцізм.

Храналагічныя падзагалоўкі паказваюць пэўны адрэзак часу, перыяд, дату падзеі. Перыяды могуць быць выражаны з дапамогаю дат, якія паказваюць пачатак і канец перыяду, або ў славеснай форме – для абазначэння гістарычных, археалагічных і геалагічных эпох. Да загалоўка такія падзагалоўкі далучаюцца з дапамогай коскі ці працяжніка:

Вялікая Айчынная вайна, 1941–1945

Астракоды – Мезазой.

Фармальныя падзагалоўкі (падзагалоўкі назначэння і формы) адлюстроўваюць чытацкае і мэтавае назначэнне дакументаў, форму падачы матэрыялу, тып і від выдання:

Аналітычная хімія – Даведнікі

Геаметрыя – Падручнікі

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва – Каталог.

Складаныя ПР дзеляцца на апісальныя, мнагачленныя і камбінаваныя.

Апісальныя ПР не дзеляцца на заглавак і падзаглавак. Гэта складаныя ПР, у якіх ЛА ўтвараюць словазлучэнне. Пры гэтым часта выкарыстоўваюцца прыназоўнікі і злучнікі:

Мастацтва і грамадства

Рэлігія і свабодамыснасць

Узаемасувязь у прыродзе і грамадстве.

Мнагачленная ПР – гэта складаная прадметная рубрыка, у якой ЛА адасоблены адна ад другой раздзяляльным знакам.

Мнагачленная ПР, у якой адзін з элементаў пабудаваны як апісальная рубрыка, называецца *камбінаванай ПР*:

Беларуская літаратура – Узаемасувязь з іншымі літаратурамі.

Калі кніга па змесце ахоплівае некалькі пытанняў, то яна можа быць адлюстравана ў каталогу пад некалькімі ПР.

Па аб’ёму паняццяў ПР бываюць адэкватныя і абагульняльныя.

ПР, фармулёўка якой выражае аб’ём паняцця, дакладна адпавядаючы аб’ёму паняцця аб прадмеце дакумента, называецца адэкватнай.

ПР, якая выражае больш шырокі аб'ём паняцця, чым аб'ём паняцця аб прадмеце дакумента, называецца абагульняльнай.

Сукупнасць ПР, якія аб'яднаны пэўнай тэмай, утварае комплекс ПР. Комплекс ПР дзеліцца на вузкі і шырокі.

Комплекс прадметных рубрык, у якім ПР аб адным прадмеце сабраны ў адным месцы каталога, слоўніка, паказальніка, называецца вузкім комплексам.

Комплекс прадметных рубрык, у якім сабраны ПР аб многіх тэматычна ўзаемазвязаных прадметах, размешчаных у розных месцах прадметнага каталога, слоўніка, паказальніка, і аб'яднаны з дапамогай спасылчна-даведачнага апарату, называецца шырокім комплексам.

3.3.4. Лексіка мовы прадметнай рубрыкі

Асноўнай часцінай мовы, якая выкарыстоўваецца ў ШПМ прадметнай рубрыкі, з'яўляецца *назоўнік*. Прымяняюцца таксама *прыметнікі* і *дзеепрыметнікі*, якія перайшлі ў назоўнікі і выконваюць у мове іх функцыі. Напрыклад:

Хвойныя

Прамыя (у матэматыцы).

Вялікую ролю ў фармулёўцы рубрык адыгрываюць *прыметнікі*, якія адлюстроўваюць канкрэтныя ўласцівасці прадметаў, характарызуюць іх, паказваюць адносіны да іншых прадметаў.

Парадкавыя лічэбнікі прымяняюцца ў тых выпадках, калі лічэбнік уваходзіць у назву прадмета. Напрыклад:

Другая сусветная вайна.

Пры фармулёўцы рубрык можна выкарыстоўваць таксама *злучнікі* і *прыназоўнікі*.

Не ўжываюцца ў ПР такія часціны мовы, як *дзеясловы*, *прыслоўі*, *займеннікі*.

ПР можа быць выражана адным словам або словазлучэннем. Словазлучэнні могуць складацца з:

назоўніка з прыметнікам або дзеепрыметнікам: Металургічныя заводы;

назоўніка з парадкавым лічэбнікам: Трэці Інтэрнацыянал;
двух назоўнікаў: Дэталі машын;

назоўніка і саюза: Навука і рэлігія; Сутнасць і з'ява.

Рубрыкі фармулююцца ў назоўным склоне множнага ліку, за выключэннем тых тэрмінаў, якія ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку. Напрыклад:

Аўтамабілі, але: Сонечная сістэма.

Пры фармулёўцы рубрык выкарыстоўваюцца ў першую чаргу айчынныя назвы прадметаў. У тых выпадках, калі адсутнічаюць агульнапрынятыя айчынныя тэрміны, прымяняюцца замежныя.

Пры фарміраванні ПР перавага ў загатоўках паняццяў аддаецца поўнай форме, за выключэннем тых, якія шырока вядомы ў скарачанай форме:

ААН

Мнагазначнасць у мове прадметных рубрык недапушчальна. Пры наяўнасці *сінонімаў* для фармулёўкі ПР выбіраецца адзін з іх, а да іншых сінонімаў робяцца агульныя адсылкі. Пры выбары перавага аддаецца сучаснаму навуковаму тэрміну:

Фізічная хімія гл. Біяхімія.

Пры наяўнасці аманіміі і полісеміі рэкамендуецца ў круглых дужках даваць тлумачэнне, да якой галіны ведаў адносяцца дакументы, выкарыстоўваючы рэлятараы. У якасці рэлятараў могуць прымяняцца паняцці, якія характарызуюць навуковыя дысцыпліны, галіны, геаграфічную назву і г. д. Напрыклад:

Мысленне (лагічнае)

Мысленне (псіхалагічнае)

Мысленне (філасофскае).

Асаблівае значэнне пры фармулёўцы ПР мае выбар першага (вядучага) слова. Менавіта гэтае слова вызначае пошук літаратуры ў каталогу, а таксама збірае ў адным месцы каталога комплекс блізкіх рубрык аб пэўным прадмеце. Звычайна на першае месца выносіцца слова – абазначэнне вядомага навуковага тэрміна або паняцця, якія выражаюць сутнасць прадмета, яго найбольш істотную прымету ці спецыфічныя асаблівасці.

Каб выканаць гэтую задачу, дапускаецца выкарыстоўваць *інверсіі*. Інверсія – перастаноўка слоў у словазлучэннях, якая парушае прамы парадак, але не аказвае ўздзеяння на змест паняцця. Інверсія неабходна пры наяўнасці так званых нехарактэрных прыметнікаў, г.зн. прыметнікаў, якія вызначаюць прыватныя, другарадныя прыметы, уласцівыя многім прадметам, сярод якіх форма, колер, памер і інш.:

Ружа чырвоная
Панэлі буйныя.

У такіх выпадках інверсія садзейнічае аб'яднанню ў ПК літаратуры, блізкай па тэматыцы, што садзейнічае выдзяленню ў каталогу вялікіх па аб'ёму ПР. Таму ў кожным асобным выпадку трэба разглядаць пытанне аб мэтазгоднасці прымянення інверсіі. Пры гэтым неабходна ўлічваць тып бібліятэкі, запыты карыстальнікаў інфармацыі, састаў фонда.

У некаторых выпадках прымяненне інверсіі недапушчальна. Напрыклад, інверсія не прымяняецца, калі словазлучэнне, якое абазначае прадмет, агульнапрынята ў якасці ўстойлівага тэрміна або калі гэта назва навуковай дысцыпліны, гістарычная падзея, перыяд або эпоха. Напрыклад:

Арганічная хімія.

Не трэба інверсіраваць таксама прыметнікі, якія абазначаюць ідэалагічныя прынцыпы:

Капіталістычныя дзяржавы.

Інверсія не выкарыстоўваецца і тады, калі прыметнікі абазначаюць сутнасць прадмета, а таксама ў тых выпадках, калі адно са слоў у словазлучэнні выкарыстоўваецца не ў прамым, а ў пераносным сэнсе. Напрыклад:

Дзіцячыя сады

Цукровы дыябет.

Не выкарыстоўваецца інверсія і ў географічных назвах:

Далёкі Усход.

І галоўнае – пры вызначэнні ПР трэба помніць, што ПР павінна складацца з невялікай колькасці слоў, быць кароткай, але ёмкай па змесце, адлюстроўваць самае істотнае аб прадмеце дадзенага дакумента.

Пры прадметызацыі неабходна выкарыстоўваць спісы ПР, слоўнікі, даведнікі, энцыклапедыі і г.д. *Спісы ПР* – гэта сукупнасць ПР і спасылчна-даведачнага апарату ПК ці паказальніка. Спісы ПР могуць быць у карткавай або машыначытальнай форме, на мікраносьбітах, а таксама ў форме кніжнага выдання.

3.4. Прыватная методыка прадметызацыі

Прыватная методыка прадметызацыі раскрывае асаблівасці прадметызацыі літаратуры па асобных галінах ведаў.

3.4.1. Прадметызацыя сельскагаспадарчай літаратуры

Для сельскагаспадарчай літаратуры могуць быць выдзелены наступныя тыпавыя катэгорыі прадметаў:

- асноўныя напрамкі механізацыі і электрыфікацыі сельскай гаспадаркі;
- асобныя сельскагаспадарчыя навукі і галіны сельскагаспадарчай вытворчасці;
- метады і тэхналагічныя працэсы сельскагаспадарчай вытворчасці;
- віды і групы сельскагаспадарчых раслін і жывёл;
- сельскагаспадарчыя прадпрыемствы і іх структурныя падраздзяленні;
- сельскагаспадарчыя пабудовы;
- сельскагаспадарчыя машыны і прылады;
- сельскагаспадарчыя прадукты і сыравіна;
- дзеячы сельскагаспадарчай навукі.

Прадметызацыя літаратуры

аб сельскагаспадарчых раслінах і жывёлах

Для кніг аб сельскагаспадарчых раслінах і жывёлах распрацоўваюцца комплексы, у якія могуць уваходзіць рубрыкі, прызначаныя як для асобных відаў раслін і жывёл, так і для іх груп. Напрыклад:

Авёс

Грэчка

Збожжавыя культуры

Пшаніца

Пры дэталізацыі ПР для кніг аб сельскагаспадарчых раслінах і жывёлах звычайна выкарыстоўваюць *тэматычныя падзагалоўкі*.

Часцей за ўсё ўжываюцца такія тэматычныя падзагалоўкі, як:

Апрацоўка

Кармленне і догляд

Уборка

Хваробы і шкоднікі.

Характэрнай асаблівасцю пры прадметызацыі выданняў сельскагаспадарчай тэматыкі, у тым ліку і аб сельскагаспадарчых раслінах і жывёлах, з'яўляецца выкарыстанне *геаграфічных падзагалоўкаў*, таму што тэрытарыяльная прымета адыгрывае важную ролю пры характарыстыцы зместу сельскагаспадарчай літаратуры. Напрыклад:

Збожжавыя культуры – Беларусь

Збожжавыя культуры – Расія

Збожжавыя культуры – Украіна.

3.4.2. Прадметызацыя медыцынскай літаратуры

Асноўнае месца ў медыцынскай літаратуры належыць выданням аб хваробах. Прадметызацыя гэтых матэрыялаў ажыццяўляецца пад назвай хваробы (ангіна, глаукома) і пад назвай груп хвароб (нервовыя хваробы, інфекцыйныя хваробы).

У залежнасці ад аспекту разглядаемай тэмы прымяняюцца тыпавыя тэматычныя падзагалюкі:

Хваробы і прафілактыка

Дыягназ

Клініка

Лячэнне.

Пры неабходнасці больш глыбокага і дакладнага адлюстравання зместу выданняў выкарыстоўваюць больш канкрэтныя, часта спецыфічныя падзагалюкі. Напрыклад:

Страўнікавыя хваробы – Дыягназ – Гастраскапія і Гастрабіяпсія

Цукровы дыябет – Лячэнне – Інсулінатэрапія.

У ПК звычайна ствараюцца комплексы літаратуры аб лекавых рэчывах, лекавых раслінах і хімічных рэчывах. У літаратуры могуць разглядацца пытанні вытворчасці асобных лекавых формаў і лекаводстваў, іх прымянення, таксічных уласцівасцей. Аспекты разгляду прадмета ўдакладняюцца падзагалюкамі:

Ін'екцыйныя растворы – Вытворчасць

Навакаін – Даследаванне і кантроль

Трызодон – Выкарыстанне – У неўрапаталогіі і псіхіятрыі.

Літаратура аб уздзеянні лекавых рэчываў на арганізм можа ўваходзіць у розныя комплексы і прадметызавацца па дзвюх формулах: Лекаводства – Уздзеянне і Орган – Уздзеянне (лекавых рэчываў, біяпрэпаратаў і атрутаў). Напрыклад:

Антыбіётыкі – Уздзеянне – На плод і патомства

Печань – Уздзеянне лекавых рэчываў, біяпрэпаратаў і атрутаў.

Літаратуру аб лячэнні хвароб збіраюць не толькі пад назвамі гэтых хвароб, як сказана вышэй, але калі выданне прысвечана прымяненню якіх-небудзь метадаў лячэння розных

хвароб, тады фарміруюць комплекс, які прызначаны для гэтага метаду. У такім выпадку назву метаду выносяць у заглавак рубрыкі. Напрыклад:

Іглатэрапія – Прымяненне – Пры нервовых захворваннях.

Вытворчасці і прафесіі разглядаюцца ў медыцынскай літаратуры з пункту гледжання гігіены працы, прафілактыкі прафзахворванняў і г.д., таму выкарыстоўваюцца пры прадметызацыі такія тыпавыя падзагалоўкі, якія адлюстроўваюць гэтыя аспекты. Напрыклад:

Горная справа – Гігіена і ахова працы

Гумава вытворчасць – Санітарна-клінічная характарыстыка.

3.4.3. Прадметызацыя літаратуры аб асобах

Дакументы, прадметам якіх з'яўляюцца звесткі аб жыцці і дзейнасці пэўнай асобы, складаюць значную частку фонду бібліятэкі любога профілю і прадстаўляюць інтарэс для розных катэгорый чытачоў.

Рубрыкі-персаналіі ўключаюць ўсе творы, прысвечаныя дадзенай асобе: аўтабіяграфіі, біяграфіі, біяграфічныя і дакументальныя матэрыялы, манаграфіі, матэрыялы выстаў і музеяў, успаміны, творы аб адлюстраванні дадзенай асобы ў літаратуры і мастацтве.

Згодна з агульнай метадыкай прадметызацыі, дакумент, які асвятляе не больш як тры тэмы, можа мець рубрыкі для кожнай з гэтых тэм. Гэта ж правіла распаўсюджваецца і на літаратуру аб пэўных асобах: калі ў дакуменце размова ідзе не больш чым аб трох асобах, на кожную даецца рубрыка.

Калі ў дакуменце ідзе размова больш чым аб трох асобах, фармулюецца абагульняльная рубрыка:

Выстава беларускіх мастакоў XIX ст.

Мастацтва беларускае, XIX ст.

Але ёсць і выключэнні. Так, напрыклад, калі ў кнізе, прысвечанай больш чым тром асобам, адной з іх аддадзена большая частка тэксту, то ў гэтым выпадку, акрамя абагульняльнай рубрыкі, неабходна прывесці рубрыку на дадзеную асобу.

Аднак звычайна прыходзіцца выкарыстоўваць абагульняльную рубрыку. Асноўная прычына ўжывання абагульняльнай рубрыкі тлумачыцца тым, што літаратура аб асобах займае значнае месца ў фондах бібліятэк. Калі яе ўсю прад-

метызаваць пад адэкватнымі рубрыкамі, тады персаналія займае ў каталогу шмат месца, але не заўсёды можа быць неабходнай чытачу.

Літаратура аб прадстаўніках масавых прафесій ва ўсіх бібліятэках збіраецца пад абагульняльнай рубрыкай. Зместам гэтай літаратуры, як правіла, з'яўляецца апісанне метадаў работы пэўнага чалавека, а не асобная яго характарыстыка.

Выбар спосабу адлюстравання персаналіі пад адэкватнай ці пад абагульняльнай рубрыкай залежыць ад профілю бібліятэкі, колькасці літаратуры, яе характару, запытаў чытачоў і г.д.

Размяшчэнне элементаў прадметных рубрык, якія адлюстроўваюць літаратуру аб асобах, маюць свае асаблівасці. Адэкватныя рубрыкі-персаналіі фармулююцца наступным чынам: вядучым словам загатоўка з'яўляецца прозвішча, затым прыводзяцца поўнае імя асобы і даты. Напрыклад:

Макаёнак, Андрэй Рыгоравіч, 1920–1982.

У тых выпадках, калі твор друку змяшчае звесткі аб асобе, якая працуе пад псеўданімам, для фармулёўкі прадметнай рубрыкі выбіраецца або сапраўднае імя, або псеўданім – у залежнасці ад таго, пад якім прозвішчам асоба больш вядома:

Мрый, Андрэй гл. Андрэй Антонавіч Шашалевіч.

Перад рубрыкай даецца даведачная картка:

Мрый, Андрэй, псеўд.

Сапраўднае імя аўтара – Шашалевіч, Андрэй Антонавіч.

Калі ў творы друку ідзе размова аб дзвюх ці трох асобах, якія працуюць пад адным псеўданімам, і шырокаму колу чытачоў яны вядомы пад гэтым псеўданімам, тады кніга адлюстроўваецца ў ПК пад адной рубрыкай у форме псеўданіма:

Кукрынкісы (мастакі).

Неабходна даць спасылку да прынятай формы рубрыкі:

Ад прозвішча кожнага з трох мастакоў (М.І.Купрыянаў, П.Н.Крылоў, Н.А.Сакалоў).

У фармулёўках рубрык-персаналій можна прывесці тлумачэнне адносна галіны дзейнасці асобы.

Пры прадметызацыі літаратуры аб царах, імператарах і г.д. выкарыстоўваецца рубрыкі ў форме імя. Напрыклад:

Петр I, 1672–1725.

Складаныя рубрыкі.

Апісальныя рубрыкі-персаналіі ствараюцца з дапамогай прыназоўніка ці злучніка:

Пушкін, Аляксандр Сяргеевіч, 1799–1837 **на** Беларусі

Пушкін, Аляксандр Сяргеевіч, 1799–1837 **і** музыка.

Мнагачленная:

Пушкін, Аляксандр Сяргеевіч, 1799–1837 – Бібліяграфія.

Камбінаваная:

Пушкін, Аляксандр Сяргеевіч, 1799–1837 – Вывучэнне ў школе.

Выкарыстанне ў ПК адэкватнай рубрыкі-персаналіі не выключае ўжывання збіральных рубрык-персаналій аб адпаведных катэгорыях асоб:

Пісьменнікі–Біяграфія–Вывучэнне ў школе

Пісьменнікі беларускія – Псеўданімы.

У якасці падзагалоўкаў пры прадметызацыі літаратуры аб асобах выкарыстоўваюцца: Аўтографы; Альбомы; Біяграфіі; Выставы; Даты жыцця і дзейнасці гл. Біяграфіі; Педагагічная дзейнасць; Рукапісы; Юбілеі.

3.4.4. Прадметызацыя літаратуры аб асобных установах і арганізацыях

Існуе шмат відаў арганізацый, органаў кіравання. Гэта вышэйшыя органы ўлады і кіравання, мясцовыя, міжнародныя, палітычныя, эканамічныя і культурныя арганізацыі, палітычныя партыі, грамадскія арганізацыі і аб'яднанні, часовыя калектывы (з'езды, канферэнцыі, нарады). Літаратуру аб вышэйшых органах дзяржаўнай улады і кіравання неабходна прадметызаваць пад адэкватнымі рубрыкамі – назвай адпаведных органаў ці партый.

Нацыянальны сход – Палата прадстаўнікоў.

Літаратура аб з'ездах, нарадах, канферэнцыях адлюстроўваецца пад рубрыкай–назвай галіны ці праблемы, якой яны прысвечаны, ці пад рубрыкай – назвай арганізацыі з тыпавым падзагалоўкам або назвай канкрэтнага з'езда:

Медыцына – З'езды, нарады.

Прадметызацыя літаратуры аб асобным калектыве шмат чым падобна да прадметызацыі літаратуры аб асобе. Агульным з'яўляецца тое, што пад рубрыкай–назвай арганізацыі прадметызуецца толькі той твор, які напісаны непасрэдна аб арганізацыі.

Пад назвай арганізацыі (рубрыкай) у ПК уключаецца аглядная літаратура аб арганізацыі, дакументальныя матэрыялы аб ёй, літаратура аб юбіляях, гісторыі арганізацыі, даведачныя і бібліяграфічныя працы аб ёй.

Літаратура аб вопыце работы, вытворчых працэсах і г.д. канкрэтнай арганізацыі не рэкамендуецца групаваць пад рубрыкай – назвай калектыва. Прадметам такой літаратуры з’яўляюцца праблема, пытанне і г.д., пад назвай якіх яна павіна быць адлюстравана.

Літаратуру аб асобных канкрэтных арганізацыях можна прадметызаваць двума спосабамі:

1) пад адэкватнай рубрыкай–назвай арганізацыі:

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў –
Навукова-даследчая работа.

2) пад абагульняльнай рубрыкай–назвай тыпу арганізацыі:

Палац культуры – Мінск.

Як правіла, літаратура аб асобных арганізацыях прадметызуецца пад адэкватнай рубрыкай. Аднак на выбар спосабу прадметызацыі гэтай літаратуры мае ўплыў профіль бібліятэкі, колькасць літаратуры дадзенай тэматыкі, яе характар і запыты чытачоў, а таксама спецыфіка галіны, да якой належыць арганізацыя. Значэнне пры выбары спосабу прадметызацыі мае сістэма каталогаў канкрэтнай бібліятэкі.

Адзначым пэўную спецыфіку пры фармулёўцы рубрык–назваў арганізацыі. Так, калі першым словам афіцыйнай назвы арганізацыі з’яўляецца прыметнік “дзяржаўны”, яно звычайна апускаецца ці даецца скарачана з маленькай літары. Назва горада (калі яна не ўваходзіць у назву арганізацыі) змяшчаецца ў рубрыцы пасля назвы арганізацыі і адзяляецца працяжкай.

3.4.5. Прадметызацыя дакументаў па вылічальнай тэхніцы

Праблема вывучэння і задавальнення інфармацыйных запитаў карыстальнікаў інфармацыі на сучасным этапе адна з найбольш складаных. Пры фарміраванні інфармацыйных рэсурсаў неабходна ўлічваць, што інфармацыйныя тэхналогіі

сталі неад’емнай часткай паўсядзённага жыцця сучаснага чалавека. Каб задаволіць запыты карыстальнікаў, бібліятэкі камплектуюць свае фонды дакументамі па вылічальнай тэхніцы. Пры арганізацыі інфармацыйных рэсурсаў узнікае шэраг праблем пры індэксаванні дакументаў па вылічальнай тэхніцы. У першую чаргу гэта тычыцца прадметызацыі дакументаў гэтай тэматыкі.

Асаблівыя цяжкасці сустракаюцца пры прадметызацыі дакументаў аб розных праграмных сродках. У такіх выпадках неабходна адрозніваць тры паняцці:

- праграма (камп’ютарная праграма);
- праграмнае забеспячэнне;
- праграмны прадукт.

Праграма – гэта паслядоўнасць каманд, выконваемых камп’ютарам для дасягнення пэўнай мэты. Пры фармулёўцы загалова ПР неабходна ўлічваць, што праграмы бываюць не толькі камп’ютарныя. Таму ў заголоўку ПР рэкамендуецца выкарыстоўваць рэлятэр – (камп’ют.). Дакументы, у якіх разглядаюцца камп’ютарныя праграмы, атрымаюць загаловак:

Праграмы (камп’ют.).

Праграмнае забеспячэнне ўключае сукупнасць праграм для апрацоўкі даных камп’ютарам і дакументаў, неабходных для эксплуатацыі дадзеных праграм. Пры прадметызацыі дакументаў аб праграмным забеспячэнні фарміруецца складаная ПР, у заголоўку якой указваецца слова “Камп’ютары”, а ў падзаголоўку – “Праграмнае забеспячэнне”:

Камп’ютары – Праграмнае забеспячэнне.

Падзаголовак “Праграмнае забеспячэнне” выкарыстоўваецца пры індэксаванні дакументаў, у якіх указана некалькі праграмных сродкаў. Калі ў дакуменце разглядаюцца канкрэтныя праграмныя сродкі, тады ў заголоўку ПР указваецца назва праграмнага сродку, якая прыводзіцца на мове распрацоўшчыка. Заголовак ПР фармулюецца ў адзіночным ліку:

MICROSOFT WINDOWS, аперацыйная сістэма

COREL DRAW, графічны рэдактар

TURBO PASCAL, сістэма праграмавання.

Калі ў дакуменце разглядаюцца праграмныя сродкі з указаннем версіі, тады ў ПР прыводзіцца версія праграмнага сродку:

MICROSOFT OFFICE 2000, пакет прыкладных праграм –
Вучэбныя выданні.

Разгляд у дакументах канкрэтных аспектаў работы з праграмнымі сродкамі, у прыватнасці такіх, як бяспека, настройка і інш., патрабуе складанай ПР з указаннем адпаведных падзагалоўкаў:

MICROSOFT WINDOWS 2000, аперацыйная сістэма – Бяспека
MICROSOFT WINDOWS XP, аперацыйная сістэма – Настройка.

Праграмны прадукт – гэта праграма, якая ўключае пакет праграм для выканання пэўнай задачы. Такая праграма звычайна ўтрымлівае яшчэ неабходную для распаўсюджвання інфармацыю. Пры прадметызацыі дакументаў, у якіх разглядаюцца праграмныя прадукты, ПР таксама будзе складанай:

Праграмныя прадукты – Вучэбныя дапаможнікі.

Часта ўзнікаюць праблемы пры індэксаванні дакументаў, у якіх разглядаюцца розныя праграміруемыя гульні. У такіх выпадках нельга змешваць паняцці: электронная гульня, камп’ютарная і відэагульня. Усе гэтыя віды гульні нельга абагульняць пад адной прадметнай рубрыкай “Камп’ютарныя гульні”. У кожным асобным выпадку ў залежнасці ад зместу дакумента, у якім раскрываецца від гульні, у ПР не толькі прыводзіцца ўказанне, што гэта камп’ютарная гульня, але і яе від і жанр, а калі ў дакуменце ўказаны сродкі распрацоўкі, тады дадаткова могуць быць прыведзены назвы гэтых сродкаў.

Камп’ютарныя гульні

Сеткавыя камп’ютарныя гульні

Прыгодніцкія камп’ютарныя гульні

Duke Nuket, камп’ютарная гульня

JAMAGIC, мова праграміравання

Камп’ютарныя гульні, праграміраванне.

Больш падрабязна з прадметызацыяй дакументаў па вылічальнай тэхніцы ва ўмовах навуковых бібліятэк, са складанымі выпадкамі прадметызацыі дакументаў па вылічальнай тэхніцы можна азнаёміцца ў артыкуле А.Паўленка “Особенности предметизации документов по вычислительной технике” [41] і на сайце: [www.nlr.ru:8101 / cat / predm.htm](http://www.nlr.ru:8101/cat/predm.htm).

У фармаце BELMARC элементы ПР адлюстраваны ў палях 600–620 Блока вызначэння тэматыкі.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. *Аб бібліятэчнай справе ў Рэспубліцы Беларусь*: Закон Рэсп. Беларусь, 22 сак. 1995 г., № 3680-ХІІ (у рэд. Закона, 11 лістап. 2002 г., № 147-3 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2002. – № 128. – С. 21–29).

2. *Об информации, информатизации и защите информации*: Закон Респ. Беларусь, 10 ноябр. 2008 г., № 455-3 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – 2008. – № 279. – С. 14–27.

3. *Об электронном документе*: Закон Респ. Беларусь, 10 янв. 2000 г., № 357-3 // Ведамасці Нацыянальнага сходу Рэсп. Беларусь. – 2000. – № 3. – Арт. 27.

4. *Баранов, В.М.* Традиционная и автоматизированная каталогизация: теоретический и технологический аспекты: учеб. пособие / В.М.Баранов. – М.: МГИК, 1990. – 74 с.

5. *Белозёров, В.Н.* Термины и определения основных понятий теории УДК / В.Н.Белозёров. – М., 2006. – 10 с.

6. *Библиотечная энциклопедия*. – М.: Пашков дом, 2007. – С. 190–191.

7. *Библиотечное дело: терминологический словарь*. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 1997. – 168 с.

8. *Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для науч. б-к*. – М., 1960–1968. – Вып. 1–25.

9. *Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для науч. б-к: сокр. вариант*. – М., 1970–1972. – Вып. 1–5.

10. *Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для обл. б-к*. – М., 1980–1983. – Вып. 1–4.

11. *Библиотечно-библиографическая классификация: рабочие табл. для мас. б-к*. – М., 1997. – 688 с.

12. *Библиотечно-библиографическая классификация: табл. для дет. и шк. б-к*. – 4-е изд., испр. и доп. – М., 2008. – 320 с.

13. *Библиотечно-библиографическая классификация: сред. табл.* – М.: Либеререя, 2001. – Вып. 1: 60/63 С/Т. Социальные науки в целом. Обществознание. История. Исторические науки.

14. *ББК: средние таблицы: практ. пособие*. – М.: Либеререя-Бибинформ, 2005. – Вып. 2: 65/68 У/Ц Экономика. Экономические науки. Политика. Право. Юридические науки. Военное дело. Военная наука.

15. *ББК: средние таблицы: практ. пособие*. – М.: Либеререя-Бибинформ, 2007. – Вып. 3: 4/5 П/Р сельское и лесное хозяйство. Сельскохозяйственные и лесохозяйственные науки. Здравоохранение. Медицинские науки.

16. *Библиотечные каталоги: учеб. для студ. библ. фак. ин-тов культуры, пед. ин-тов и ун-тов / под ред. Г.И.Чижковой. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Книга, 1977. – С. 86–208.*

17. *ГОСТ 7.59 – 2003. Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации. – Взамен ГОСТ 7.59 – 90; введ. 01.01.2004. – М., 2003. – 5 с.*

18. *ГОСТ 7.66 – 92. Индексирование документов. Общие требования к координатному индексированию. – Введ. 01.01.1993. – М., 1992. – 5 с.*

19. *ГОСТ 7.90-2007. Универсальная десятичная классификация: структура, правила ведения и индексирования. – Введ. 01.07.2008. – М., 2008. – 22 с.*

20. *Государственный рубрикатор научно-технической информации (Рубрикатор ГРНТИ). – 6-е изд. – М., 2007. – 136 с.*

21. *Гренина, Р.Ф. Теоретические основы предметизации и предметного каталога: учеб. пособие для студ. библ. фак. / Р.Ф.Гренина. – Л., 1989. – 72 с.*

22. *Зупарова, Л.Б. Аналитико-синтетическая переработка информации: учеб. для студ. высш. учеб. заведений по специальности 052700 “Библиотечно-информационная деятельность” / Л.Б.Зупарова, Т.А.Зайцева. – М.: ФАИР, 2007. – 400 с.*

23. *Карачинская, Э.Т. Предметизация произведений печати. Предметный каталог: учеб. пособие / Э.Т.Карачинская, В.К.Удалова. – Харьков: Ин-т культуры, 1987. – 88 с.*

24. *Справочник библиотекаря / науч. ред. А.Н.Ванеев, В.А.Минкина. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб., 2001. – С. 93–97.*

25. *Справочник библиографа / науч. ред. А.Н.Ванеев, В.А.Минкина. – СПб.: Профессия, 2002. – С. 276–320.*

26. *СТБ ГОСТ 7.0-2004. Інфармацыйна-бібліятэчная дзейнасць, бібліяграфія. Тэрміны і азначэнні = Информационно-библиотечная деятельность, библиография. Термины и определения. – Узамен ГОСТ 7.0 – 84, ГОСТ 7.26 – 80; уведз. 01.07.2005. – Мінск, 2004. – 35 с.*

27. *СТБ ГОСТ 7.74-2002. Інфармацыйна-пошукавыя мовы. Тэрміны і азначэнні = Информационно-поисковые языки. Термины и определения. – Уведз. 01.07.2003. – Мінск, 2003. – 25 с.*

28. *СТБ ГОСТ 7.76-2004. Камплектаванне фонду дакументаў. Бібліяграфаванне. Каталагізацыя. Тэрміны і азначэнні = Комплектование фонда документов. Библиографирование. Каталогизация. Термины и определения. – Уведз. 01.03.2005. – Мінск, 2004. – 47 с.*

29. Сукиасян, Э.Р. Библиотечные каталоги: метод. материалы / Э.Р.Сукиасян. – М.: Профиздат, 2001. – 187 с.

30. Универсальная десятичная классификация. – 4-е полн. изд. на рус. яз. – М.: ВИНТИ, 2001–2009. – Т. 1–10.

31. Универсальная десятичная классификация: сокр. изд. / гл. ред. Ю.М.Арский. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ВИНТИ, 2009. – 150 с.

32. Учебное пособие по Универсальной десятичной классификации / ВИНТИ РАН; гл. ред. Ю.М.Арский. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 2009. – 188 с.

33. Эйдельман, Б.Ю. Библиотечная классификация и систематический каталог: учеб. пособие для студ. библиотечных факультетов университетов культуры, педагогических университетов и университетов / Б.Ю.Эйдельман. – М.: Книга, 1977. – 312 с.

Дадатковая

34. Воронович, С. База данных Универсальной десятичной классификации (БД УДК) / С.Воронович // Бібліятэчны свет. – 2008. – № 1. – С.24.

35. Иванов, Н.В. К проблеме оценки качества индексирования технической литературы по УДК / Н.В.Иванов // Вопросы библиографоведения и библиотековедения. – М., 1982. – Вып. 12. – С. 81–91.

36. Ковалевская, Н.И. УДК как инструмент индексирования документов по фундаментальным наукам: опыт Национальной библиотеки Беларуси / Н.И.Ковалевская // Науч.-техн. информация. Сер. 1: Организация и методика информационной работы. – 2009. – № 9. – С. 36–40.

37. Ляйко, Н.А. Выкарыстанне ББК у якасці інфармацыйна-пошукавай мовы (ШМ) каталогаў бібліятэк Беларусі / Н.А.Ляйко // Бібліятэчны свет. – 2002. – № 2. – С. 52–54.

38. Макилвейн, А. УДК – достижения и планы на будущее / А.Макилвейн // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – № 6. – С. 48–57.

39. Методическое пособие по Универсальной десятичной классификации: спец. вып. / ВИНТИ РАН; гл. ред. Ю.М.Арский. – М., 2007. – 180 с.

40. Митчел, Д. Десятичная классификация Дьюи: средство ориентации знаний для XXI века / Д.Митчел // Науч. и техн. б-ки. – 1999. – № 6. – С. 58–65.

41. Павленко, Е. Особенности предметизации документов по вычислительной технике: из опыта РНБ / Елена Павленко // Библиотечное дело. – 2005. – № 8. – С. 16–17.

42. Сукиасян, Э.Р. Индексирование документов. Общие требования к систематизации и предметизации: переизд. ГОСТ 7.59-90, с изм. / Э.Р.Сукиасян // Науч. и техн. б-ки. – 2002. – № 7. – С. 43–47.

43. Сукиасян, Э.Р. Новые таблицы ББК: организация и технология использования: метод. рекомендации / РГБ, НИЦ ББК; Э.Р.Сукиасян. – М.: Либерия, 2003. – 95 с.

44. Сукиасян, Э.Р. Школа индексирования: практ. пособие / Э.Р.Сукиасян. – М.: Либерия-Бибинформ, 2005. – Вып. 39. – С. 81–83.

45. Сукиасян, Э.Р. Библиотечно-библиографическая классификация и проблемы классификационного поиска в электронных каталогах / Э.Сукиасян // Библиотековедение. – 1999. – № 4–6. – С. 47–49.

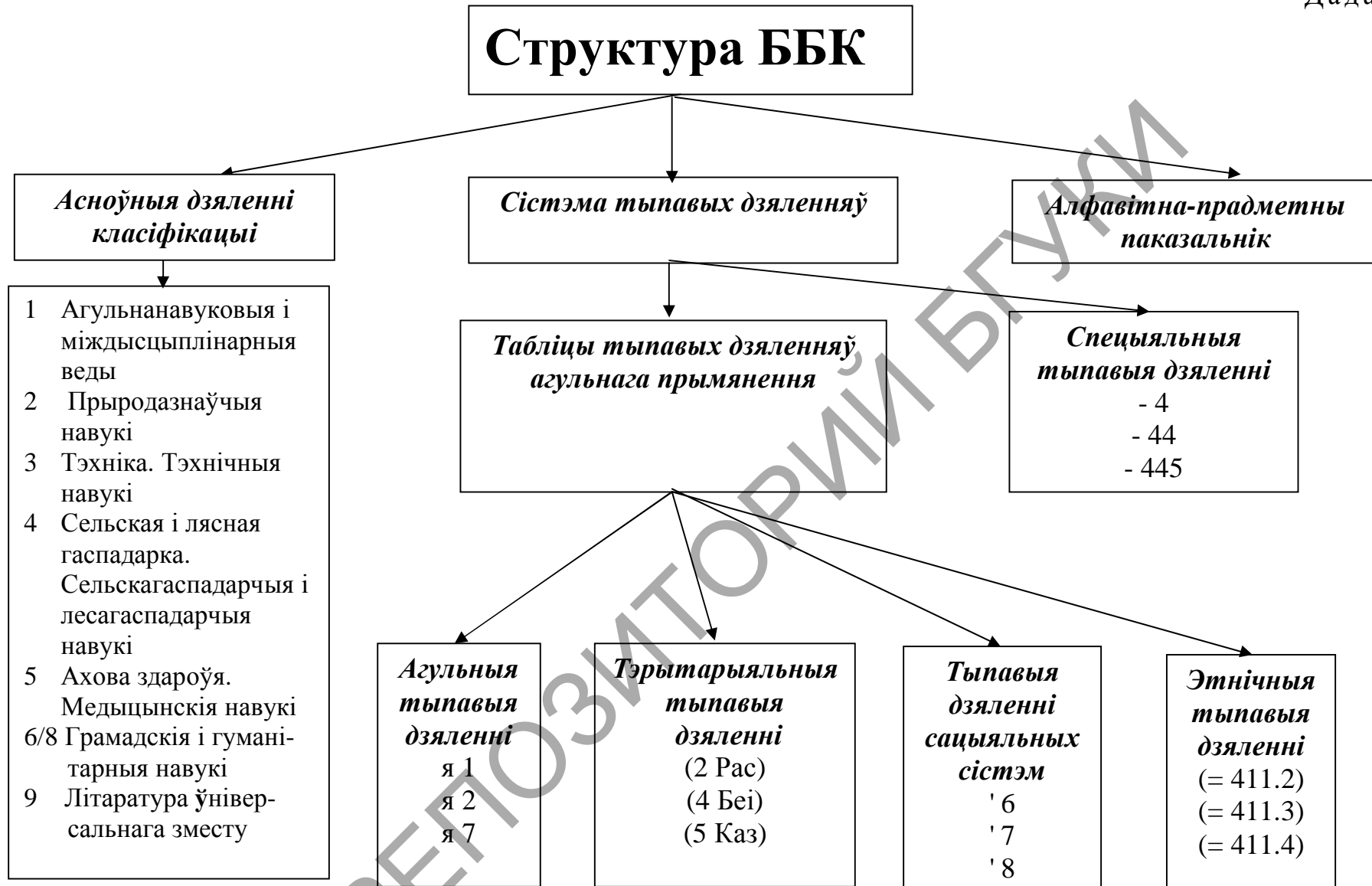
46. Сукиасян, Э.Р. Библиотечно-библиографическая классификация: современное состояние, перспективы развития: науч. семинар в РГБ / Э.Р.Сукиасян // Библиотековедение. – 2001. – № 3. – С. 32–39.

47. Сукиасян, Э.Р. Классификатор правовых актов (КПА); Межгосударственный классификатор стандартов (МКС); Международная патентная классификация (МПК): школа индексирования: занятие 8-е / Э.Р.Сукиасян // Библиотековедение. – 2004. – № 10. – С. 27–29.

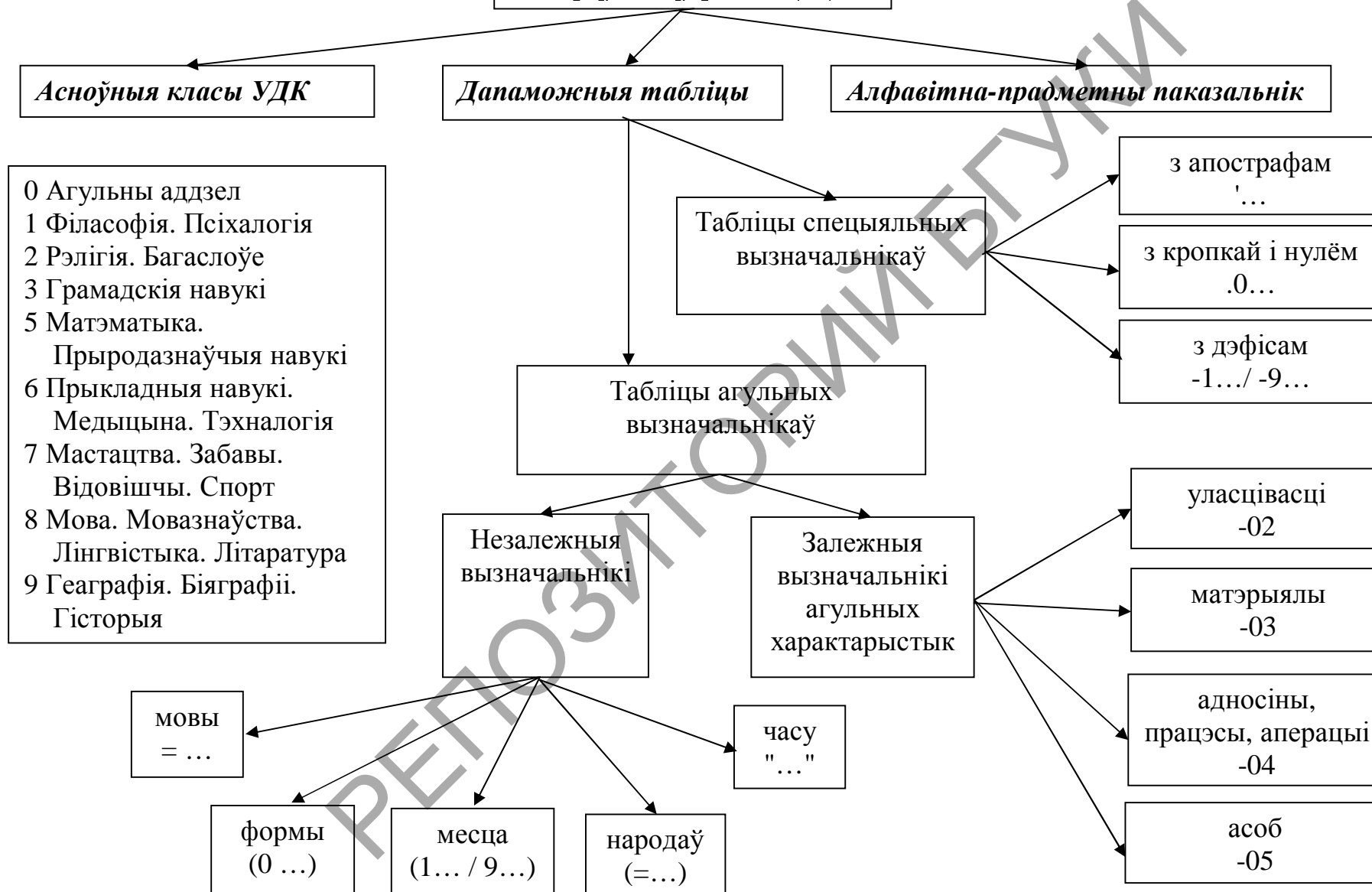
48. Сукиасян, Э.Р. Новый этап модернизации библиотечно-библиографической классификации / Э.Р.Сукиасян // Библиотековедение. – 1998. – № 8. – С. 40–45.

49. Универсальная десятичная классификация: сб. трудов метод. семинаров (Москва, ВИНТИ РАН, 2006–2008 гг.). – М., 2009. – 153 с.

Структура ББК

Структура УДК

Табліца знакаў УДК

Знакі	Моўнае выражэнне	Значэнне	Прыклады
Знакі злучэння індэксаў			
+	плюс	знак далучэння	502+528
/	кася рыса (ад–да)	знак распаўсюджання	655.4/.5
:	дзукроп'е	знак адносін	659.1:17
::	двайное дзукроп'е	знак незваротнай сувязі	629.783::528
[...]	квадратныя дужкі	групоўка індэксаў	[536.24+660.021.3](082)
*	зорачка (астэрыск)	запачытанае абзначэнне	630*114
A.../Я A.../Z	чытаецца як звычайнае слова	алфавітнае расшырэнне	94 (476.1-21 Клецк)
Знакі агульных вызначальнікаў			
=	роўнасці	мовы	54=161.3
(0...)	нуль у дужках	формы дакумента	612(075.8)
(1/9)	дужкі	месца	94(476)
(=...)	роўнасці ў дужках	народаў	398(=19)
"..."	дзукоссе	часу	94(476.7)"1794"
-02	дэфіс, нуль, два	вызначальнік уласцівасцей	069.5-021.479
-03	дэфіс, нуль, тры	вызначальнік матэрыялу	684.7-037
-04	дэфіс, нуль, чатыры	вызначальнік адносін, працэсаў і аперацый	684.44-049.1
-05	дэфіс, нуль, пяць	вызначальнік асобы	616-056
Знакі спецыяльных вызначальнікаў			
-	дэфіс	з дэфісам	82-4
.0	кропка, нуль	з кропкай нуль	655.06
'	апостраф	з апострафам	821.14'02
Знак спасылкі (адсылкі)			
→	стрэлка	глядзі; глядзі таксама	681.5→

**Знакі, якія выкарыстоўваюцца
для абазначэння ўнесеныя змяненняў у табліцы УДК**

Знакі	Моўнае выражэнне	Значэнне	Прыклады
+	дабаўлена	новы клас	+ 37.091.214
x	выключана	выключаны клас	x 373.54
!	зменена	зменены клас	! 373.5
-	без змяненняў	клас без змяненняў	-37.064.2
→	перанесена ў	перанос	373.3 →

Вучэбнае выданне

**Ляйко Ніна Андрэеўна,
Фядорына Ала Іванаўна**

**КАТАЛАГІЗАЦЫЯ ДАКУМЕНТАЎ.
ІНДЭКСАВАННЕ ДАКУМЕНТАЎ**

*Вучэбны дапаможнік
для студэнтаў спецыяльнасці “бібліятэчнаўства і бібліяграфія”
вышэйшых навучальных устаноў*

2-е выданне, са змяненнямі

Рэдактар В.В.Каташвілі
Тэхнічны рэдактар Л.М.Мельнік

Падпісана ў друк 2011 г. Фармат 60×84¹/₁₆.
Папера пісчая № 2. Ум. друк. арк. 7,25. Ул.- выд. арк. 5,11.
Тыраж экз. Заказ .

УА “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”.
Вул. Рабкораўская, 17, 220007, г. Мінск.
Ліцэнзія № 02330/0131818 ад 02.06.2006 г.

Надрукавана на рызографе
УА “Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”.
Вул. Рабкораўская, 17, 220007, г. Мінск.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ